भा. स्क. द्वि. २

प. ६४

१

१

1

श्री भाग॰ द्वि॰ २

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ द्वितीये तु दशाध्याये श्रीभागवतमादितः ॥ उद्देशलक्षणोक्तिभ्यां संक्षेपेणोपवर्ण्यते ॥ तत्र प्रथमे प्रथमाध्याये कीर्तनश्रवणादिभिः ॥ स्थविरं भगवद्रूपं मनसा धारणोच्यते ॥ यत्राम कीर्तनं रा तत्रयोगा दि ... ॥ नमिऽऽपरमानंदहरिसम्मताननं ॥ अथ द्वितीयस्कंधप्रथमाध्याये ... उक्तः पूर्वमुपोद्घातः सप्रसंगः ॥ श्रुकागमः राज्ञा एष तेन नृणां ... मथाहं शुकसन्मुनिः ॥ राज्ञः प्रश्नमभिनंदति वरीयानिति ॥ हे नृप पुंसां श्रोतव्यादिषु मध्ये यः परः श्रेष्ठः सोऽयं प्रश्नः कृतस्तव वरीयान् ॥ यतो लोकहितमेतत् ... तस्मादात्मविदां संमतो यतः ॥ तत्र ... स्वाभाविकक्रियाणामनर्थहेतुत्वं ... इति ... तत्रुपासाह ॥ श्रोतव्यादीनीति त्रिभिः ॥ गृहेषु सक्तानामतएव गृहमेधिनां ... सत्ताप्राणामेवेति द्विरूपाः ॥ ते ...

श्रीशुक उवाच ॥ वरीयानेष ते प्रश्नः कृतो लोकहितं नृप ॥ आत्मवित्संमतः पुंसां श्रोतव्यादिषु यः परः ॥ १ ॥ श्रोतव्यादीनि राजेंद्र नृणां संति सहस्रशः ॥ अपश्यतामात्मतत्त्वं गृहेषु गृहमेधिनां ॥ २ ॥ निद्रया ह्रियते नक्तं व्यवायेन च वा वयः ॥ दिवा चार्थेहया राजन् कुटुंबभरणेन वा ॥ ३ ॥ देहापत्यकलत्रादिष्वात्मसैन्येष्वसत्स्वपि ॥ तेषां प्रमत्तो निधनं पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ४ ॥ तस्माद्भारत सर्वात्मा भगवानीश्वरो हरिः ॥ श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्चेच्छताभयं ५

... भवतीत्याह नक्तमिति ... आयुः ... ह्रियते ... ॥ अर्थेहया ... कुटुंबभरणेन वा ... ॥ ३ ॥ ननु ... कुटुंबादि ... आत्मनः ... ॥ तेषां ... निधनं ... ॥ ४ ॥ ... आदिष्वसत्स्वा ... ॥ हे भारत सर्वात्मेति ... भगवानिति ...

खट्वांगो हि देवपते स्थित्वा दैत्यानजयत् ॥ ततः प्रसन्नेषु देवेषु वरं वृणीष्वेत्युक्ते तेनोक्तं प्रथमं तावन्ममायुः ॥ कथ्यतामिति
ततो देवैः कथितं मुहूर्तमात्रमस्तीति ॥ ततोऽतिशीघ्रं विमानेन स्वपुरमागत्य हरिं शरणं गत इति यत ॥ इयं स्वर्गभूमिः स्व
नवलपतत्यापि इदानीमपि तावदिति ॥ तावता कालेन सांपरायिकं पारलौकिकं साधनं पादय ॥ १४ ॥ तत्र वैराग्यपतानद्वा
रमंतकाल इति गतसाध्वसः ॥ मृत्युभयशून्यः ॥ असंगो नाम ममताराहित्यं तेन शस्त्रेण स्पृहां स्वदेहानुगं देहमनुये
च तं कलत्रादयः ॥ तेषु स्पृहां छिंद्यात् ॥ १५ ॥ किंच गृहात्प्रव्रजितः निर्गतः गृहे स्थितस्य पुनरप्यासक्तिसंभवात्
तत्राष्टांगयोगमाह धीर इति त्रिभिः ब्रह्मचर्यादि यमोपलक्षणं पुण्यतीर्थेति स्नानादिनियमोपलक्षणं आसनमाह शुचा
त्व

खट्वांगो नाम राजर्षिर्ज्ञात्वेयत्तामिहायुषः ॥ मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्य गतवानभयं हरिं ॥ १३ ॥ तवाप्येतर्हि कौरव्य
सप्ताहं जीवितावधिः ॥ उपकल्पय तत्सर्वं तावद्यत्सांपरायिकं ॥ १४ ॥ अंतकाले तु पुरुष आगते गतसाध्वसः
छिंद्यादसंगशस्त्रेण स्पृहां देहेनु ये च तं ॥ १५ ॥ गृहात्प्रव्रजितो धीरः पुण्यतीर्थजलाप्लुतः ॥ शुचौ विवि
क्त आसीनो विधिवत्कल्पितासने ॥ १६ ॥ अभ्यसेन्मनसा शुद्धं त्रिवृद्ब्रह्माक्षरं परं ॥ मनो यच्छेज्जितश्वासो ब्रह्म
बीजमविस्मरन् ॥ १७ ॥ नियच्छेद्विषयेभ्योऽक्षान्मनसा बुद्धिसारथिः ॥ मनः कर्मभिराक्षिप्तं शुभार्थे धार
येद्धिया ॥ १८ ॥ तत्रैकावयवं ध्यायेदव्युच्छिन्नेन चेतसा ॥ मनो निर्विषयं युक्त्वा ततः किंचन न स्मरेत् ॥ १९ ॥

विविक्ते विजने पवित्रे विधिवत् कुशाजिनचैलैः क्रमेण निर्मिते आसने ॥ १६ ॥ जपगर्भं प्राणायामं वक्तुं जप्यमाह
त्रिवृत् त्रिमात्रका अकारादिभिर्वर्णैस्त्रिभिर्ग्रथितं ब्रह्माक्षरं प्रणवं मनसाभ्यसेत् आवर्तयेत् मनसा [illegible] प्रत्याहारं वक्तुं प्रा
णायामेन मनोनियमनमाह ॥ मनो यच्छेत् ब्रह्मबीजं प्रणवं अविस्मरन् [illegible] जितश्वासः सन् ॥ १७ ॥ प्रत्याहारमाह
नियच्छेदिति अक्षान् इंद्रियाणि विषयेभ्यो नियच्छेत् बुद्धिः सारथिर्यस्य सः धारणामाह मनः [illegible] कर्मभिः [illegible]
नाक्षिप्तं [illegible] शुभार्थे भगवद्रूपे ध्यानमाह तत्रेति एकैकमवयवं [illegible] अव्युच्छिन्नेन [illegible]
आश्रयविशुद्धे सामान्यतः स्थितस्य [illegible] विभावनत [illegible] आमस्मितेति [illegible]

...ः परमात्मन् श्रेयो नास्तीत्याह एतावानिति एतावानेव जन्मनो लाभः फलं तमाह नारायणस्मृतिः ...
भिः साध्य इति तेषां सतां तल्लाभं न्वायत्यति सा त्वमात्मनाम विवेकः योगो ... गः अन्तेनस्मृतिः परो लाभः
न्म हिमानेव ... शावन्नित्यर्थः ॥ ९ तत्र सता नारायणस्मरणं यत्ति प्राणेति विधिनिषेधतः ॥ विधिनिषेधाभावान्निवृत्तः
... इति स्मृतिस्मृतिसिद्धं किमिदमस्मृतं वा ... सत्सम ... मेवेदमित्याह ॥ इदमेव ...
मेकप्रधान पुराणं ब्रह्मसंमितं सर्ववेद ॥ यदा ब्रह्म सम्यक् मितं येन ... मतमाह ॥ श्रुतीनामिति

एतावान् ... परिनिष्ठया ॥ जन्मलाभः परः पुंसां मतेनारायणस्मृतिः ॥ ८ ॥ श्रावेत
... विधिषेधतः ॥ नेदं ... कथ्यते ... ॥ ९ ॥ इदमानवतं नाम
पुराणं ब्रह्मसम्मितं ॥ श्रुतीनां ... ॥ ७ ॥ परिनिष्ठितोपि नैर्गुण्य उत्तमश्लो
कलीलया ॥ गृहीतचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥ ९ ॥ तदहं तेभिधास्यामि महापौरुषिको
यं ... ॥ १० ॥ एतन्निर्विद्यमानानामि ... तामकुतोभ ... ९
... हरेर्नामानुकीर्तनं ॥ किं प्रमत्तस्य बहुभिः परोक्षैर्हायनैरिह ॥ वरं मुहूर्तं विदि
तं घटेत श्रेयसे यतः ॥ १२ ॥ नाम॰

सिद्धमतबकुतो ... नेपदन्निः ॥ तत्राह परिनिष्ठितोपीति गृहीतचेताः आकृष्टचित्तः ॥ ९ ॥ महापुरुषो वि
ष्णुः ॥ तदीयः ॥ तस्मिन्नर्वेता सतीश्रद्देहकी ॥ १० ॥ साधकानां सिद्धानां च नातः परमन्यत् श्रेयोस्तीत्याह एतदि
ति इच्छतां कामिनां तत्तत्फलसाधनमेतदेव ॥ निर्विद्यमानानां मुमुक्षूणां मोक्षसाधनमेतदेव योगिनां ज्ञानि
नां फलं चैतदेव निर्णीतं नात्र प्रमाणान्तरमप्यपेक्षितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ अत्यन्तमेवापूर्व ... किं पदे साधयेयमिति त्रिभिः
परो ... हायनैः ... वर्षैरित्यर्थः ... ॥ १२ ॥ नाम॰

ज्योतिरनीकं ज्योतिषां सम्महे स्वर्गमहर्लोकं ग्रीवे तिपलंतेति तपोलोके रराटे ललाटे सत्यं सत्यलोके ॥ २८ ॥ इन्द्रादेवाः ते
जोमयत्वात् ते वाहवस्तस्माद्बाहवः ॥ दिशाः श्रवसा दिक्श्रोत्राधिष्ठात्रीदेवताः ॥ कर्णौ श्रोत्रस्याधिष्ठानं शब्दस्तु श्रो
त्रविषयः सतस्य श्रोत्रेंद्रियं एवं नासिकादिस्थपि नासत्यदस्रौ अश्विनौ नासे नासापुटे दस्रः दीप्तः ॥ २९ ॥ घ्राणेंद्रियं प्रति
ष्ठाने नेत्रगोलके वक्त्रेंद्रियं पतंगः सूर्यः ॥ अहनी रात्रिदिने परमेष्ठि धिष्ण्यं ब्रह्मपदं तालु अधिष्ठानं ॥ ३० ॥ छंदांसि
३१ ॥ ज्योतिरनीकं मखस्य ग्रीवां महर्वदनं वैजनो मुखं तपोरराटे विद्यादित्युसः सत्यं तु शीर्षाणि सहस्रशीर्षः
२८ ॥ इन्द्रादयो बाहव आहुरुस्राः कर्णौ दिशः श्रोत्रममुष्य शब्दः ॥ नासत्यदस्रौ परमस्य नासे घ्राणोऽस्य गंधो
मुखमग्निरिद्धः ॥ २९ ॥ द्यौरक्षिणी चक्षुरभूत्पतंगः पक्ष्माणि विष्णोरहनी उभे च ॥ तद्भ्रूविजृम्भः परमेष्ठिधि
ष्ण्यमापोऽस्य तालू रस एव जिह्वा ॥ ३० ॥ छंदांस्यनंतस्य शिरो गृणंति दंष्ट्रा यमः स्नेहकला द्विजानि ॥ हासो
जनोन्मादकरी च माया दुरंतसर्गो यदपांगमोक्षः ॥ ३१ ॥ व्रीडोत्तरौष्ठोऽधर एव लोभो धर्मः स्तनोऽधर्मप
थोऽस्य पृष्ठः ॥ कस्तस्य मेढ्रं वृषणौ च मित्रौ कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसंघाः ॥ ३२ ॥ नद्योऽस्य ना
ड्योऽथ तनूरुहाणि महीरुहा विश्वतनोर्नृपेंद्र ॥ अनंतवीर्यः श्वसितं मातरिश्वा गतिर्वयः
कर्म गुणप्रवाहः ॥ ३३ ॥ ॥ ३३ ॥

वेदाः शिरो ब्रह्मरंध्र स्नेहकलाः ॥ प्रजादि स्नेहलेशाः द्विजा दंताः ॥ ३१ ॥ तमबिंदुरोष्ठः ॥ स्तनः ॥ रागीश इति यत्कटा
कटाक्षः ॥ ३२ ॥ अधर्ममार्गो पृष्ठभागः कः प्रजापतिः मित्रौ मित्रावरुणौ ॥ ३२ ॥ अनंतवीर्यस्य ... वयः कालः
तस्य गमनं ॥ गुणप्रवाहः प्राणिनां संसारः ॥ कर्म तस्य क्रीडा ॥ ३३ ॥ राम

प्रसीदति उपशाम्यति तावत् शान्तमनाः विदितोऽभिमतिः यावत्तमेव स्थिरीकुर्यादित्याह रजसाक्षिप्तं रजसा आक्षिप्तं
सीयमनो निरुध्यात् तत्कृतं रजस्तमोभ्यां कृतं २० यतः यस्यां क्रियमाणायां मङ्गलं लक्षणं भक्तिलक्षणः
पद्यते तत्रैव रतिर्भवति ॥ २१ ॥ यथा यत्र याद्दृशीति इति कर्तव्यताविषयत्वं हि शेषत्वान्तःप्रश्नाः २२ यत्रैवं
स्थानं जितासन इति विषयमाह स्थूल इति स्थूलेन २३ विशेषमित्याह देहः स्थूलानामपि स्थूलतमः
सप्तावरणसंयुते तस्मिन् विषयत्वं तत्स्थविराट् ॥ भगवान् विराट्स्वरूपं ॥ ३

पदं तत्परमं विष्णोर्मनो यत्र प्रसीदति ॥ रजस्तमोभ्यामाक्षिप्तं विमूढं मन आत्मनः २० यच्छेद्धारण
या धीरो हन्ति या तत्कृतं मलं ॥ २० ॥ यस्यां संधार्यमाणायां योगिनो भक्तिलक्षणः २१ आशु संप
द्यते योग आश्रयं भद्रमीक्षतः ॥ २१ ॥ राजोवाच ॥ यथा संधार्यते ब्रह्मन् धारणा यत्र संमता ॥ याद्द
शी वा हरेदाशु पुरुषस्य मनोमलं ॥ २२ ॥ श्रीशुक ॥ जितासनो जितश्वासो जितसंगो जितेन्द्रियः ॥ स्थू
ले भगवतो रूपे मनः संधारयेद्धिया ॥ २३ ॥ विशेषस्तस्य देहोऽयं स्थविष्ठश्च स्थवीयसाम् ॥ यत्रेदं दृश्य
ते विश्वं भूतं भव्यं भवच्च सत् ॥ २४ ॥ अण्डकोशे शरीरेऽस्मिन् सप्तावरणसंयुते ॥ वैराजः पुरुषो योऽसौ भ
गवान् धारणाश्रयः ॥ २५ ॥ पातालमेतस्य हि पादमूलं पठंति पार्ष्णिप्रपदे रसातलं ॥ महातलं वि
श्वसृजोऽथ गुल्फौ तलातलं वै पुरुषस्य जंघे ॥ २६ ॥ द्वे जानुनी सुतलं विश्वमूर्तेरूरुद्वयं वितलं चात
लं च ॥ महीतलं तज्जघनं महीपते नभस्तलं नाभिसरो गृणन्ति ॥ २७ ॥ राम ॥ राम ॥ राम

कोशोन्तर्वर्तिनि कुत्राह एवं इत्थिया धारणां ॥ तत्र प्रथमं तेजो वा धाका शा ... हे कार ग महत्तत्त्वानीति सप्त ॥ २५ ॥ विरा
डदेहस्य जीवनदं तत्रोभिमानमेव मा रोपयन्नामनेकं तत्रामित्या शयेनाह ॥ पातालं पादमूलं पातालादीनां त
देवयुक्तता विधीयते ॥ पातालादीन् सप्त तलानामनि ... भूमि विवरा णि पठंति कथयन्ति तथा दिग्प्रमाणं
प्रदर्शन पार्ष्णिप्रपदे पादस्य पश्चाद्भागो ॥ २६ ॥ ... भागो वितलं ... भागः ... मिति ॥

५ पिता
पादस्याधो
भागं

तु

इत्यानन्तानां सन्निवेशः अवयवसंस्थानं अस्मिन् स्वबुद्ध्या मनः संधार्यते मुमुक्षुभिः यतो ऽतिरिक्तं किंचिन्नास्ति तस्मि
न् ३८ न देवं चिन्तयेत्याह सर्वेति देहजीवेश्वराणामभेदेनोपासनमुक्तं ॥ तत्र तु देहजीवांशं परित्यज्य विलाप्य सर्वं ब्रह्म
यदिति निर्धारयति स इति सर्वेषां धीवृत्तिभिरनुभूतं येन स चासौ सर्वश्चात्मा तमेव सत्यं भजेत अन्यत्र पत्न्यादौ
न सज्जेत यतः आसङ्गात् आत्मनः पातः संसारो भवति एकस्य तत्तद्धियैः ॥ सर्वानुभूतौ दृष्टान्तः स्वप्नजनानां ई
क्षिता यथेति स्वप्ने हि कदाचित् ॥ बहून् देहान् एकस्य जीवस्य तत्तद्धियैः सर्वं पश्यतीति तद्वत् ॥ ईश्वरस्य तद्विय

इत्यानन्तानस्यावीश्वरविग्रहस्य यः सन्निवेशः कथितो मयाते ॥ संधार्यतेऽस्मिन् वपुषि स्थविष्ठे मनः स्वबुद्ध्या न य
तोऽस्ति किंचित् ॥ ३८ ॥ स सर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्व आत्मा यथा स्वप्नजनेक्षितैकः ॥ तं सत्यमानन्दनिधिं भजेत ना
न्यत्र सज्जेत यत आत्मपातः ॥ ३९ ॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः १ ॥ शुकः ॥ एवं पुरा धार
णयात्मयोनिर्नष्टां स्मृतिं प्रत्यवरुध्य तुष्टात् ॥ तथा ससर्जेदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात् प्राग्व्यवसाय
बुद्धिः ॥ १ ॥

प्रागित्यात्र वेद्यः ॥ ३९ ॥ इति श्रीभावार्थे द्वितीये प्रथमः ॥ १ ॥ द्वितीये [illegible] निरूप्यते [illegible] सर्वं प्राप्ति
णि सर्वेषां विलीयमानमिति मतं ॥ [illegible]
तावत् सर्वोऽपि धारणाया: [illegible]
ति प्रत्यवरुध्य [illegible] ॥ तथा ससर्ज [illegible]
[illegible] भवति ॥ १

प्रसीदति उपशाम्यति तावच्छ्राम्यन् चित्तेऽभिमानिनामेव स्थिरीकुर्यादित्याह रजसाक्षिप्तमिति [illegible]
सीयमनो निरुध्यात् ततस्तत्कृतं मलं हन्ति २१ यतः यस्यां संधार्यमाणायां भक्तिलक्षणो योगः [illegible]
प्रपद्यते तत्रैव धारणा भवति २२ यथा यत्र यादृशी चेति कर्तव्या विधिरत्र हि शुभाश्रयः २२ [illegible]
स्थानं जितासन इति विषयमाह स्थूल इति [illegible] २३ विशेषो विराट् देहः स्थूलानामपि स्थूलतरः
सत्त्वादिमात्रस्य यो पत्तत्त्वेन विषयत्वं तत्स्वविराट् श्रीवनितेवत्तामावादिनेति [illegible]

पदं तत्परमं विष्णोर्मनो यत्र प्रसीदति ॥ रजस्तमोभ्यामाक्षिप्तं विमूढं मन आत्मनः ॥ २० ॥ यच्छेद्धारणया
धीरो हन्ति या तत्कृतं मलं ॥ २१ ॥ यस्यां संधार्यमाणायां योगिनो भक्तिलक्षणः ॥ २१ ॥ आशु संप
द्यते योग आश्रयं भद्रमीक्षितः ॥ २१ ॥ राजोवाच ॥ यथा संधार्यते ब्रह्मन्धारणा यत्र संमता ॥ याद
शी वा हरेदाशु पुरुषस्य मनोमलं ॥ २२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ जितासनो जितश्वासो जितसंगो जितेंद्रियः ॥ स्थू
ले भगवतो रूपे मनः संधारयेद्धिया ॥ २३ ॥ विशेषस्तस्य देहोऽयं स्थविष्ठश्च स्थवीयसाम् ॥ यत्रेदं दृश्य
ते विश्वं भूतं भव्यं भवच्च सत ॥ २४ ॥ अंडकोशे शरीरेऽस्मिन्सप्तावरणसंयुते ॥ वैराजः पुरुषो योऽसौ भ
गवान्धारणाश्रयः ॥ २५ ॥ पातालमेतस्य हि पादमूलं पठंति पार्ष्णिप्रपदे रसातलं ॥ महातलं वि
श्वसृजोऽथ गुल्फौ तलातलं वै पुरुषस्य जंघे ॥ २६ ॥ द्वे जानुनी सुतलं विश्वमूर्तेरूरुद्वयं वितलं चात
लं च ॥ महीतलं तज्जघनं महीपते नभस्तलं नाभिसरो गृणंति ॥ २७ ॥ राम० ॥ राम० ॥ राम०

कोशोऽण्डं तस्मिन्निकल्पाह पञ्चभिः सप्तभिरावरणैः ॥ ततः प्रथमतो विराडाकाशादेकादशभिर्मूर्तिनि वक्ष्यति सप्त २५ विरा
इदेहस्य चावयवत्वेन विभागमाह पातालमिति पञ्च नितम्बाः पातालादीनां स्थानेषु पातालं पादमूलं पातालादीनां त
दवयवता विशेषतः पातालादीनामधस्तनलोकत्वेन तस्य पादसमीपभूमिर्विवरणं तथैव ततो गुल्फौ इत्यादि प्रमाणं
प्रदर्शनं पार्ष्णिप्रपदे पादस्य पश्चादग्रभागौ ॥ २६ ॥ द्वे ऊरुद्वयमेतस्य पृष्ठभागौ वितलं तदुपरिभागे अतलमिति ज्ञेयं नाभिः

इयान् एतावान् सन्निवेशः अवयवसंस्थानं अस्मिन् स्वबुद्ध्या मनः संधार्यते मुमुक्षुभिः यतो व्यतिरिक्तं किंचिन्नास्ति तस्मिन् ३८ तदेवं विराट्स्वरूपधारणां विराड्देहजीवत्वेनाभेदेनोपासनमुक्तं ॥ तत्र तु देहजीवयोरैक्यं स्वप्नदृष्टान्तेनाह स सर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्व इति सर्वेषां धीवृत्तिभिरनुभूतं येन स तथा सर्वभूतानामात्मा तमेव सत्यं भजेत अन्यत्र पन्नगे न सज्जेत यतः आसङ्गात् आत्मनः पातः संसारो भवति एकस्य तत्तदिन्द्रियैः ॥ सर्वानुभूतौ दृष्टान्तः स्वप्नजनानां इक्षिता यथेति स्वप्ने हि कश्चित् ॥ बहूनात्मनः पृथक् तत्तज्जीवत्वेन तदिन्द्रियैः सर्वं पश्यतीति तद्वत् ॥ इयानसावीश्वरविग्रहस्य

इयानसावीश्वरविग्रहस्य यः सन्निवेशः कथितो मया ते ॥ संधार्यतेऽस्मिन्वपुषि स्थविष्ठे मनः स्वबुद्ध्या न यतोऽस्ति किंचित् ॥ ३८ ॥ स सर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्व आत्मा यथा स्वप्नजनेक्षितैकः ॥ तं सत्यमानन्दनिधिं भजेत नान्यत्र सज्जेद्यत आत्मपातः ॥ ३९ ॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ शुकः ॥ एवं पुरा धारणयात्मयोनिर्नष्टां स्मृतिं प्रत्यवरुध्य तुष्टात् ॥ तथा ससर्ज इदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात्प्राक् व्यवसायबुद्धिः ॥ १ ॥ नाम

शान्तिं जगृहे बुधः ॥ ३९ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां द्वितीये प्रथमः ॥ १ ॥ द्वितीये [illegible] धारणा [illegible] सर्वं सांनि[illegible] सवैराविसोपायमिति यैः इष्यालं [illegible] ब्रह्मा [illegible] ततेः [illegible] नृताव स्वबोध धारणाया ः [illegible] ष [illegible] ति प्रत्यवरुध्य लब्ध्वा [illegible] तथा [illegible] ह्रियस्य ति [illegible] तस्या धारणाया [illegible] भवति १

भूम्नः विभोरव्यक्तं प्रधानं स एव हृदयं चन्द्रमास्तदीयं मनः सर्वेषां विकाराणां कोशः आश्रयभूतः ॥ ३४ ॥ विज्ञानशक्तिं
विज्ञं महिमं चित्तं अन्तःकरणं अहंकारं गिरित्रं रुद्रं अश्वादयः ... उष्ट्रो गजाश्च नखानि ॥ ३५ ॥ वयांसि पक्षिणः
तस्य व्याकरणं नाम ... व्याकरणं विचित्रं ... तान्येव विचित्रं व्याकरणं ... ॥ मनुः ... मनुजो ...
हविर्ताकः ॥ मनुजाः यत्र निवासस्थानं ... स्वायंभुवः ॥ मनीषा बुद्धिः ... निवासः ...

ईशस्य केशान्विदुरम्बुवाहान्वासस्तु संध्यां कुरुवर्य भूम्नः ॥ अव्यक्तमाहुर्हृदयं मनश्च स चन्द्रमाः सर्व
विकारकोशः ॥ ३४ ॥ विज्ञानशक्तिं महिमामनन्ति सर्वात्मनोऽन्तःकरणं गिरित्रम् । अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजा
नखानि सर्वे मृगाः पशवः श्रोणिदेशे ॥ ३५ ॥ वयांसि तद्व्याकरणं विचित्रं मनुर्मनीषा मनुजो निवा
सः ॥ गंधर्वविद्याधरचारणाप्सरः स्वरस्मृतीरसुरानीकवीर्यः ॥ ३६ ॥ ब्रह्माननं क्षत्रभुजो महात्मा
विडूरुरङ्घ्रिश्रितकृष्णवर्णः ॥ नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नो द्रव्यात्मकः कर्मवितानयोगः ॥ ३७ ॥

पुरुषवेषाविस्तरामात्मेति श्रूयते ॥ गंधर्वादीनां ... गंधर्वादयः स्वरस्मृतीः षड्जादिस्वरस्मृतयः ... असु
राणीकवीर्ययस्य ... स्मृतिरसुरानीकवीर्यः इति पाठे गंधर्वादयः स्वरः ... प्रह्लादः स्मृतिः ...
ब्रह्मक्षत्रविट्शूद्राः ... आननं ... क्षत्रं भुजः विट् ऊरुः अङ्घ्रिश्रितः ॥ कृष्णवर्णः ॥ शूद्रो यस्य नानाभिधा
नि येषां तेऽभीज्याः इन्द्रादयो देवास्तेषां गणो ... उपपन्नो युक्तः द्रव्यात्मको हविः साध्यः वितानयोगः यज्ञ
प्रयोगः ॥ तस्य कर्म कार्यं ... इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ रामः

श्री भा॰ टि॰ स्कं॰ २

5

नसातेनकिंकर्तव्यंहरिस्सेवमशल्याह एवंविरक्तःसन्तंभजेत् ॥ भजनीयत्वेहेतवःस्वचित्तेस्वतएवसिद्धःयतआत्माअत
एवप्रियःप्रियस्यचसेवासुखरूपैवअर्थश्चसत्यःनतुनात्मवन्मिथ्याभगवान् ॥ भजनीयगुणोऽनंतःतस्मिन्नियमःयद्वा
अनंतःतंभजेतनियतार्थः ॥ निश्चितस्वरूपःतदनुभजनेननिर्वृतःसन्इतिस्वतःसुखत्वमुक्तंदर्शितंकिंचयत्रयस्मि
न्भजनेसतिसंसारहेतोरविद्यायाःउपरमोनाशोभवतिएतदेवान्यचिंतानिंद्याहृढयतितांतथाभूतांपरस्यहरे
रनुचिंताधारणामनादृत्यपशून् ॥ कर्मजडान् ॥ विनायथापशुरेवायंसदेवानामितिश्रुतेः ॥ असतींविषयचिंता

एवंस्वचित्तेस्वतएवसिद्धःआत्माप्रियोऽर्थोभगवाननंतः ॥ तंनिर्वृतोनियतार्थोभजेतसंसारहेतूपरमश्चय
त्र ॥६॥ कस्तामनादृत्यपरानुचिंतामृतेपशूनसतींनामकुर्यात् ॥ पश्यन्जनंपतितंवैतरण्यांस्वकर्मजा
न्परितापान्जुषाणम् ॥७॥ केचित्स्वदेहांतर्हृदयावकाशेप्रादेशमात्रंपुरुषंवसंतं ॥ चतुर्भुजंकंजर
थांगशंखगदाधरंधारणयास्मरंति ॥८॥ प्रसन्नवक्त्रंनलिनायतेक्षणंकदंबकिंजल्कपिशंगवाससं
लसन्महारत्नहिरण्मयांगदंस्फुरन्महारत्नकिरीटकुंडलं ॥९॥ श्रीराम॰

कोनामकुर्यात् ॥ तत्राचिंतयावैतरण्यांपतितंतत्रचस्वकर्मजान् क्षुधादिकांस्तापान्सेवमानंजनंपश्यन्
वैतरणीयमद्वारस्थानदीतत्स्वभावात्संसृतिर्वैतरणी ॥७॥ नामत्वेन [illegible]
अंतःमध्येयत्हृदयंतस्यावकाशः ॥ तस्मिन्वसंतं [illegible] तत्र [illegible]
हृदयपरिमाणेनप्रादेशमात्रं [illegible] कंजंपद्मंरथांगंचक्रं ॥८॥ [illegible]
नसकिंजल्काःकेसराः तद्वत्पिशंगंपीतंवासोयस्य [illegible] निवेश [illegible]

उपासनाफलादपि विरक्तस्य मुमुक्षोरात्मज्ञानेऽधिकारः ॥ अतो वैराग्यार्थं सर्वं कर्मफलं [illegible]
देहः [illegible] पञ्चाः कर्म [illegible] सर्वो धनप्रकारः [illegible] नाम भिः येन साधनं [illegible] ॥ ४६ ॥ विज्ञान [illegible]
कर्मातीतियत ॥ [illegible] नेमवाहन [illegible] मायायाश्च [illegible] किमिति [illegible] यानः [illegible] ॥ ४७ ॥ [illegible]
नविहितानलोकं [illegible] निरवयन [illegible] ॥ २ ॥ न [illegible] फले [illegible] यन्त [illegible]
स्याद्गिति [illegible] कविर्नाम [illegible] यावता [illegible] नदेह [illegible] निर्वाणो [illegible] मतः स्यात् [illegible] नावन्मा

स्यात् स्याद्धि [illegible] यन्त्रा [illegible] यतिर्मीमांसार्थैः ॥ ९ ॥ [illegible] विदन्ते [illegible] मायाप्येवात
नयाशयान ॥ २ ॥ अतः कवि र्नाम [illegible] यावदर्थैः स्यात् [illegible] व्यवसायबुद्धिः ॥ [illegible] ते
नभूयः परिश्रम [illegible] माणाः ॥ ३ ॥ [illegible] लोक [illegible] प्रयत्ने [illegible] प
वहेत्‌ः .........  किं [illegible] लोके [illegible] धान [illegible] दिवल्कलादौ [illegible] ॥ ४ ॥ वीतानि
कि [illegible] पथि [illegible] भिक्षा [illegible] पाः [illegible] ॥ [illegible] किमजितो
वति [illegible] यानु ॥ ५ ॥ रामायनमः  राम०  राम०

[illegible] व्यवसायबुद्धिः [illegible] यर्थन् ॥ [illegible] सिद्धे [illegible] ति नत्रयत्ने पति
[illegible] ॥ ३ ॥ [illegible] सिद्धि [illegible] मित्तिकशिपोः [illegible] सिद्धे [illegible] ति
[illegible] ॥ [illegible] भोजनपात्रेण ॥ ४ ॥ ननु [illegible] मङ्गल [illegible]
[illegible] विना [illegible] वस्त्र [illegible] तिष्ठति [illegible] फला
[illegible] ॥ ननु कदाचिदेषां [illegible] किंकार्यं [illegible] हरिः [illegible]
तान् किं न [illegible] तेन [illegible] तान् ॥ ५ ॥  राम०

एवंतावदसंप्रज्ञातो योगः कृत्यमङ्के इदानीं तस्यैवस्वपदे देहत्यागं विक्कनः कृत्यमाह स्थिरमिति सार्धैस्त्रिभिः श्लो
हे राजन् एवंभूतो यतिर्यदा इमं लोकं देहं जिहासुः हातुमिच्छति तदा देशे पुण्ये तत्रे काले च उत्तरायणादौ मनो
न सज्जयेत् ॥ संगं न प्रापयेत् ॥ न देशकालौ योगिनः ॥ सिद्धिहेतू किं तयोरागवते निहकनिष्ठयो भूत्वा स्थिरं सु
खं चासनमास्थितः प्राणान्नियच्छेदित्यर्थः ॥१५॥ एतावद्दिहे तत्रेत्रं ब्रह्मादिरूषरिनि नयेत्प्रविलापये

स्थिरं सुखं चासनमास्थितो यतिर्यदा जिहासुरिममंग लोकम् ॥ काले च देशे च मनो न सज्जयेत्प्राणान्नि
यच्छेन्मनसा जितासुः ॥१५॥ मनः स्वबुद्ध्यामलया नियम्य क्षेत्रज्ञ एतां निनयेत्तमात्मनि ॥ आत्मानमात्म
न्यवरुध्य धीरो लब्धोपशान्तिर्विरमेत कृत्यात् ॥१६॥ न यत्र कालो निमिषां परः प्रभुः कुतो नु देवा जगतां
य ईशिरे ॥ न यत्र सत्त्वं न रजस्तमश्च न वै विकारो न महान्प्रधानम् ॥१७॥ राम॰

त ॥ तं देहं च आत्मनि निरुद्ध्य ॥ तं च शुद्धमात्मानं आत्मनि ब्रह्मणि [illegible] ब्रह्मणि [illegible] लब्धोप
शान्तिः प्राप्तनिर्वृतिः सन् कृत्याद्विरमेत ॥ ततः [illegible] ॥ तदेवाह न यत्रेति यत्र [illegible]
भुः किमुत [illegible] ॥ [illegible] ॥ देवा [illegible] प्रभुः [illegible]
कुतो नु देवाः ॥ प्रभुत्वं यत्र [illegible] जगतामिति [illegible]

उन्निद्रंचिन्हसितेभवत् [illegible] प्रसन्नाभयायत्नायामधिकारः ॥ अतो देवा गण [illegible] इति प्राह [illegible]
[illegible] नैकधा [illegible]
श्रीभागवताः ॥ तथा [illegible] ॥ [illegible]
तेन पशाल सुहृदं ॥ १९ ॥ अदीनलीलाहसितेक्षणो [illegible] ॥ [illegible]
संसूचितो भूर्यनुग्रहः ॥ येन चिन्तामयमीश्वरं धारयेत् ॥ २२ ॥ [illegible] ॥ एकैक [illegible]

उन्निद्रहृत्पंकजकर्णिकालये योगेश्वरास्थापितपादपल्लवं ॥ श्रीलक्ष्मणं कौस्तुभवत्सकेयूरं [illegible]
लक्ष्म्या वनमालयाञ्चितं ॥ १९ ॥ विभूषितं मेखलया [illegible] महाधनैर्नूपुरकंकणादिभिः ॥ स्निग्धा-
मलाकुंचितनीलकुंतलैर्विरोचमानाननहासपेशलं ॥ २० ॥ अदीनलीलाहसितेक्षणोल्लसद्भ्रूभंग-
संसूचितभूर्यनुग्रहं ॥ ईक्षेत चिन्तामयमेनमीश्वरं यावन्मनो धारणयावतिष्ठते ॥ २१ ॥ एकैकशोऽंगा-
नि धियानुभावयेत्पादादि यावद्धसितं गदाभृतः ॥ जितं जितं स्थानमपोह्य धारयेत्परं परं शुद्ध्यति
धीर्यथा यथा ॥ २२ ॥ यावन्न जायेत परावरेऽस्मिन् विश्वेश्वरे द्रष्टरि भक्तियोगः ॥ तावत्स्थवीयः पुरुष-
स्य रूपं क्रियावसाने प्रयतः स्मरेत ॥ २३ ॥ रामः ॥

ध्यायेत्

तत्र [illegible] जितं स्थानं स्मरेत्पादादि स्थानं [illegible] ॥ परं परं जितं जितं पादादि धारयेत्
शुध्यति तस्मिन्निश्चला भवति ॥ २२ ॥ पूर्वोक्त [illegible] आराधनया [illegible] यावदिति ॥ परे ब्रह्मादि
पार्वरे तस्मात् ॥ ततः [illegible] भक्तियोगः ॥ प्रेमलक्षणः ॥ क्रियावसाने आ-
वश्यक कर्मानुष्ठानानन्तरं [illegible] कर्माणि भक्तियोगपर्यन्तमेवमुक्तं ॥ २४ ॥

ध्यायेत्

पार्वं

मध्ये स्वर्भक्तिमुक्ता क्रमस्वक्तिमाह यदि तत्पारमेष्ठ्यं परं सर्वोत्कृष्टं भवति वैहायसानां खेचराणां यदि हि तान् क्रीडास्थानेकी
हृत्य सर्वाधिपत्यानि अणिमाद्यैश्वर्याणि यस्मिन् तदधिप्रयत्नेन ॥ कगणा संत्रिवाये [illegible] समस्तरायत्पेक्षलो सर्व
स्मै ग्रः ॥ २२ ॥ नहि देहत्यागावसरे मनश्चेन्द्रियाणि च न त्यजेत ॥ किं तैः सहैव तत्तल्लोकभोगार्थं गच्छे [illegible] यतः कर्मग
तिवत् योगगतिर्यातीत्याह योगीश्वराणां त्रैलोक्यान्तश्च बहिश्च सर्वदा दिव्य संलाऽस्य बहिर्गतिमाहुः यतः
वेत्तु पवनसंतत्यात्मालिङ्गशरीरयेषामिति विद्यायुपासनात् प्राप्नवा कर्मगोष्ठोगः समाधिः तत्तान् प्रेक्षन्ति
गतिस्तात ॥ २३ ॥ तामाह वैश्वानरमितरभिः ॥ विहायसा ग्राकाशेन तत्त्वप्रकाशलोके पथ्येन गतः सन् प्रथमं वैश्वान

यदि प्रयास्यन् नृप पारमेष्ठ्यं वैहायसानामुत यद्विहारम् ॥ अष्टाधिपत्यं गुणसन्निवाये सहैव गच्छेन्मनसेन्द्रि
यैश्च ॥ २२ ॥ योगेश्वराणां गतिमाहुरन्तर्बहिस्त्रिलोक्याः पवनान्तरात्मनाम् ॥ न कर्मभि[illegible]स्तां गतिमाप्नुवन्ति
विद्यातपोयोगसमाधिभाजाम् ॥ वैश्वानरं याति विहायसा गतः सुषुम्णया ब्रह्मपथेन [illegible] शोचिषा ॥ विधू
तकल्कोऽथ हरेरुदस्तात् प्रयाति चक्रं नृप शैशुमारम् ॥ तद्विश्वनाभिं त्वतिवर्त्य विष्णोर[illegible]णीयसा विरजेनात्मनैकः
नमस्कृतं ब्रह्मविदामुपैति कल्पायुषो यद्विबुधा रमन्ति ॥ २४ ॥ नाम. नाम.

रमपाभिमानिनीं देवतां यातिकेनो पथेन [illegible] मार्ग [illegible] ब्रह्म [illegible] लोकं [illegible]
नः [illegible] मल [illegible] जमान [illegible] ॥ उपरि [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
उपैति यत् [illegible] महाकल्पायुषो [illegible]

निरूपयितुं [illegible] तस्मा[illegible] हृदयं कृतेनस्य कर्मणि वैवाल्यः स्थानं तस्मिन् योगी सदैव हृदि [illegible] बोधितात्मदेहा [illegible]
[illegible] सत्वं सु [illegible] [illegible] सिद्धि [illegible] मन [illegible] मनः [illegible] श्रीमद्भिः घनता [illegible]
प्राभूता: सन: [illegible] [illegible] मात्रेण निरुत्थनवः ॥ २८ ॥ तस्मा [illegible]
स्तुतिरूप परमेतत्त्वं शान्तं नयदि [illegible] तिरस्ति [illegible] त्यका [illegible] दोषः उक्तः ॥ [illegible]
विज्ञानं यत्ना स्वतेन जीता हृदकं ज्ञानं तस्यैव बलं तेन स्वर्याचिता [illegible] ह्रसिता आशायां वासनः यक्षसः

पंचपदं वैसनवमाश्चर्नं तितयरे तिने तीत्यत [illegible] सत्त्वः विसर्ज्जदैत तस्य मनन्यसो दृढाद् देशगु
राराहे परं पदं ॥ २८ ॥ इत्यमुनिश्चलपरमेश्वरं स्थिता [illegible] नहृदयंगवे [illegible] निलिप्तः ॥ स्वयं[illegible]
नापीय गुदं तलो नि तं स्थाने गुष्य रसनमयप्रितिनक्रमः ॥ २९ ॥ नाभ्यां स्थित दृढं [illegible] यता
स्याद्दानतत्त्वार्थसिनं नये स्मृतिः ॥ ततो तु मध्याय मनसी स्वता [illegible] मूले प्रानके नयेत २
तस्मात् ध्रुवो [illegible] निरुद्ध [illegible] स्थिता मुहूर्तार्धमकंठ हृदि निर्भिद्य
मूर्धनि सृजेत्तव [illegible] ॥ २१ ॥ राम

इदानीं तस्य देहत्यागप्रकारमाह [illegible] लिंगनाभ्यादि मूले गुदं मूलाधारे [illegible] निरुद्ध [illegible] मध्ये
[illegible] नयेत जितः [illegible] स्थाने [illegible] ॥ २९ ॥ नाभ्यां मणिपूरके स्थिते हृदि [illegible]
[illegible] स्थितं विष्णु [illegible] मनसी [illegible] स्वताल [illegible] देशो [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ ध्यानके [illegible] ॥ २० ॥ तस्मात् ध्रुवो [illegible] गतः ॥ [illegible] मूर्धनि [illegible] निर्भिद्य
तं देहमिंद्रियाणि च विसृजेत् ॥ [illegible] ॥ २१ ॥ [illegible] नयेत्वा मः राम

[illegible] निरुद्ध [illegible] नेत्रे नासिके [illegible] प्राण [illegible] नयेत् [illegible] चेतपरं

प्रकृतेस्तस्य भगवद्ब्रह्म[illegible]ब्रह्माण्डभेदनप्रकारमाह ॥ ततइत्यादिना तत्रेयं प्रक्रिया । ईश्वराधिष्ठितायाः प्रकृतेः केनचिदंशेन
महत्तत्त्वं भवति तस्यांशेनाहङ्कारः तस्यांशेन शब्दतन्मात्रं तद्द्वारा [illegible] ॥ तस्यांशेन स्पर्शतन्मात्रं तद्द्वारा वायुः तस्यांशेन रूपतन्मात्र
द्वारा तेजः ॥ तस्यांशेन रसतन्मात्रं द्वारा आपः ॥ तदंशेन गन्धतन्मात्रद्वारा पृथ्वी तेषु मिलितेषु तदंशभुवनात्मकं ब्रह्मा
ण्ड ॥ शरीरं तस्य पञ्चाशत्कोटियोजनविशालस्य पृथिव्येकं [illegible] कदाह विशेषशब्दवाच्या कोटियोजनविशालं प्रथ
मावरणं पञ्चाशत्कोटियोजनविशाले तस्मिन् ॥ ततश्चाबादीनां ये परिणामविशेषाः तान्येवोत्तरोत्तरं दशगुणान्या
वरणानि ॥ अत्र एतत्प्रकाशावरणव्यापकमेव ॥ तदेवं स्थिते पृथिव्याद्यावरणभेदप्रकारः कथ्यते ॥ ततो विशेषं प्रतिप

ततो विशेषं प्रतिपद्य निर्भयस्तेनात्मनापोऽनलमूर्तिरत्वरन् ॥ ज्योतिर्मयो वायुमुपेत्य काले वाय्वात्मना खं
बृहदात्मलिङ्गम् ॥ २८ ॥ घ्राणेन गन्धं रसनेन वै रसं रूपं च दृष्ट्या श्वसनं त्वचैव ॥ श्रोत्रेण चोपेत्य नभोगु
णत्वं प्राणेन चाकूतिमुपैति योगी ॥ २९ ॥ राम

य लिङ्गदेहेन पृथिव्यात्मतां प्राप्येत्यर्थः ॥ एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् । निर्भयः कथं [illegible] स्वामीति [illegible]: तेना
त्मना पृथिवीरूपेणानलमूर्तिरापः प्रतिपद्य अत्वरन् शनैः कुर्वन् ॥ [illegible] वा काभावात्म
घ्रोपभोगान् भुञ्जान इत्यर्थः ॥ एवं ज्योतिर्मयः सन्कालेन भोग[illegible] ॥ [illegible]
नोपासनेस्मरन् ॥ [illegible] ॥ २८ ॥ [illegible]
भ्रममाह घ्राणेनाधिष्ठितेन गन्धमेव तन्मात्रमनुभवन् [illegible]
तन्मात्रम् ॥ २९ ॥ [illegible] राम

अश्वोऽश्वमेधे कल्यांते विश्वं वै लोकं यत्र तिष्ठायेन ... [illegible] ... दत्राक्षिमा [illegible]
वमेध्यपरं यातिः ... सिद्धये ... [illegible] ... विष्णुः ॥ ताव [illegible]
नदेवाहननय ... प्राप्तिः दुःख ... [illegible] ... ॥ [illegible]
भवति अविदं विदाः देवभावतां प्राप्त ... [illegible]

अश्वोऽश्वमेधस्य यथा लोमसेवं दहनमानं सकलीकृत्य विश्वम् ॥ निर्याति सिद्धः [illegible] तु पितृयानं यदेव
पराद्धं तद्धाम परमं पदम् ॥ २१ ॥ न यत्र शोको न जरा न मृत्युर्नार्तिर्न चोद्वेगकृत केचित् ॥ यत्र चित्तं नाद्ः
कृपया त्रिदुःखविदा ... दुःखेन प्रभवानुदर्शनात ॥ २१ ॥ रामः

ते सांख्ययोगा यदा विनतो रोगिनः ॥ ... नियतं ... विनाकृतं ... विषयं शोकाद्योन्मत्तीति ... 
लोके गतानां त्रिविधा गतिः ॥ ये पुण्यानां धर्मगताः ॥ ते कल्याणे तु ... ॥ ... कामं भवन्ति ये
तद्धि ... मासं वा बलेन गताः ॥ ते ब्रह्मणा सह ... भगवद्रूपात्मकाः ॥ ते ... 
... परमां गतिं यान्ति ॥ २० ॥ रामः ॥ ॥ ॥ रामः ॥ ॥ रामः

संनिसंसृतः । प्रेम्णो बहवो मोक्षमार्गाः । तपोयोगादयः संती जीवस्य यमेवेत्याह । नहीति यतो न ह्यतः इति योगो भ
वेत् । अतोऽन्यः शिवः सुखरूपो निर्विघ्नश्च नास्त्येव ॥ ३३ ॥ अतएतदेव ग्राह्यं भगवान् ब्रह्मा कूटस्थः निर्विकारः एकाग्र
चित्तः सन् त्रिरन्वीक्ष्य त्रिः आवर्तनं कार्त्स्न्येन साकल्येन ब्रह्म वेदमन्वीक्ष्य विचार्य । यतः आत्मनि हरौ रतिर्भवेत् । तदेव मनी
षया अध्यवस्यत् निश्चितवान् ॥ ३४ ॥ ननु भूते रतिर्भवति । अनन्तभूते भगवति कथं रतिः स्यात् तत्राह भगवानल
क्षितः दृष्टः । कथं स्वात्मना तेन ज्ञातृतया मितया के हेतुभिः बुद्ध्यादिभिः । तदेव हेतुमादर्शयति । दृश्यानां जडानां बुद्ध्या

न ह्यतोऽन्यः शिवः पंथा विशतः संसृताविह । वासुदेवे भगवति भक्तियोगो यतो भवेत् ॥ ३३ ॥ भगवा
न्ब्रह्म कार्त्स्न्येन त्रिरन्वीक्ष्य मनीषया । तदध्यवस्यत्कूटस्थो रतिरात्मन्यतो भवेत् ॥ ३४ ॥ भगवान्सर्व
भूतेषु लक्षितः स्वात्मना हरिः । दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टा लक्षणैरनुमापकैः ॥ ३५ ॥ तस्मात्सर्वात्म
ना राजन्हरिः सर्वत्र सर्वदा । श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यो भगवान्नृणाम् ॥ ३६ ॥ पिबन्ति ये भगव
त आत्मनः सतां कथामृतं श्रवणपुटेषु संभृतम् । पुनन्ति ते विषयविदूषिताशयं व्रजन्ति तच्चरण
सरोरुहान्तिकम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ राम.

दीनां दर्शने स्वप्रकाशं द्रष्टारं विना नोपपत्तेः इत्यनुपपत्तिसिद्धेन लक्षणैः स्वप्रकाशं पर्याप्तिलक्षकैः । यथा बुद्ध्या
दीनि कर्तृप्रयोज्यानि करणत्वात् वास्यादिवदित्यनुमापकैः [illegible] ॥ ३५ ॥
यतः सोऽन्यत्सर्वं मिथ्याऽतः [illegible] ॥ ३६ ॥ [illegible]
नः आत्मने न प्रकाशमानस्य कथामृतं विषयविदूषिताशयं मलिनीकृतं [illegible]

तदेवं स्थूलसूक्ष्मभूता [illegible] तिरस्कृत्य ज्ञानतदाबाधगत [illegible] कार्य [illegible] द्य भिमा [illegible]
स्थमाध [illegible] विज्ञानतत्वं [illegible] तिविविधकार्य [illegible] तिविकारो [illegible] का [illegible] तत् [illegible]
ति न [illegible] माधप्रसादगानि स्थूलसूक्ष्मा [illegible] ज्ञा [illegible] तत [illegible] प्रबो [illegible] ति [illegible]
ततदे [illegible] कोध [illegible] स्य [illegible] स्य [illegible] लय [illegible] ता [illegible]
तिकं प्राप्य यान्याम्ल वंग समिनेतेनाह [illegible] विज्ञानतत्त्व [illegible] तेनतः ॥ [illegible]
रूलक्ष्यानेयाति ॥ २० ॥ तेनात्मना अथवा न रूपेण नेदमयः प्रत्य उपाधीनामतस्मानि [illegible] ति [illegible] तमा
नेदं परमात्मात्मानमुपैति न विपक्षज्ञानेनावतेनइत्यर्थः ॥ २१ ॥ एते सती मार्गप्रकारो विस्तर्थः ॥ हेतुर्यत्र

सभूतस्य स्पंदि यस्य स्मि कर्ष स्य नाम यदेव मयं विवार्यं समाधगतास्य सहते न याति विज्ञानतत्त्वगुणस्
त्रिविधस्य ॥ २० ॥ तेनात्मनात्मानमुपैति शांतम् आनंदमानंदमयाव स्थाने ॥ एतां गतिं भागवतीं गतो यः स
वै पुनर्नेह विषज्जतेंग ॥ २१ ॥ एते सती ते नृ यवेद गीते त्वयाभिपृष्टे ह सनातने च ॥ ये वै पुरा ब्रह्मण आ
ह पृष्ट आराधितो भगवान्वासुदेवः ॥ २१ ॥ २२ ॥ राम·

येनोनि [illegible] विसृजेत ॥ परं यात इति या सद्योमुक्तिः ॥ क्रमस्तुतिः ॥ यदि प्रयास्य [illegible] न्मादिना क्रमम
क्तिमुपया हि तीयां एते सती वेद गीते च [illegible] नत्सा [illegible] तित्र यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः ॥ इ
त्यादयोऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते इति सद्योमुक्तिः ॥ तेन विरभिसंभवंतीत्यादिना क्रममुक्तिमुक्ते वेदे लोका
पहानकर्मभिस्तां गतिं मा प्नुवंतीति द्वितीयामार्गौ द्यापि सुचिंतनात् एते सती इति द्विवचनं त्वयाभि
पृष्टे नत प्रोतव्यमित्यादि [illegible] ग्रो [illegible] विषये गृपि सती पृष्टे बुद्धि यद्वा विपर्ययमिति च दित्या
मार्गौ अर्थात्पृष्टे ॥ एवं त्वयापृष्टे एते सत्वी रव्ययः ॥ २२ ॥ राम· ॥ राम· ॥ राम·

श्री भा. टि. टी. ९

यज्ञं यज्ञो विष्णुः कोशो धनसंचयः तत्काम इति धनमात्रमिति भेदः दांपत्यं मिथो अन्योन्यप्रीतिः तदेवार्थो यस्य सः ॥ ७ ॥ धर्मार्थः धर्मकामः उत्तमश्लोको यद्यपि विष्णुस्तेन तन्तुं संतानं वर्द्धयन् पितॄन् यजेत् ॥ रक्षा बाधानिवृत्तिः तत्कामः पुण्यजनान् यक्षान् ओजो बलं तत्कामः मरुद्गणान् देवान् ॥ ८ ॥ राज्यं राजत्वं तत्कामो मनून् देवान् मन्वन्तरपालान् ॥ राज्ञां कर्म राजत्वं तत्कामो विद्यान् देवानिति विशेषः अभिचरन् ॥ शत्रुमरणमिच्छन् ॥ निर्ऋतिं राक्षसं कामकामः भोगेच्छुः अका

यज्ञं यजेद्यशस्कामः कोशकामः प्रचेतसम् ॥ विद्याकामस्तु गिरिशं दांपत्यार्थ उमां सतीम् ॥ ७ ॥ धर्मार्थ उत्तमश्लोकं तन्तुं तन्वन्पितॄन्यजेत् ॥ रक्षाकामः पुण्यजनानोजस्कामो मरुद्गणान् ॥ ८ ॥ राज्यकामो मनून्देवान्निर्ऋतिं त्वभिचरन्यजेत् ॥ कामकामो यजेत्सोममकामः पुरुषं परम् ॥ ९ ॥ अकामः सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः ॥ तीव्रेण भक्तियोगेन यजेत पुरुषं परम् ॥ १० ॥ एतावानेव यजतामिह निःश्रेयसोदयः ॥ भगवत्यचलो भावो यद्भागवतसंगतः ॥ ११ ॥ रामाय नमः

मः वैराग्यकामः पुरुषं परं प्रकृतिश्चलिते को [illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] ॥ १० ॥ एतावानेव यजतामिह [illegible] भगवतो भक्तिर्भवतीति एतावानेव निःश्रेय[illegible] लाभः ॥ अन्यत्सर्वं तत्कमित्यर्थः ॥ ११ ॥

ननीर्थे विलम्भकेषु वैशिशांम्भरतेनो मुनेः ॥ भगवद्देकेण तत्कर्म प्रवणादरंयते ॥ इत [illegible]
प्रवाहिभगवत्स्वेतत्कफ [illegible] यतस्वगः प्रवोक्ति [illegible] वहति ॥ पवसितित्ते मके [illegible]
तथा क्षेत्रमीयेषु [illegible] ॥ [illegible] बलवद्द [illegible]
यदिति विक्षितमित्यर्थः ॥ [illegible] ॥ इति [illegible] ॥ [illegible]

शुकः ॥ एवमेतन्निगदितं पृष्टवान्यद्भवान्मम ॥ नृणां यन्म्रियमाणानां मनुष्येषु मनीषिणां ॥ १ ॥ ब्रह्मवर्च
सकामस्तु यजेत ब्रह्मणस्पतिं ॥ इंद्रमिंद्रियकामस्तु प्रजाकामः प्रजापतीन् ॥ २ ॥ देवीं मायां तु श्री
कामः तेजस्कामो विभावसुं ॥ वसुकामो वसून्रुद्रान्वीर्यकामोथ वीर्यवान् ॥ ३ ॥ अन्नादिकाम
स्त्वदितिं स्वर्गकामोदितेः सुतान् ॥ विश्वान्देवान्राज्यकामः साध्यान्संसाधको विशाम् ॥ ४ ॥
आयुष्कामोश्विनौ देवौ पुष्टिकाम इलां यजेत् ॥ प्रतिष्ठाकामः पुरुषो रोदसी लोकमातरौ ॥ ५
रूपाभिकामो गंधर्वान्स्त्रीकामोप्सर उर्वशीम् ॥ आधिपत्यकामः सर्वेषां यजेत परमेष्ठिनम् ६

मायां दुर्गां विभावसुं अग्निं वसुकामः ॥ धनार्थी वीर्यप्रभावः ॥ तत्कामो वीर्यवान् सन्रुद्रान्यजेत ॥ ३ ॥ अन्ना
द्यं भोज्यं भक्ष्यं च अदितेः ॥ सुतान् द्वादशादित्यान् ॥ विशां देशस्य प्रजानां स्वाधीनतामिच्छन् ॥ साध्यान् यजेत
४ ॥ इलां पृथ्वीं प्रतिष्ठा स्थानादप्रच्युतिः रोदसी द्यावाभूमी ॥ ५ ॥ अप्सरसामुर्वशीं वृतां ॥ ६ ॥ राम·

श्री
मा
र्कं
डी
॥

नन्वजीवनमेवतेषामायुषः फलमस्तिनत्राहतावरूतिनचतेषांश्वासोनास्तिनहिभस्त्राधर्मकोशाः नचतेषामाहारा
दिकनास्तिनत्राहनचोदंतिनाश्नंतिनमेहंतिरेतसेकमैथुनंकुर्वतिकिंतुत्रपिनराकारंयस्तुमृत्वात्रपरेइति॥१८॥नरेषा
हम्याहिभिःसस्तुतःसहृषोनिरूपितःयस्पकर्णपथंकदाविदपिनगतःसःश्ववत्तासृवातत्रमिःकुमिनहि
प्रयासक्तवान्॥विड्वराहोष्ट्रखरैः केंटकवन्तेऽः खरवित्र्ययासक्तवान् उष्ट्रोभारवाहित्वात्खरैस्तस्पइत्यर्थः
१९ नस्पागानिचनिष्फलानीत्याहबिलेइतिपंचभिः॥बतेतिखेदेनश्रुवतःश्रुएतोनरस्ययेकर्णपुटेतेविलेहृथा॥

नरवःकिंनजीवंतिभस्त्राःकिंनश्वसंत्युत॥नखादंतिनमेहंतिकिंग्रामपशवोपरे॥१८॥श्वविड्वराहोष्ट्रख
रैःसंस्तुतःपुरुषःपशुः॥नयत्कर्णपथोपेतोजातुनामगदाग्रजः॥१९॥बिलेबतोरुक्रमविक्रमान्येनशृण्व
तःकर्णपुटेनरस्य॥जिह्वासतीदार्दुरिकेवसूतनचोपगायत्युरुगायगाथाः॥२०॥भारःपरंपट्टकिरीटजु
ष्टमप्युत्तमांगंननमेन्मुकुंदं॥शावौकरौनोकुरुतःसपर्यांहरेर्लसत्कांचनकंकणौवा॥२१॥बर्हायितेतेनयने
नराणांलिंगानिविष्णोर्ननिरीक्षतोये॥पादौनृणांतौद्रुमजन्मभाजौक्षेत्राणिनानुव्रजतोहरेर्यौ॥२२॥जीवन्
शवोभागवतांघ्रिरेणुंनजातुमर्त्योभिलभेतयस्तु॥श्रीविष्णुपद्यामनुजस्तुलस्याःश्वसन्शवोयस्तुनवेद
गंधं॥२३॥ राम० राम०

रणुनवेदपुगायतितस्यजिह्वाश्रसतीडुहावु ... इगीणे ... स्तदीयानि ... 
प ... बर्हायितेनिष्फलानिकिरीटनत्रुत्तमपिशिरोयदिनतनेत्॥नहिके ... तं ... रयस्यबहुलो ... सुत ... मन्यानस्तं ...
कौचनकंकणौयस्यौसौग्रप्पवकौवाशाहः॥२१॥येनयनेनलिं ... संगिनिनिं ... नेवर्दा ... 
जतितयाहन्मूलजन्मलाइत्यर्थः॥२२॥नामितभेतग्रमितोन ... ॥ ... 
इतिश्रीत्रयनामिनंदेरित्यर्थः २३ राम०

भागवतस्यानेन सह विना हरिकथारतिं लौकिकानां न लिङ्गं यां कथा सत्संगे भवति ॥ कीदृशो [illegible]
रतेन गुणो याया लिङ्गेन समुद्रो यस्मात् ॥ उत्तम [illegible]
यस्य संगो वैराग्यं तत्र भगवान्निन्दा [illegible] कैवल्य [illegible]
नः श्रवणात् [illegible] हरिकथासु को निवृत्तो न कुर्यात् ॥ १२ ॥ [illegible]
ब्रह्मदर्शिनं कविं [illegible] ॥ १३ ॥ [illegible] हरिकथोदर्काः ॥ उत्तम [illegible]

ज्ञानं यदा प्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसाद उत यत्र गुणेष्वसंगः ॥ कैवल्यसंमतपथस्त्वथ भक्तियोगः को निर्वृतो हरिकथासु रतिं न कुर्यात् ॥ १२ ॥ शौनक उवाच ॥ इत्यभिव्याहृतं राजा निशम्य भरतर्षभ ॥ किमन्यत्पृष्टवान्भूयो वैयासकिमृषिं कविम् ॥ १३ ॥ एतच्छुश्रूषतां विद्वन्सूत नोऽर्हसि भाषितुं ॥ कथा हरिकथोदर्काः सतां स्युः सदसि ध्रुवं ॥ १४ ॥ स वै भागवतो राजा पाण्डवेयो महारथः ॥ बालक्रीडनकैः क्रीडन्कृष्णक्रीडां य आददे ॥ १५ ॥ वैयासकिश्च भगवान्वासुदेवपरायणः ॥ उरुगायगुणोदाराः सतां स्युर्हि समागमे ॥ १६ ॥ आयुर्हरति वै पुंसामुद्यन्नस्तं च यन्नसौ ॥ तस्यर्ते यत्क्षणो नीत उत्तमश्लोकवार्तया ॥ १७ राम ॥ राम ॥ राम

कथाः सतां भागवतानां सदसि सभायां स्युः ॥ १४ ॥ एतत् प्रपंचयति स वा इति द्वाभ्यां कृष्णपूजादिरूपां क्रीडां यः स्वीकृतवान् ॥ १५ ॥ उरुगायस्य गुणैः उदाराः महान्तः कथाः स्युः ॥ १६ ॥ किं बहुना हि तीयमानमायुः हरिकथया सफलं क्रियते अन्यथा व्यर्थं नाहि ॥ त्रिभिः आयुरिति असौ सूर्य उद्यन् ॥ उद्गच्छन् ॥ अस्तं च अदर्शनं यन्

यथा सृजति पालयति संयच्छते संहरति पृथक् शक्तिः बहुशक्तिमान् ७ क्रीडन् यथा करोति आत्मानं ब्रह्मादिरूपेण क्री
डयन् विकरोति विविधं करोति ॥८॥ एकः पुरुषः प्रथमं युगपत् क्रमशः ब्रह्मादि वतारैः क्रमशः यथा प्रकृतेर्गुणान्
गृह्णाति ॥९॥ विचिकित्सितं संदिग्धं शाब्दे ब्रह्मणि वेदे निष्णातः परस्मिंश्च भवेन ॥१०॥ उपामन्त्रितः पृष्टः

यथा गोपाययति विभुर्यथा संपद्यते पुनः ॥ यां यां शक्तिमुपाश्रित्य पुरुषः परः पुमान् ॥७॥ आत्मानं
क्रीडयन् क्रीडन् करोति विकरोति च ॥ नूनं भगवतो ब्रह्मन् हरेरद्भुतकर्मणः ॥८॥ दुर्विभाव्यमिवाभाति
कविभिश्चापि चेष्टितं ॥ यथा गुणांस्तु प्रकृतेर्युगपत् क्रमशोऽपि वा ॥९॥ बिभर्ति भूरिशस्त्वेकः कुर्वन् कर्मा
णि जन्मभिः ॥ विचिकित्सितमेतन्मे ब्रवीतु भगवान् यथा ॥१०॥ शाब्दे ब्रह्मणि निष्णातः परस्मिन् भगवान् खलु ॥
१०॥ सूत उवाच ॥ इत्युपामन्त्रितो राज्ञा गुणानुकथने हरेः ॥ हृषीकेशमनुस्मृत्य प्रतिवक्तुं प्रचक्रमे ॥११॥ श्रीशुक उवाच ॥
नमः परस्मै पुरुषाय भूयसे सदुद्भवस्थाननिरोधलीलया ॥ गृहीतशक्तित्रितयाय देहिनामन्तर्भवाया
नुपलक्ष्यवर्त्मने ॥ १२ ॥ राम॰

मनुष्यवत् मे देवता गतं नमस्कारादि सूचकमुपक्रमं करोति तत्र ॥११॥ नमः [illegible] परस्मै पुरुषाय [illegible]
तत्त्वेन भूयसे अपरिमितमहिम्ने तद्दर्शयति सतः प्रपञ्चस्य उद्भवादि [illegible] गृहीतं शक्तित्रितयं येन [illegible]
त्याय जगत् आदि शक्तित्रितयेन तत्प्रवेशे [illegible] अनुपलक्ष्यं वर्त्म [illegible] येन

१२

अथ परमात्मैव लोकादिसंयुक्तविक्रियालक्षणं । प्रयोति गात्रकहे पुरोमहर्षः उद्गमः पस्मा [illegible] स्यस्वलेप
नश्चयमनसोव्यक्तलक्षणं प्रियपुरुषस्वरूपं तः साधुस्नेहः मनुष्या [illegible] त्याज्यमिति यदाह [illegible]
इति श्रीहरिलीलायां अध्यायः ३ तथैव श्रीनाम [illegible] दिह [illegible] स्थितः ॥ अद्वैत [illegible]
ते । १ ॥ वाताप्रसंनक यथापि तत्तत्स्वरूपात्मनी स्थितिमहं अतोमिः वे याज्ञवल्क्यः स्वसंवेदनं [illegible] भक्त

तदस्य सारं हृदयं वतेदं यन्न सम्भावितहेरितान्मयेष्टैः ॥ न विक्रियेनाश्यपराविकार [illegible] जनं तमाहु
हेपुरुष ॥ २७ ॥ अथाध्यायेन नामनो न्यक्कृतं सम्भावसंभावनातत्प्रधानः ॥ यदाह लेयामकिंतमविद्या
विद्याद्वेनृपतिस्वा पुरूहूहः ॥ २८ ॥ इति श्रीहरिलीलायां तृतीयः ॥ अतः ॥ वेयामर्कदितिवचमानानि
पुण्यमात्मनः ॥ अथ अधोमतिकाले ऽतीयः सतीमधोनः ॥ १ ॥ आत्मजायास्तनामयमस्तु
वांछितं धुरं ॥ तत्रो वा विकलेनित्यं निर [illegible] सममतोजहो ॥ २ ॥ मपुत्रं चममेवार्थं यज्ञो उस्कय
सन्नमाः ॥ क्रमात्मभावसुवतो अन्तर्धानो महामनाः ॥ ३ ॥ संस्थाविधाय संन्यस्य कर्मैव वर्णि
तं च यत् ॥ तस्य देवेभगवति आत्मभावे ह्यगमत् ॥ ४ ॥ राज्ञी वा तु समीचीनं वचो बलन् सर्वत
स्तनवानसु ॥ तमेविशीर्यते मसेयूहैः कथयनः कथा ॥ ५ ॥ भूयपूर्वविरतामिमं भगवान् आत्ममा
यया ॥ यथेदं सृजते विश्वं दुर्विभाव्यमधीश्वरैः ॥ ६ ॥ राम ॥ राम राम ॥ राम

तस्यनिश्चयोय स्मात्मनहेतः उपधार्याकलयसतीक्रमवचोत्थः नान्यउपेवं मतो ॥ १ ॥ आत्मा देहः
पशवो गनादयः ॥ २ ॥ इममेवार्थं हरिलीलालनतां ॥ ३ ॥ संस्थामनुवेवर्गकं यमार्थकाममप्यानं संन्यस
स्यकाआत्मभावपरमप्रमतो भगवदात्मवतः ॥ आमनः सन्नृपप्रक्रममतेममतेमाज्ञानं नश्यति तव कथाय
तः समीचीन ॥ ४ ॥ पुनरस्यावेदितमिच्छामिदं दुर्विभाव्यं अवितर्कविरुद्धं ॥ ५ ॥ आत्मज्ञानंति ॥ ५ ॥ राम

३

अ॰ धी॰ म
३॰ द्वरा॰
मिः ९

भक्तिशून्यानां सर्वसाधनवैफल्यं दर्शयन्नमस्यति तपस्विन इति मनस्विनो योगिनः सुमंगलाः सदाचाराः यस्मिंस्तदाय
र्पणं विना सुभद्रश्रवसे इति आस्माहतिर्यस्याः श्रवणादेः आधानस्तापनाय ॥१७॥ अंकेः पवित्रयितृत्वं दर्शयन्नाह कि
राता इत्यादि पापजातयः येऽन्येच एकर्मतः पापाः यदपाश्रयाः भागवताः तदाश्रयाः संतः शुध्यंति तत्संभावना
शक्तोऽपि [illegible] प्रभविष्णवे प्रभवनशीलायेति ॥१८॥ सर्वोपास्यत्वमधिकारित्वं तदुपासनया प्राप्यत्वं चाह स एष आ

तपस्विनो दानपरा यशस्विनो मनस्विनो मंत्रविदः सुमंगलाः॥ क्षेमं न विंदंति विना यदर्पणं तस्मै सुभ
द्रश्रवसे नमो नमः॥१७॥ किरातहूणांध्रपुलिंदपुल्कसा आभीरकंका यवनाः खसादयः॥ येऽन्ये च पापा य
दपाश्रयाश्रयाः शुध्यंति तस्मै प्रभविष्णवे नमः॥१८॥ स एष आत्मात्मवतामधीश्वरः त्रयीमयो धर्मम
यस्तपोमयः॥ गतव्यलीकैरजशंकरादिभिर्वितर्क्यलिंगो भगवान्प्रसीदतां॥ १९॥ यदंघ्र्यभि
ध्यानसमाधिधौतया ध्यानुपश्यंति हि तत्वमात्मनः॥ वदंति चैतत्कवयो यथारुचं स मे मुकुंदो
भगवान्प्रसीदतां॥२०॥ श्रियः पतिर्यज्ञपतिः प्रजापतिर्धियां पतिर्लोकपतिर्धरापतिः॥ पति
र्गतिश्चांधकवृष्णिसात्वतां प्रसीदतां मे भगवान्सतां पतिः॥ २१॥ राम॰ राम॰

त्मवतां धीराणां आत्मा आत्मनि नो [illegible] अधीश्वरः त्रयीमयः [illegible] धर्मप्रधानत्वात् [illegible]
ते गतव्यलीकैर्निःकपटैर्वितर्क्यं विचारणीयं लिंगं स्वरूपं यस्य सः प्रसीदतां ॥१९॥ [illegible]
[illegible] श्रियः इति गतिश्च [illegible] ॥२०॥ [illegible] आह [illegible]
मार्थः॥ तेन धौतया शोधितया धिया [illegible] निरंतरं दिव्यदेहं [illegible] प्रतिभाय [illegible]

विश्चितप्रकटदानलमनस्मारत् ॥ महामतिभूयः पुनस्तनमः मतो धर्मवर्तिनो वृजिनहिदे देः स्वहदेवस्त्वनाम
मम्पूर्णालाक्षाश्च स्वभवाम्बुदश्चन्दन वेश्यविलसत्सूक्ष्मकेन नेहेलादि सुधाना ॥ तंमनोरा [illegible] यः ॥ समगुसत
सूतेये इतिश्चातुर्यगिरि पूर्णो भव्य देलस्य तव मः [illegible] निशा हृपे आमये [illegible]
मनमले स्व [illegible] स्वुनः पुन [illegible] दाने ॥ २३ ॥ प्रान्तनाभ [illegible] दाः [illegible]
कायकष्यो जिनानि हरकाणादिगापिय [illegible] नरवतः ॥ नरदेवैसमपातीत [illegible] निदेशनाय

भयोनमः सूक्ष्मजिनक्लिदेसतामसंभवायाविलसत्समतेय ॥ पुं सोपुनः [illegible]
यत्स्थिता नामसमय [illegible] ॥ २३ ॥ नमानमसे [illegible] विहा [illegible] कृपा
गिनाम ॥ निःसत्तामाप्याति [illegible] लतीदेशतेननमः ॥ २४ ॥ यत्कोतिनयत्स
रतोयदीतताप [illegible] यत [illegible] लोकस्य [illegible] विधुनोतिकल्मषं नसेसभ [illegible]
वेसनमोनमः ॥ २५ ॥ विचत्तणाय [illegible] नाल [illegible] भयनो नरात्मनः ॥ विदं ति
हिवल [illegible] तिगतसमा [illegible] भ [illegible] नमोनमः ॥ २६ ॥ राम ॥ राम

सहूपे ॥

विंतमैश्वर्यमाह निस्सेस्सामे ॥ अतिशायस्त्रनास्ति [illegible] सर्वधाम [illegible] णाय
२७ ॥ सर्वसाधनभ्योभते ॥ श्रेष्ठश्रेष्ठ [illegible] यत्कीर्तनमितिहाभ्यां [illegible] भद्रंमंगलं
स्त्रवः ॥ यशोयस्य [illegible] ॥ २८ ॥ विचक्षणाविवेकिनोयस्य [illegible] ॥ उपसेनेभजनात् ॥ श्र
नरात्मनः स्वयः उभय [illegible] ॥ २९ ॥ राम

पंचमे नारदेनाथ पृष्टः स्रष्टा दिवौकसः ॥ हरेर्लीलां विराड्रूपं सृष्टिं कालकर्मादिशक्तिभिः ॥ नारदाय विशुद्धान्ते वेदगर्भो
भ्यभाषत्युक्तं तत्र नारदप्रश्नमाह देवदेवेति हे भूतभावन अतएव सर्वेषां पूर्वज अग्रजात देवज्ञायते नेनेति ज्ञानं तस्मात्वं यत्
तद्विजानीहि विशेषेण ज्ञापयेत्यर्थः ॥ कथंभूतमात्मतत्त्वं नितरां दृश्यते येन तत् ॥ उपलक्षणभूतं विश्वमेवात्मना समा
प्नं ॥ अतस्तद्विशेषं संपृच्छति यद्रूपं येन रूप्यते प्रकाश्यते यदधिष्ठानं यदाश्रयं यतः येन सृष्टं यत्संस्थं यस्मिंल्ली
यते यत्परं यदधीनं यच्चेति यदात्मकं स्वतः सत्त्वाद्यात्मकेत्यर्थः ॥ तत्तत्त्वं यथार्थं तत्त्वतो वद ॥ न जानामीति न

नारद॰ ॥ देवदेव नमस्ते स्तु भूतभावन पूर्वज ॥ तद्विजानीहि यज्ज्ञानमात्मतत्त्वनिदर्शनम् ॥ १ ॥ यद्रूपं यदधिष्ठा
नं यतः सृष्टमिदं प्रभो ॥ यत्संस्थं यत्परं यच्च तत्तत्त्वं वद तत्त्वतः ॥ २ ॥ सर्वं ह्येतद्भवान्वेद भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ करा
मलकवद्विश्वं विज्ञानावसितं तव ॥ ३ ॥ यद्विज्ञानो यदाधारो यत्परस्त्वं यदात्मकः ॥ एकः सृजसि भूता
नि भूतैरेवात्ममायया ॥ ४ ॥ आत्मन्भावयसे तानि न पराभावयन्स्वयम् ॥ आत्मशक्तिमवष्टभ्य ऊर्णना
भिरिवाक्लमः ॥ ५ ॥ राम॰

वक्तव्यमित्याह सर्वमिति भूतं जातं भव्यं जनिष्यमाणं भवत् जायमानं तेषां प्रभुः यतः अतः विशिष्टज्ञानेनावसि
तं निश्चितम् ॥ ३ ॥ प्रश्नानेवं स्पष्टीकरोति आदौ तावत्त्वमेव कथयेत्याह यतो विज्ञान [illegible] विज्ञान [illegible] आधारः [illegible]
दाश्रयः यत्परः यदधीनः यदात्मकः यत्स्वरूपः ॥ ४ ॥ ममैतत्त्वमेव [illegible] ॥ [illegible]
न पराभावयन् [illegible] स्वयमेव यत [illegible] ॥ [illegible]
सहितः ऊर्णनाभिरात्मनस्तन्तुं सृजति [illegible] ॥ ५ ॥

ह्रिं च प्राक्कल्पादौ अजस्य हृदि स्थितिं विषये स्मृतिं वितन्वता येन [illegible] वती न हस्ता [illegible] स्वतः किल
प्रादुर्भूता स्वानि लक्षणानि यस्याः [illegible] स्वलक्षणा [illegible] दाता सुखं [illegible]
[illegible] त्रिनाड्यादि [illegible]
[illegible] नाडीकोशा [illegible] भिरसमाधेः [illegible] विभा [illegible] महति [illegible] सः श्रा
[illegible] त्पुरस्ताद्य इमाः [illegible] यथाश्वानोति यस्मात्तदेव [illegible] पुरुषः स माता [illegible] अमरायति यस्मात्कष्टं [illegible]

प्रचोदिता येन पुरा सरस्वती वितन्वताजस्य सतीं स्मृतिं हृदि स्वलक्षणा प्रादुरभूत्किलास्यतः
स मे ऋषीणामृषभः प्रसीदतां ॥२२॥ भूतैर्महद्भिर्य इमाः पुरो विभुर्निर्माय शेते यदमूषु पूरुषः
भुंक्ते ॥ गुणान्षोडश षोडशात्मकः सोलंकृषीष्ट भगवान्वचांसि मे ॥२३॥ नमस्तस्मै भग
वते वासुदेवाय वेधसे ॥ पपुर्ज्ञानमयं सौम्या यन्मुखांबुरुहासवं ॥२४॥ एतदेवात्मभू राज
न्नारदाय विपृच्छते ॥ वेदगर्भोभ्यधात्साक्षाद्यदाह हरिरात्मनः ॥२५॥ इति श्रीभागवते द्वितीय
स्कंधे चतुर्थोध्यायः ॥४॥ राम

वयः पंचकारणैर्द्वियं पंचभूतान्यपांषोडशगुणान्कलाः भुंक्ते प्रकाशयति ॥ पालयतीति वा तदात्म
नेयदस्मार्थं अव्यवहेलः यतः षोडशानामात्मा चेति पितास्वार्थकः न न स जीवत्वमुच्यते प्रार्थनाविशे
षात् ॥२३॥ श्रीव्यासो नमस्करोति नम इति सौम्या भक्ताः यस्य मुखांबुरुहे आसवो मकरंदः ॥२४॥ इदानी
मध्यायोक्तं संवादं प्रस्तौति एतदिति अस्मिन्सम्यग्वेदा गर्भे यस्य सा नात्मा हरिर्यदाह २

श्री
भा
द्वि
टी
२५

नर्दिकोसावीश्वरस्वरूपेणात्मायो भस्मानमः कुर्वन्नेव तं कथयति त्रिभिः येन स्वप्रकाशेन बोधितं प्रकाशितमेव प्रका
शानि स्वाभिमतं ते बोधो सि ॥ यथार्कोदयश्चैतन्यप्रकाशमेव प्रकाशयंति तथा च श्रुतिः ॥ न तत्र सूर्यो भाति न चंद्र
तारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ ११ ॥ तस्मै श्रीमहियस्य मा
यया मोहिताः संतो ब्रह्मस्यो मां जगत्कर्तारं वदंति तस्मै यन्माययेति मायासंबंधो यो केस्त साऽज्ञेयत्नो केत्र
तस्यापि किमस्ति संसारः नैवेत्याह मत्कपदस्य सो जानातीति ॥ १२ ॥ यस्य हृद्दिश्यपथे स्थातुं विलज्जमानया वचनस्थि

येन स्वरोचिषा विश्वं बोधितं बोधयामहं ॥ यथार्कोग्निर्यथा सोमो यथार्क्षग्रहतारकाः ॥ ११ ॥ तस्मै नमो
भगवते वासुदेवाय धीमहि ॥ यन्मायया दुर्जेयया मां वदंति जगद्गुरुं ॥ १२ ॥ विलज्जमानया यस्य स्थातुमीक्षा
पथेऽमुया ॥ विमोहिता विकत्थंते ममाहमिति दुर्धियः ॥ १३ ॥ द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च ॥ वासुदे
वात्परो ब्रह्मन्न चान्योर्थोस्ति तत्त्वतः ॥ १४ ॥ टी०

स्वकार्यमकुर्वंत्या स्वगुणया मायया लिमोहिता मूढा वदंत्यो त्वीषि॰ अविद्या हनतत्ता न एवकेवले ... ने आवृते
श्चैतन्यपदार्थमितास्तस्मात् तस्मै ॐ भवति ॥ १३ ॥ तदेव स्वसार्वभौमतामेष्यानिरूपयेदा ... यदा ... मानो
प्रपत्ता पिहाना धर्म स्वं ... तिकेणा ... मितिद्रुं ... 
जन्यनिमित्तं का ... तदोभवं स्वभाव स्वस पारताम हेतु ... चासुदेव ... 
रेकात् ॥ का ... स्य ॥ १४ ॥ ... 

तस्मात् अदृष्टमिन तिष्ठसि न परमन्तं त्वरूपं स्वयमेव संयम एव केवलं ज्ञानात् नाम अन्यथा दिव्यं हि च दत्वा हि च
णाः चक्षुषा न दि भो मां सम्यक् न शाक्ष्यसि स्वस्थल स्थूल चक्षुषा दिव्यमनो न देहि किं ... चक्षुर्यो
वनी ति मन्यमानत्वाद्धि ... भिभगवान् दत्तो मे ... तेनाहं सत्य ... देहमेव ... 
काईश्वरान स्त्रौका ॥ अथ तु किं यथेद्वाहं तथा तु स्वात्म स्थितः ॥ ... नु यथेद ... विद्यते
णाद्विलापय ॥ ८ ॥ अतः स्वभिन्दहति हि वासु अज्ञानं द्वैविधिकि विश्वमेहद्ध ॥ तद्दर्शनः अन्योन्य स्वास्तिना
र्थः ॥ यतः काहणिक एनवायम्बु ॥ अवहेतुः यतयतः परमधर्म भगवद्गीय एकाग्रानं प्रवर्तितोस्मि

नाहं वेदपरं न स्मि त्रापनं न सम्यं विभो ॥ नामरूपगुणाभोक्तं सद् इस्मि किं विदन्वतः ॥ ॥ सम वा
न वेदत्वाद्योयत्न पः सुसमाहितः ॥ तेन स्वेद्यमेन संयमाशंकामयस्मि ॥ ७ ॥ वतन्नो हस्तं
सर्वं सर्वत्र सकलेश्वर ॥ विजानीहि यथैवेदं महद्गुण्यं न शामितः ॥ ८ ॥ अलोनाच ॥ सम्यक्
काहणिकस्येद वस्मते विविकिविम्नम् ॥ यदहं चोदितः सोमभगवद्गीयदर्शने ॥ ९ ॥ ना
नं भवतश्चापि यथा मां मन्ववीक्षिमोः ॥ अविताय परं मन्नवता वहं यतो हि मे ॥ १० ॥ नाम

अतस्तं नि ज्ञास्यापि मपिहृ पामेव हननानित्यर्थः ॥ ९ ॥ ननु त्वमेव भगवानि स्वतो मे त्वया पृष्टः ॥ स्वज्ञा
स्थितोनीत्याह न सम्यग्यथा मां ईश्वरत्वेन प्रभावमेतद्दर्शितवभावं गां नाम्य नमन्तं ॥ यतः कारणात्
वत्तावतस्त्वभावस्वभावः ॥ यतावन्तमेव अलिकिंनमतः ॥ परमेश्वरमविनायत्नु घेयतः ॥ साहंद्दृष्यान्तेये
प्रीतिर्नं तं द्धि पूर्वमन्तनमि त्यर्थः ॥ यतईश्वरात् ॥ ममैतावते सविद्यार्थे तिवान्वयः ॥ १० ॥ नाम

नमविद्दृष्टेलिबाच्छ

तस्य सृष्टिप्रकारमाह कालमिति कर्म जीवादृष्टं विबुभूषुः विविधं भवितुमिच्छन् ॥२०॥ गुणानां व्यतिकरः क्षोभः स्व
त्वाद्याः स्वभावतः परिणामो रूपान्तरापत्तिः पुरुषः ईश्वरस्तेनाधिष्ठितत्वं त्रयाणां विशेषणम् ॥२१॥ महतः महत्तत्त्वस्य
२२ विकुर्वाणात् विक्रियमाणात् तस्य तन्त्र्याज्ञानशक्तित्वात् त्रिगुणत्वेपि रजः सत्त्वाभ्यामुपबृंहितत्वे अहंकार
स्यावयवकल्पनामः प्रधानत्वं प्रतिपत्त्याह कार्यकार्यभूतानामस्या द्रव्यं रजस सात्त्विकत्वात्स्य ॥ द्रव्यं तद्रूपादिके
वेष्वपि तथैवतामसाधिकम् ॥२३॥ सत्त्वविकुर्वन् रूपान्तरं गच्छन् त्रैविध्यमेवाह वैकारिकः सात्त्विकः तैजसो राजसो

कालं कर्म स्वभावं च मायेशो मायया स्वया ॥ आत्मन्यदृच्छया प्राप्तं विबुभूषुरुपाददे ॥२०॥ कालाद्गुणव्य
तिकरः परिणामः स्वभावतः ॥ कर्मणो जन्म महतः पुरुषाधिष्ठितादभूत् ॥२१॥ महतस्तु विकुर्वाणाद्रजः
सत्त्वोपबृंहितात् ॥ तमः प्रधानस्त्वभवद्द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः ॥२२॥ सोहंकार इति प्रोक्तो विकुर्वन् समभूत्त्रिधा
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति यद्भिदा ॥२३॥ द्रव्यशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति प्रभो ॥ तामसादपि भू
तादेर्विकुर्वाणादभून्नभः ॥२४॥ तस्य मात्रा गुणः शब्दो लिङ्गं यद्द्रष्टृदृश्ययोः ॥२५॥ तम· तम· तम·

यदिदाय यस्य भेदः ॥२३॥ द्रव्यशक्तिरित्यादीनि त्रिमतिलोमेन त्रयाणां लक्षणानि द्रव्ये महाभूतानि येषां शक्तिर्वेगः क्रिया
इन्द्रियेषु शक्तिर्येषु सत्त्वानेषु देवेषु शक्तिर्येषु सत्त्वस्वभावात् प्राक् [illegible]
भवतीति प्रसिद्धं तत्र तस्य नभसो मात्रा स्वरूपं [illegible] सूक्ष्मरूपाभागः [illegible]
पदमेव यस्य [illegible] दृष्टुर्दृश्यस्य च लक्षणं लिङ्गमिति [illegible]
श्रोतनम् [illegible] मः ॥ तथा लिङ्गं बोधकं लिङ्गविषयतो ध्यानं स्पान्सर [illegible]

तन्मात्रप्रतिद्वारेण नारायणपराः । कारणं यच्चांते अनेनैव ज्ञातास्वयोनिः [illegible] इत्येतद्ध [illegible] हिंदिय [illegible] दनो वास्तव
देवाश्चोक्ताः अतो नारायणविग्रहो [illegible] सादयः तदानंदा [illegible] नारा [illegible]
दि ॥ तथा स्वतस्त्वा [illegible] विमृक्ता [illegible] ततस्तस्य तन्मतिर [illegible] सर्वेषेव [illegible] इत्थीति [illegible]
यदाप्याह तत्स्वरूपाख्या [illegible] तेन स्वयोहस्तः जातिर्द्वयान्तरे [illegible] ॥१४॥ [illegible] नारायणी
वेष्णवविभागस्थः यज्ञस्वरूपः स्वभावकः ॥ स्वादिष्टप [illegible] ना माह जीवश्चापि [illegible] ॥ [illegible] नस्ति

नारायणपरा वेदा देवा नारायणांगजाः ॥ नारायणपरा लोका नारायणपरा मखाः ॥१५॥ नारायण
परो योगो नारायणपरं तपः ॥ नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरा गतिः ॥१६॥ तस्यापि द्रष्टुरीशस्य कू
टस्थस्याखिलात्मनः ॥ सृज्यं सृजामि सृष्टोऽहमीक्षयैवाभिनोदितः ॥१७॥ सत्त्वं रजस्तम इति निर्गुण
स्य गुणास्त्रयः ॥ स्थितिसर्गनिरोधेषु गृहीता मायया विभोः ॥१८॥ कार्यकारणकर्तृत्वे द्रव्यज्ञान
क्रियाश्रयाः ॥ बध्नंति नित्यदा मुक्तं मायिनं पुरुषं गुणाः ॥१९॥ स एष भगवांल्लिंगैस्त्रिभिरेतैरधोक्ष
जः ॥ स्वलक्षितगतिर्ब्रह्मन् सर्वेषां मम चेश्वरः ॥२०॥ राम ॥

निर्गुणस्यापीश्वरस्य तेन वश्या गुणा बध्नंतीत्याह त्रिभिः सत्त्वमिति गुणास्त्रयः ॥ कथंभूताः तेनैव स्थात्यर्थे णास्थित्याद्यर्थं मायया
गृहीताः ॥१८॥ बध्नंतः सर्वदा मुक्तमपि मायिनं मायाविषयं पुरुषं जीवं बध्नंति ॥ का कार्यमधिभूतं कारणम
ध्यात्मं कर्ता अधिदैवं तेषां भावः ॥ तत्त्वं तस्मिन् ॥ द्रव्यं महाभूतानि ज्ञानं शाद्रं नदेवताः ॥ क्रियाश्चेंद्रियाणि
तदाश्रयाः तेषां कारणभूताः ॥ तत्तदभिमानेन बध्नंति ॥१९॥ अतः स एव तद्रूपमायाः परिणतो जीवानां
मावरकैर्लिंगैस्त्रिभिः स्वलक्षितगतिः ॥ तत्त्वं पश्यतः स्वैः भक्तैरेव लक्षिता गतिर्यस्य सः ॥२०॥

एवं कारणसृष्टिमुक्त्वा कार्यसृष्टिमाह यदेति द्वाभ्याम् असंगताः अमिलिताः सन्तः अत एव आयतनस्य शरीरस्य निर्माणे न शेकुः ॥३१॥ सदसत्त्वं प्रधानगुणभावं उपादाय स्वीकृत्य उभयं समष्टिव्यष्ट्यात्मकं शरीरं ॥३२॥ कालकर्मस्वभावानधिष्ठाय स्थितः जीवयतीति जीवः परमात्मा अजीवमचेतनं अजीवयत् चेतयति स्म ॥३३॥ निर्भिद्य पृथक्कृत्य स्थित इत्यर्थः ॥३४॥ यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयन्तीति ऊरुमूलयोः ॥ पद्भ्यां पादाग्रैः ॥ जघनं पादभागः अधः सप्त लोकान् अतलादी

यदैतेऽसंगता भावा भूतेंद्रियमनोगुणाः ॥ यदायतननिर्माणे न शेकुर्ब्रह्मवित्तम ॥३१॥ तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः ॥ सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यदः ॥३२॥ वर्षपूगसहस्रान्ते तदंडमुदकेशयं ॥ कालकर्मस्वभावस्थो जीवोऽजीवमजीवयत् ॥३३॥ स एव पुरुषस्तस्मादंडं निर्भिद्य निर्गतः ॥ सहस्रोर्वंघ्रिबाह्वक्षः सहस्राननशीर्षवान् ॥३४॥ यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः ॥ कट्यादिभिरधः सप्त सप्तोर्ध्वं जघनादिभिः ॥३५॥ पुरुषस्य मुखं ब्रह्म क्षत्रमेतस्य बाहवः ॥ ऊर्वोर्वैश्यो भगवतः पद्भ्यां शूद्रो व्यजायत ॥३६॥ भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः ॥ हृदा स्वर्लोक उरसा महर्लोको महात्मनः ॥३७॥ ग्रीवायां जनलोकोऽस्य तपोलोकः स्तनद्वयात् ॥ मूर्धभिः सत्यलोकस्तु ब्रह्मलोकः सनातनः ॥३८॥ नाभे

न् ऊर्ध्वं भूरादीन् सप्त ॥३५॥ वर्णानाह ततः उत्पत्तिं दर्शयन् निग्रकर्षमेतिर्न् ब्रह्मब्राह्मणो ... कार्यकारणयोर्भेद विवक्षया ... ॥ इति ... ॥३६॥ इदानीमुपासनार्थं लोककल्पना ... हृदा स्वर्लोकः ... ॥ ... ॥ सत्यलोक यदा ... ॥ यदा ... ब्रह्मलोकः वैकुंठाख्यः सनातनः ... नर्वतीत्यर्थः ॥३८॥

परस्य नभसः कारणस्यान्वयाच्छब्दवांश्च वायुः नभस्तत्कार्यत्वेन [illegible] ओजः सहो बलमिति इंद्रियमनः[illegible] णानां पाटवादयः [illegible] ॥२५॥ [illegible] उदपद्यत [illegible] वायुश्च [illegible]
[illegible] ॥२६॥ [illegible] ॥२७॥ विशेषः [illegible]
[illegible] ॥२८॥ मनः [illegible] [illegible] ॥

नभसोथ विकुर्वाणादभूत्स्पर्शगुणोनिलः॥ परान्वयाच्छब्दवांश्च प्राण ओजः सहो बलम्॥२५॥ वायोरपि विकुर्वाणात्कालकर्मस्वभावतः॥ उदपद्यत तेजो वै रूपवत्स्पर्शशब्दवत्॥२६॥ तेजसस्तु विकुर्वाणादासीदंभो रसात्मकम्॥ रूपवत्स्पर्शवच्चांभो घोषवच्च परान्वयात्॥२७॥ विशेषस्तु विकुर्वाणादंभसो गंधवानभूत्॥ परान्वयाद्रसस्पर्शशब्दरूपगुणान्वितः॥२८॥ वैकारिकान्मनो जज्ञे देवा वैकारिका दश॥ दिग्वातार्कप्रचेतोश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रकाः॥२९॥ तैजसात्तु विकुर्वाणादिंद्रियाणि दशाभवन्॥ ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिर्बुद्धिः प्राणश्च तैजसौ॥३०॥ श्रोत्रं त्वग्घ्राणदृग्जिह्वावाग्दोर्मेढ्रांघ्रिपायवः॥३१॥ राम॰ राम॰

कार्याः तानाह दिग्वातार्क इति। दिक् वातः अर्कः प्रचेता अश्विनौ च एते पंच श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानामधिष्ठातारः॥ वह्निश्च इंद्रश्च उपेंद्रश्च मित्रश्च कः प्रजापतिः॥ एते पंच वागादीनां पायूपस्थानामधिष्ठातारः॥ एतेषां ज्ञानशक्तिर्बुद्धिः क्रियाशक्तिः प्राणश्च तैजसाहंकारकार्यौ अतो ज्ञानक्रियाविशेषरूपाणींद्रियाण्यपि तैजसादभवन्नित्यर्थः॥३०॥ तान्याह श्रोत्रमिति दोर्याणिर्मेढ्रं उपस्थः अं[illegible]

त्वगस्य स्पर्शस्य वायोश्च त्वगात्मिका स्थानं त्वगस्य स्पर्शस्य वायोश्च सर्वमेधस्य यज्ञस्य उद्भिज्जातीनां सर्वेषां वृक्षाणां येर्वृक्षैर्यज्ञः संपाद्यते तेषा मेव वा ॥४॥ केशश्मश्रुनखान्येषां तेनैव क्रमेण शिलाभ्रविद्युतां पादकवनखो शिलालोहानामिति साहचर्यादूह्यं क्षेमकर्मणां पालनकर्तॄणाम् ॥५॥ विक्रमः पदन्यासो भूरादिलोकानामास्पदमाश्रयः भूरादिपादानामयमस्यैवात्मकस्य क्षेमोल्लंघनस्य शरणस्य भयात्रायकस्य सर्वेषां कामानां वराणामपि हरेश्चरण आस्पदं ॥६॥ वीर्यस्य सृष्टस्यापि शिश्नो विशिष्टमुपस्थ इन्द्रियं प्रजात्यर्थमानन्दः संतानार्थं संभोगः तेन निर्वृत्तिः तापहानिः तस्याः ॥७॥ परिमोक्षस्य मल-

त्वगस्य स्पर्शवायोश्च सर्वमेधस्य चैव हि ॥ रोमाण्युद्भिज्जजातीनां यैर्वा यज्ञस्तु संभृतः ॥४॥ केशश्मश्रु नखान्यस्य शिलालोहाभ्रविद्युताम् ॥ बाहवो लोकपालानां प्रायशः क्षेमकर्मणाम् ॥५॥ विक्रमो भूर्भुवः स्व श्च क्षेमस्य शरणस्य च ॥ सर्वकामवरस्यापि हरेश्चरण आस्पदम् ॥६॥ अपां सर्गस्य वीर्यस्य पर्जन्यस्य प्रजापतेः पुंसः शिश्न उपस्थस्तु प्रजात्यानन्दनिर्वृतेः ॥७॥ पायुर्यमस्य मित्रस्य परिमोक्षस्य नारद ॥ हिंसाया निरृतेर्मृत्यो निरयस्य गुदः स्मृतः ॥८॥ पराभूतेरधर्मस्य तमसश्चापि पश्चिमः ॥ नाड्यो नदनदीनां तु गोत्राणामस्थिसंहतिः ॥९॥ अव्यक्तरससिन्धूनां भूतानां निधनस्य च ॥ उदरं विदितं पुंसो हृदयं मनसः पदम् ॥१०॥ धर्मस्य मम त भ्यं च कुमाराणां भवस्य च ॥ विज्ञानस्य च सत्त्वस्य परस्यात्मा परायणम् ॥११॥ तुभ्यं

त्यागस्य ॥ पायुरिति द्वयं गुदः स्थानं निरृतेर्मृत्योः [illegible] ॥८॥ तमसो [illegible] पश्चिमः पृष्ठभागः गोत्राणां [illegible] स्थि सं घातः ॥ अव्यक्तरसप्रधानः रसः अन्नादि पाकः [illegible] समुद्राः [illegible] निधनस्य लयस्य उदरं [illegible] नस्य [illegible] निःस नस्य अस्मदादिलिंगशरीरस्य ॥१०॥ तुभ्यं तव कुमाराणां सनकादीनां भवस्य रुद्रस्य [illegible] सत्त्वस्य [illegible]

इदानीं चतुर्दश लोकान् कल्पयति तत्र सप्त नाभ्यादिभिः ॥ अथाधः सप्त कट्यादिभिः ॥ [illegible]
नाभितः कल्पितान् सप्त स्वर्गादीन् सप्त च कट्यादिभिर्निरूपयति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ त्रिलोकीरूपेण आह भू [illegible]
द्विताः ॥ ४२ ॥ इति द्वितीये पञ्चमः ॥ ५ ॥ षष्ठे विराड्विभूतिः प्रोक्ता [illegible] ॥ [illegible]
वेणुरूपः कृतः ॥ इदानीं विराजस्य विभूतिः प्रपञ्चयन् तदुपासनं वाच्या [illegible]
स्थानं तेन तस्य मते तेन उत्पत्तिस्थानं छन्दसां गायत्र्यादीनां सप्तानां सप्तधातवः तथा हव्यः

तलं क्लृप्तमूरुभ्यां वितलं विभोः ॥ जानुभ्यां सुतलं शुद्धं जङ्घाभ्यां तु तलातलम् ॥ ४० ॥ म-
हातलं तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रसातलम् ॥ पातालं पादतलत इति लोकमयः पुमान् ॥ ४१ ॥ भू-
र्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः ॥ स्वर्लोकः कल्पितो मूर्ध्ना इति वा लोककल्प-
ना ॥ ४२ ॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ब्रह्मा ॥ वाचां वह्नेर्मुखं क्षेत्रं छन्दसां सप्त
धातवः ॥ हव्यकव्यामृतान्नानां जिह्वा सर्वरसस्य च ॥ १ ॥ सर्वासूनां च वायोश्च तन्नासे परमायने
अश्विनोरोषधीनां च घ्राणो मोदप्रमोदयोः ॥ २ ॥ रूपाणां तेजसां चक्षुर्दिवः सूर्यस्य चाक्षिणी
कर्णौ दिशां च तीर्थानां श्रोत्रमाकाशशब्दयोः ॥ ३ ॥ तद्गात्रं वस्तुसाराणां सौभगस्य च भाजनं ॥

तेहव्यं देवानामन्नं कव्यं पितॄणाममृतं [illegible] मनुष्याणां तेषां अन्नानां सर्वरसस्य मधुरादेः प्रकृ-
ष्टस्य च कारणं [illegible] रसनेन्द्रियस्य [illegible] जिह्वा तेन उत्पत्तिस्थानं सर्वासू-
नां प्राणानां [illegible] तन्नासे [illegible] मोदप्रमोद [illegible] सामान्य
विशेषगन्धयोर्घ्राणेन्द्रियं परमायने ॥ २ ॥ तेजसां रूपप्रकाशानां चक्षुरिन्द्रियं रूपाणां नीलपीतादीनां चक्षुः ॥

ननु प्रपंचात्मकस्य कुतो नित्यमहत्त्वमित्याशंक्य तत्त्वविद्भ्यायमुक्तावान् एतस्यार्थमाह महिमेत्यादिनात्मकस्यापि प्र
मतेः शानमितो ऽय महिमा दुरत्ययः स्वपादः प्रपंचानभिभूतत्वादिति भावः ॥ अनेनाह एतावानस्य महिमा विभूतिः स
तस्यायात्मनाहतः इति वस्तायमेवार्थ उक्तः तदेवमोक्षत्वे नित्यमहत्त्वमुक्तं ॥ ॥ तदाश्रितानां च प्रमोदो वत्त्यव।
स्य येति दर्शयन् पादोस्य विश्वा भूतानीत्यस्यार्थमाह ॥ पादेष्विति त्रिषु स्वरूपेति स्थितयो भूतादिलोकः तेषा
दाइव पादांशभूताः यस्य सः ॥ स्थितिपाद्रस्य पादेषु स्थापितेषु सर्वान् विदुः अनेन पादोस्य विश्वा भूतानि इति सा
मानाधिकरण्यमभिप्रायं नाभिप्रेतं भेदविवक्षया पादइत्येकवचनं च सामान्याभिप्रायेणेति ज्ञातव्यं भवति ॥ १७ ॥
अंतेषु फलं वैशिष्ट्यं दर्शयन् त्रिपादस्यामृतं दिवीत्यस्यार्थमाह ॥ अमृतं क्षेममभयं त्रिपादस्मृतानि मस्तके दिविरूर्ध्वे।

महिमैष ततो ब्रह्मन् पुरुषस्य दुरत्ययः ॥ पादेषु सर्वभूतानि पुंसः स्थितिपदो विदुः ॥ १७ ॥ अमृतं क्षेममभयं
त्रिमूर्ध्नोधायि मूर्धसु ॥ पादास्त्रयो बहिश्चासन् अप्रजानां य आश्रमाः ॥ १८ ॥ शाखानवमः

लोकेषु न हितो अस्मिन्नर्थः ॥ तदेवं त्रिपान् [illegible] इति [illegible] मूर्ध्नां लोकानां मूर्धसु [illegible]
[illegible] परिकल्पना लोकः ॥ तेषु [illegible]
स्थानापरित्यागात् ॥ किं [illegible] लोक [illegible]
तथा लोकेन [illegible] भावात् ॥ [illegible]
ह लोकाज्जनं भूर्वादयो हिताः ॥ इति [illegible] पादैः ॥ [illegible]
पपादयन् त्रिपादूर्ध्वस्य [illegible] माह [illegible] अप्रजा [illegible] ॥ [illegible]

एवं तावत्यस्य महिम्नः ज्ञानं विश्वं ततोन भिन्नं यथा कुण्डले सुवर्णान्नं पृथक् सत्तं हर्वं निर्यन्ता सर्वप्रकाश
को नित्यमुक्तः स्वात्मा योऽत्र पतदेव पुरुषः प्राकृतोय कृपयेन नहि दृश्यते ॥ तन्न सद्दृश्यन्ते तेऽन्यः तत्र कल्पनं
तत्स्य मूर्तिर्मूर्त्या द्वौ प्रसक्तत्रयस्यास्याः पूर्वभागस्य एव दर्शनः ॥ पुरुष एवेदं सर्वं सर्वं द्वितीय
नि अहं भवानिति सर्वैः सिद्धैः तेषु ज्ञात्वा एवम् नकारयः प्रतीच्यात्स्य सु ॥ १३ ॥ जगतेश्वरस्य एव नम
श्रुतौ कोऽसि येषां ते जलस्थलनभौकसः इति स्वार्थं ॥ एवं पुरुष एवेदं तेनः इत्यतीन्द्रियः ॥ १४ ॥ एवं
चेनन स्यापविद्धं इदं वन्न मम्य मितिमितं पयपांगं इतं पुरुषेण विश्व मिति नृमिवद् स्यात् ॥ विनिम्नि
तिदश्यांगुलं पदस्य सुधी नां ज्ञात्वा स्पष्टं च वितत्वं नधिकं व्याप्नोति इति ॥ व्यापिकामायां विवृ

२१

अहं भवां भवसेव तत्र मे नयो प्रजाः ॥ स्यास्य नत्तानां नागाः स्वगासुरा स्वतीस्वपाः ॥ १३ ॥ गंधर्वा
स्पर्शो य दा राक्षसो भूतं ॥ पन्नगाः पितरः सिद्धा विद्याधराश्च चारणाद्रुमाः ॥ १४ ॥ अन्ये
च विविधा जीवा जलस्थलनभौकसः ॥ प्रहर्दीके तवः तारा नदिन्त सनयित्नवः ॥ १५ ॥ सर्वं
पुरुष एवेदं भूतं भव्यं भवञ्च यत् ॥ तेनेदं मावृतं विश्वं वितस्ति मधितिष्ठति ॥ स्वधिष्ण्यं प्र
तपन् प्राणो वहिश्च प्रतपत्यसौ ॥ एवं विराजं प्रतपंस्तपत्यन्तर्बहिः पुमान् ॥ १५ ॥ सोमृतस्य

तेन प्रमाणं स्तनयो गाद परिछिन्नत्वा सुपतत्स्वह्णां तमाह यथेति असौ प्राणस्यादित्यः असौ वा
दित्यः प्राण इति स्मृतेः स्वाधिष्ण्यमण्डलं प्रकाशयन् यथा वहिश्च प्रकाशयति एवं विराडदेहं प्र
काशयन् ब्रह्मोऽमन्तर्बहिश्च प्रकाशयति ॥ १५ ॥ नित्यमुक्तावरं ग्रथितं अनामृततत्त्वं स्यभावं
माह ॥ सइति अमयस्येति ॥ मत्त्वा पस्तन पदव्यात्मा स्वतनेति पदविभाजितं यस्येन व्या च इमर्त्यं
महाप्राप्तमर्त्यं मन्त्रं कर्मफलं यस्मादत्यगान् ॥ अतिक्रान्तवान् ॥ अतो नकेवलं सर्वात्मकः ॥ किंव

ज्योतिष्टोमादीनि क्रतुनामानि मन्त्राः स्वाहाकारादयः ॥ २४ ॥ देवतानामनुक्रमः [illegible] कल्पो बौधायनादिकर्मेति त्रि-
ग्रः अनेन नामयज्ञ इति सङ्कल्पः । तन्त्रमनुष्ठानप्रकारः ॥ गतयो विष्णुक्रमाद्याः मतयो देवताध्यानानि कृतस्य भगवति सम-
र्पणं सम्भृताः सम्पादिता सम्भारा येन ॥ २६ ॥ साङ्गं तेनैव यत्तेनैवाग्नेन यज्ञेन यज्ञमयजन्निति [illegible] ॥ २९ ॥ तेन देवाश्च यज्ञं त-
त्स्माद्यं [illegible] इति [illegible] पुरुषं जातमग्रतः [illegible] ॥ २७ ॥ का-
ले स्वावसरे ॥ २८ ॥ यदविष्ठान मित्येतत्सर्वं [illegible] इति [illegible] भगवति [illegible] ॥ ततो [illegible]
सर्गादौ [illegible] ॥ २९ ॥ [illegible] भगवान्त्रैव [illegible]

ऋग्यजूंषि सामानि चातुर्होत्रं च सत्तम ॥ नामधेयानि मन्त्राश्च दक्षिणाश्च व्रतानि च ॥ २४ ॥ देवतानुक्रमः कल्पः स-
ङ्कल्पस्तन्त्रमेव च ॥ गतयो मतयश्चैव प्रायश्चित्तं समर्पणम् ॥ पुरुषावयवैरेते सम्भाराः सम्भृता मया ॥ २५ ॥ इति सम्भृतसं-
भारः पुरुषावयवैरहम् ॥ तमेव पुरुषं यज्ञं तेनैवायजमीश्वरम् ॥ २६ ॥ ततस्ते भ्रातर इमे प्रजानां पतयो नव ॥ अयजन्व्यक्त-
मव्यक्तं पुरुषं सुसमाहिताः ॥ ततश्च मनवः काले ईजिरे ऋषयोऽपरे ॥ पितरो विबुधा दैत्या मनुष्याः क्रतुभिर्विभुम् ॥
२८ ॥ नारायणे भगवति तदिदं विश्वमाहितम् ॥ गृहीतमायोरुगुणः सर्गादावगुणः स्वतः ॥ २९ ॥ सृजामि तन्नियु-
क्तोऽहं हरो हरति तद्वशः ॥ विश्वं पुरुषरूपेण परिपाति त्रिशक्तिधृक् ॥ ३० ॥ इति तेऽभिहितं तात यथेदमनुपृच्छसि ॥
नान्यद्भगवतः किञ्चिद्भाव्यं सदसदात्मकम् ॥ [illegible] न भारती मेऽङ्ग मृषोपलक्ष्यते न वै क्वचिन्मे मनसो मृषा गतिः [illegible] न मे हृषी-

इति तदुपसंहरति सृजामीति पालनं त्वस्य मेव करोतीत्याह विश्वमिति [illegible] पाति
पातीति तथाहं ॥ ३० ॥ यच्चेदं विश्वं [illegible] ब-
मो [illegible] इति पुरुषं [illegible] ॥ [illegible] मव
तः ॥ [illegible] ॥ ३१ ॥ यद्यपि [illegible] प्
धेः [illegible] ॥ [illegible]

गृहमेधस्तेन पश्चादहङ्कृतः अगलवर्धनतांहितः ॥ यपेवाधिकारो भेदं एकस्मेवा यस्मा[illegible]देनैव [illegible] यता सर्वथ [illegible]
शायलतो [illegible] स्पष्टा धर्मा हविविधस्तु [illegible] भूलनी [illegible] विष्णु [illegible] भूतः [illegible] नाभैव्यः [illegible]
मे वलति [illegible] कथम् भैसाश्चा ना शाने मोगाय दर्शया [illegible] सावन भूते [illegible] न [illegible]
दलतसाधनो [illegible] समा [illegible] विराड् [illegible] कलमे [illegible] [illegible]
तस्माद्धिता [illegible] नायते न स्मा [illegible] ॥ [illegible] नाहि
श्च विनाइदहं [illegible] मति [illegible] नवान् ॥ [illegible] पूर्वोक्त [illegible] ॥ [illegible] [illegible]

[illegible] लोका [illegible] पादोदरादयः ॥ [illegible] ॥ २० ॥ [illegible]
[illegible] भया [illegible] ॥ यस्माद्उत्पिराड्जज्ञे भूतेन्द्रियगुणात्मकः ॥ २१ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] नाभिर्दे [illegible] महात्म [illegible] ॥ २२ ॥ नाभिर्देवस्य [illegible] भागात्मकमाद
[illegible] सर्वतस्य नयः [illegible] ॥ २२ ॥ इदं च देवपद्मं नैकालम्बी [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] तोहारसलोहम् [illegible] लम् ॥ २३ ॥ राम०

[illegible] नाभि [illegible] [illegible] नाभेरभूत् [illegible] विशेषमादि [illegible]
[illegible] नाभेर्भवनाभः स्मात् ॥ २१ ॥ पद्म [illegible]
[illegible] ॥ सम्भूताइतिवक्तव्ये [illegible] ॥
[illegible] पूर्वाः ॥ २२ ॥ [illegible] ॥ [illegible] कथयतीति [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] नीति ॥ [illegible] ॥ [illegible] मधुरादयः सुवर्णादीनि
[illegible] नामधेयानि ॥ २३ ॥ राम० [illegible]

श्री. भा. टी. २

२१

गुणातीतं कर्माणि संबन्धे एतदेव पश्यति स एवात्मदर्शी भवान् पुरुषोत्तमः ॥ तत्र श्लोकादिशो ति आत्मन्यात्मानमात्मनात्मानं इति
वतो हिरण्यास्य न कर्म अबस्य पश्य एव यथः पुरुषोत्तमः स एव सर्वे कर्माणीति संबन्धो णीतिः ॥ १९ ॥ नायं विदंति इ
त्येनेनमुक्तं किं तत्त्वमिति पृच्छायामाह सत्यपरा न केवलं ॥ सत्यं तत्त्वं दायकारं ज्ञानं ज्ञानमेव बहुदार्थं विदोषणानि वि
शुद्धं विषयाकारं शून्यं यतः ॥ अस्य कस्य तत्त्वं मतः एव सम्यक् देहादिरहितं स्व स्थितं स्थिरं यतो निर्गुणं कारणं कार्यं
हिरण्यमिति करणं च न भवति यद्यपि ज्ञानिनामपि स्वरूपज्ञानमेव तेन नित्यत्वादिदोषप्रसक्तं तथापि तः कारणं न
दोषेणस्यात्मभवतीति तत्र बहिः प्रतेपवेनापि विशेषणैः सत्यत्वमपि समर्पितं किं च यद्यहिकारवन्तं तदसत्यं हि तथा स

सत्य

स एव स्थायः पुरुषः कल्पे कल्पे सजन्यजः ॥ आत्मन्यात्मनात्मानं संनिपश्यतिपानिव ॥ १९ ॥ विशुद्धे
केवलं ज्ञानं प्रत्यक् सम्यगवस्थितं ॥ सत्यं पूर्णमनाद्यन्तं निर्गुणं नित्यमद्वयं ॥ २० ॥ अखेवेदांतमनयः प्रज्ञा
नात्मेंद्रियाशयः ॥ यदा तदेवासन्नैकैस्तिरोधीयतविस्मृतं ॥ २१ ॥ तम॰ · · · तम॰ · · · तम॰

वि

जन्मादयः षड्विकाराः संनीत्वा हस्वनाशेतं जन्मनाशावाहितं ॥ अत एव जन्मानंतरास्तित्व । तद्वृद्धिर्विकारो नास्ति
वृद्धिविपरिणामापक्षयाश्च नसंतिघतः पुराणः ॥ सर्वदैकः ॥ नित्यमहत्वं सर्वेह्नेतनतीति सम ॥ एषविधस्यात्मनो हन्ति
ति ॥ २० ॥ एवं विद्वत्स्वभावं प्रमाणं अतिहेमं खेतावद् प्रपानाम्नी दैयाशयः ॥ प्रसन्नेदेहे हिंसानसांप्रदायं वेति
नदा ॥ विदेतिस्यमद्रांतद ज्ञानेकारणमाह ॥ यदा तदेवमकाशमानमे · · · · · · · · · · · · · · · निरोधं
मे ॥ संनेति २१ तम॰ ॥ तम॰ नचा

ज्ञानमानं
दृष्ट्वा इति
स्वरूपज्ञा
नं यं घटः
स्वरूपं दृ
तितदृष्टि
नानेन

श्रु[illegible]लयप्रलिलेकांस्यं प्रमाणवत्तिद्वांशो हं स्यन्न्यायाहि दिः॥ महैत्तलेनैव[illegible]
त्यापियतआत्मनं[illegible]मसंभवाजन्मनम[illegible]तव[illegible]॥ गतेमस्यत्[illegible]
इवे ३४॥ तद्वास्समीयुषां शरणागतानां समा[illegible]निश्चतेके मंगलाय[illegible]
महिमतेनज्ञातवान स्मीति[illegible]पन्नमा[illegible]नादैया ही [illegible]सम्पू[illegible]
ह्यनिषेधेतावानिति नज्ञातवानित्यर्थः सुपदं[illegible]॥ तद्वान्मायद्र[illegible]
इवैतामसेव्यः ननु सर्वेतः॥ कस्मृत्तान[illegible]भावादिति तहशतेनारस्यसा[illegible]

सोहंसमाम्नायमयस्तपोमयः प्रजापतीनामभिवंदितः पतिः॥ आस्थाययोगंनिपुणंसमाहि-
तस्तन्नाध्यगच्छंयतआत्मसंभवः॥३५॥ नतोस्म्यहंतच्चरणंसमीयुषांभवच्छिदंस्वस्त्ययनंसुमं-
गलं योह्यात्ममायाविभवंस्मपर्यगाद्यथानभः स्वांतमथापरेकुतः॥३६॥ नाहंनयूयंयदृतां-
गतिंविदुर्नवामदेवःकिमुतापरेसुराः तन्माययामोहितबुद्धयस्त्विदंविनिर्मितंचात्मसमंवि-
चक्ष्महे॥३७॥ यस्यावतारकर्माणिगायंतिह्यस्मदादयः॥ नायंविदंतितत्त्वेनतस्मैभगवतेनमः

तत्प्रभावादेवाहंसर्वंतत्त्वंवेदीतिभावः॥ तथापिवयस्यतिगुणतत्त्वंतेनयश्रुतंनमनेनयात्तमपिपदंतत्वं
ऽनिर्वचनीयसामर्थ्यादिकृतिश्रयोस्याश्रयः॥ परमेश्वरोमन्सामवेदयदिवानवेदेति॥३६॥ त
तस्मैवयतिनाहमितिद्वाभ्यांवामदेवोरुद्रः॥ यस्यप्रत्तीविसोनृणांगतिंपरमार्थस्वरूपंकिंत्विदंप्र
पंच[illegible]॥ रूपंतस्यमायाविनिर्मितंविचक्ष्महेविचारहेतवःपात्मसमंस्वातानांतुरूपम
वन्ततत्कृतस्तमोहितबुद्धयःततस्तत्रनेषप्रपंचज्ञानेहेतवः॥३७॥ ननुसर्वेपितंयापतेहरपतेनवा
॥ इच्येति॥ ३८ । रामायनमः। राम॰ राम॰ २

गंधर्वादीनामीशाः यक्षादीनां नाथाः ॥ यक्षो रगेति संधिरार्षः ऋषीणां पितॄणां च श्रेष्ठाः दैत्यादीनामधीशाः ॥ ४३ ॥ किं बहुना यत्किंचिद्भगवदादि तत्सर्वं परमेव तत्त्वमित्यन्वयः ॥ भगवत् ऐश्वर्ययुक्तं महस्वत् तेजोयुक्तं ॥ ओजः सहस्वी इंद्रियमनः ॥ शरीरशक्तियुक्तं बलवत् क्षमावत् श्रीः शोभा ह्रीः कर्म्मजुगुप्सा विभूतिः संपत्तिः आत्मा बुद्धिः तद्युक्तं अद्भुतानां माश्चर्यवर्णमित्यर्थः रूपमेव सत् रूपं च रूपवत् ॥ अरूपं च यत् तत्त्वं परं तत्त्वं तद्विभूतिरित्यर्थः ॥ ४४ ॥

गंधर्वविद्याधरचारणेशा ये यक्षरक्षोरगनागनाथाः ॥ ये वा ऋषीणामृषभाः पितॄणां दैत्येंद्रसिद्धेश्वरदानवेंद्राः ॥ ४३ ॥ अन्ये च ये प्रेतपिशाचभूतकूष्माण्डयादोमृगपक्ष्यधीशाः ॥ यत्किंच लोके भगवन्महस्वदोजःसहस्वद्बलवत्क्षमावत् ॥ श्रीह्रीविभूत्यात्मवदद्भुतार्णं तत्त्वं परं रूपवदस्वरूपं ॥ ४४ ॥ प्राधान्यतो यानृष आमनंति लीलावतारान्पुरुषस्य भूम्नः ॥ आपीयतां कर्णकषायशोषाननुक्रमिष्ये त इमान्सुपेशान् ॥ ४५ ॥

इति श्रीभागवते द्वितीयस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

पुरुषस्यावतारान् वक्ष्यामीत्याह प्राधान्यत इति मुख्यकथाप्रसंगेन कथं [illegible] तथा तान् रूपेशान् सुंदरान् मुख्यकान् वक्ष्ये परमः ॥ हे अ[illegible] [illegible] थः ॥ यद्वा प्राधान्यतामिति ॥ प्रा॰ उ॰ कर्णकषायशोषान् [illegible] [illegible]

[illegible] न॰ चमत्ये [illegible] हि [illegible] ॥ २५

श्रवताराविस्तरेणाह । आदित्यादिया वक्ष्यामि त्रिपादस्य भवः [illegible] णाविभिः मत्स्येनैतनिर्विषमाश्रि
हस्तगृहीतमक्रो । लीलाविग्रहः । रम्यो यो यो वतारः वसति हि [illegible] भवतः [illegible] वद
तस्मिन् स्थाप्येन विष्णुः । पुरुषाभिधानम् सत्ताद्यनारायणा आदि [illegible] पा [illegible] प्युरुषा ।
ख्यानग्यो विद्धः प्रथमं महतः स्रष्टृ द्वितीयं त्वंडसंस्थितं [illegible] नि [illegible] सर्वभूतानि हन्त्रिय

स्तं

आद्योवतारः पुरुषः परस्य कालः स्वभावः सदसन्मनश्च । द्रव्यं विकारो गुणा इंद्रियाणि विराट् स्वराट्
स्थास्नु चरिष्णु भूम्नः ॥ ४९ ॥ अहं भवो यज्ञ इमे प्रजेशा दक्षादयो ये भवदादयश्च स्वर्लोकपालाः खगा
लोकपाला नृलोकपालास्तललोकपालाः ॥ ४८ ॥ राम० ॥

इन्द्रादयो ॐ

घविसर्वेषामविशेषेणावतारत्वमुच्यते नेन व्यापि काल स्वभावश्च सदसदिति कार्यकारणात्मिका प्रकृति
श्च यतः प्राकृ [illegible] यः मनश्चादीनि कर्माणि ब्रह्मादयो गुणावतारः ॥ इन्द्रादयो विभूतयः इति विवेकः मनो म
ह तत्त्वं द्रव्यं महाभूतानि क्रमात् तत्त्वविवर्द्धितः विकारो हंकारः गुणाः सत्त्वादि विराट् ॥ समष्टि शरीरे स्वराट् वैराजः
स्थास्नु स्थावरं चरिष्णु जंगमं च [illegible] शरीरं ॥ ४७ ॥ अहं ब्रह्मा भवो रुद्रो विष्णुर्दक्षादयः । ये इमे प्रजेशाः । तललोकपा ।

दत्तात्रेयावतारमाह ॥ मयाहमेव तत्त्वं ॥ दत्त इति यत्र तत्र अहं ततः सनामा दत्तो जातः स भक्तेभ्यो योगैश्वर्यं दानेन तत्तु रितं द
शयति ॥ यस्य पादपंकजयोः परागः ॥ तेन पवित्रा देहा येषां ते अभयीं ये हैहिकीं मानुषिकीं वभक्ति मुक्ति रूपां च ॥ ६ ॥
कुमारावतारमाह ॥ सेमया आदौ यत्न तपः तप्तं तस्मात्स्वतपसः ॥ स तपसो हेतोः स हरिः ततः सनोभूत् सनत्कुमारस्स

अत्रेरपत्यमभिकांक्षत आह तुष्टो दत्तो मया हमिति यद्भगवान् स दत्तः ॥ यत्पादपं
कजपरागपवित्रदेहा योगर्द्धिमापुरुभयीं यदुहैहयाद्याः ॥ ४ ॥ तप्तं तपो विविध
लोकसिसृक्षया मे आदौ सनात्स्वतपसः स वतः सनोभूत् ॥ प्राक्[illegible]
नष्टमिहात्मतत्त्वं सम्यक् जगाद ऋषयो यदचक्षतात्मन् ॥ ५ ॥ [illegible] सम०

[illegible] ल चवव [illegible]
वकः [illegible] सनातन [illegible] सनत्[illegible] तत्त्वात्मकं स्वचित [illegible] [illegible] ह्वा
[illegible] सम [illegible] रोमादि विषीह फलातं ब्रह्म [illegible] पसद्गुग्रह [illegible] [illegible]
[illegible] मकं जगाद [illegible] स्यविजयाय उद्भवा [illegible] न चमाये [illegible] द्वि [illegible]
[illegible] तेताम वेदस [illegible] पत्ताकं [illegible] २५ २३

सप्तमे भगवल्लीलावतारा [illegible] सावतारमाश्रित यस्य भवः [illegible] रादिशः [illegible] ह दत्तयज्ञ [illegible] नतले
जुरायो ॥ वाराहीतनुं बिभ्रत् [illegible] वतारः वसति हि [illegible]
माह रुचेः प्रजापतेः सकाशात्सुयज्ञ [illegible] पत्न्यां दक्षिणायां [illegible]
यात्सुयमान्देवानजनयत् स्वयंभुवः मनु [illegible] स्मृतिभिः तत ॥१॥

ब्रह्मोवाच ॥ यत्रोद्यतः क्षितितलोद्धरणाय बिभ्रत्क्रौडीं तनुं सकलयज्ञमयीमनंतः अंतर्म-
हार्णवउपागतमादिदैत्यं तं दंष्ट्रयाद्रिमिव वज्रधरो ददार ॥ जातो रुचेरजनयत्सुयमान्सुय-
ज्ञ आकूतिसूनुरमरानथदक्षिणायां ॥ लोकत्रयस्य महतीमहरद्यदार्तिं स्वायंभुवेन मनुनाह-
रिरित्यनूक्तः ॥२॥ जज्ञे च कर्दमगृहे द्विजदेवहूत्यां स्त्रीभिः समं नवभिरात्मगतिं स्वमात्रे ॥ ऊचेय-
यात्मशमलगुणसंगपंकमस्मिन्विधूय कपिलस्य गतिं प्रपेदे ॥३॥ राम ॥ ॥ तमः

मनुना मातामहेन हरिरित्युक्तः अनेन देवोत्पादनं लोकत्रयार्तिहरणं च तस्य कर्म दर्शितं एवं सर्वत्राव-
तारे ॥ तत्तत्कर्म च ज्ञेयं ॥२॥ कपिलावतारमाह कर्दमप्रजापतेर्गृहे तद्भार्यायां देवहूत्यां जज्ञे नवभिः
स्त्रीभिर्भगिनीभिः सह स्वमात्रे आत्मगतिं ब्रह्मविद्यामुक्तवान् ॥ ययात्मगत्या सा आत्मनः शमलं
मलिनीकरणं गुणसंगपंकमस्मिन्नेव जन्मनि विधूय कपिलस्य गतिं मुक्तिं प्राप्तवती ॥ ॥३॥

श्री
भा
टी.
२४

२४

ज्ञस्वरूपमाह यत्प्रदाक्षन्विमिरस्थित: येनेज्ञानामस्ववंपंतमश्नुवृत्ति यदंनामलेमेप्रुनामोनरकायस्मान्नितंजायते स्तत:
ज्ञानुस्यस्यग्रुतिमोक्त:॥ स्वयमेव स्वयंभूचेतिहिप्रवपरम्नुन्मुनि: कथंभूतं द्विजानां शापवशात्स्रवे वव ज्ञानेन विमुक्ष्वदंस
लसरूप्रूग्रुतिमोक्त:॥ स्वयमेव [illegible]॥ येनजगति जगदृशंववस्न निश्चजादीनि इस्वातिडग्या॥५॥ करवभावना
चोहष्व्रमगमे स्वयंतत्र स्थलं लविज्ञानंख्याहू॥ येनजगतिजगदृश्यं ... मिनाभ्मायायामेकदेव्यापवस्रदेवीत्वयिसंता [illegible] इत्वयोगेन
रमाह॥ अथोहरीनोमेरपीयुगधान॥ स्वदेव्या: स्वत्रतामनाभ्मायायामेकदेव्यापवस्र... स्वस्थ: स्वरूपस्थित: यत: शान्तेन्द्रिय:
निमय [illegible] समाधिनायोगमयीयामहितिमा॥ तद्देहेन: समहकतत्रापिहित: स्वस्थ: स्वरूपस्थित: यत: शान्तेन्द्रिय:

यद्देनम्रनमयगाते द्विजवाक्यवस्नविमुह्रपोहस्रमगंनिरपेयततं॥ ज्ञानाधिष्ठितोजगतिभ्रश्रयदेवलेभेदृग्या
लस्थिवस्थयामकलानिचेन॥५॥ ज्ञामेरमाहृषभज्ञामहदेविस्ननेयेमेत्रज्ञात्समहत्रु जरडोगव
या॥ यस्यामहत्स्यसूत्रय: महमाम्नतेतिस्यस्तु: प्रशांतकारा: प्रतिमुक्त सन्त:॥६॥ [illegible] समग
तान्कमयाक्षिनामाशलात्मयतदेहष: तपनीत्नयुगा:॥ [illegible] नवत्सयोगि [illegible] ज्ञानादौ
स्वमुवकमा: [illegible]॥ महेष्वावतं [illegible] मि [illegible] लेतज्ञो
[illegible] विरिक्ष्य प्रन [illegible] वतंस्र [illegible] ॥२२॥
चनिकाणा [illegible] न: ॥ [illegible] ...॥ यनयनात्पुरुष:पुरा [illegible]
देवेन [illegible] इकेन [illegible] केर्म्मीउकर्हिगीता: [illegible] शाखायो [illegible]
[illegible] हुर्चरा [illegible] सुप्रमत: स्मत स्थितेत्रामलंचवेव स्याद्विपायंपथाविजह्यात्म्य तु॥ य: तनोयप:
[illegible] ना: ॥ [illegible] २७ [illegible] नानावल्लोकसर्व [illegible] तत्वात्मकत्वं स्वचितस्यतदभिमानी स्वस्य विवुधाधिपत्य मतो न
नमाययेष्ठ [illegible] सनत्कामैतन [illegible] समाने: प्राप्तु ह्या र्गामारि रिषीष्टफलांतव्रसवर्त्मेर्ष्ठ. पापरिनह: स्वरूपभक्तिषो
ममायुषयान [illegible] स्यविजयायउद्भवा [illegible] विदा [illegible] ततने॥ आत्मनत्वदीपके
विहृदभावेनेतीयोप्रभाव: त [illegible]
समागोवे [illegible]

५२५

सम्प्रेमभागवली[illegible]मासाहृय[illegible]स्तोपदिताः ॥ नामदायतनुतत्कामं प्रयो[illegible]नव[illegible] [illegible] रव्यपश्रेवज्ञानतलो
[illegible] ॥ वा[illegible]थाप्ल[illegible]ः[illegible] [illegible]नोः वेनः तदात[illegible] [illegible] ॥ [illegible]
माहृहवे[illegible] [illegible]श्रुति[illegible] [illegible] [illegible]ः [illegible]
[illegible]नः [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible]

पर्यम्यदत्तु हि तर्येज्ञ[illegible]सूर्यं नाहायत्तेन[illegible]भूतिस्व[illegible]यः प्रमादः [illegible] [illegible]वतोनिय
मावलोपदंष्म स्त्वनेगा[illegible]नानुहेतन्न[illegible]कः ॥ ४ ॥ कामंदहति [illegible]दिने [illegible] [illegible]
नमृततेनदहत्यमल[illegible]मोयपदन[illegible]मल[illegible]ि[illegible]ात्[illegible]िमेतिकामः[illegible] [illegible] [illegible]
विहुः सपत्नदितपत्रि[illegible]लोपि[illegible]पमानस्तल[illegible]वनानि तस्मात्[illegible]दानु[illegible]ानि[illegible]
नेप्रसत्रोदिक्यास्तुवति[illegible]नयायायड्य[illegible] [illegible]लानु ॥ ८ ॥ ॥ [illegible] रासायनामः ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

पि[illegible]न[illegible]दहतिक्रोधेनाभिभूयते[illegible]र्थः ॥ [illegible]स्नेहो[illegible] ॥ यदे[illegible]यन्माध्य प्रवि[illegible]ात्[illegible]लेविमेति
प्रबोध[illegible]ोद[illegible]योबोत्रिः ॥ [illegible]करोभिभुवन[illegible]धि[illegible]करोभिधीर[illegible]चेतन[illegible]चेनता[illegible]याभि[illegible]
[illegible]तिनवा[illegible]हिते ॥ [illegible]तिथो[illegible]नधीतम[illegible]पिनप्रतिम[illegible]तियद्दाय[illegible]तः मनः क[illegible]स्न
लोनमलप्रवि[illegible]ोत्रिति ॥ [illegible]ग्रेणैव कमपि[illegible]वनार्थसूचयति ॥ मानुः[illegible]पत्न्या[illegible]दितानि[illegible]ानिरा
[illegible]वयत्रि[illegible]वाण[illegible] ॥ नैर्विहोभुवः[illegible]ज्ञानपद[illegible]तिसमीपेन[illegible]तपत्र[illegible]भुवगतिभुवपद[illegible]
[illegible]यति[illegible]प[illegible]यिनदिविभवादिव्याः ॥ [illegible]यः[illegible]वतियद्रा[illegible]परि[illegible]दयः[illegible]यस्ता[illegible]

वामनावतारमाह॥ ज्यायानिति॥ सुतानां मध्ये ज्यायान् श्रेष्ठः। अवरजः कनिष्ठोपि यत् यस्मात् इमांल्लोकान् विचक्रमे। अथ अधियज्ञः यज्ञपतिः। पदा विक्रम्य तान् लोकान्विचक्रमे तस्मात् अधियज्ञः॥ क्ष्मां वामनेन जगृहे यद्यपि स्वतो बलिना दत्तमेव तथापि छलेन त्रिपदच्छलेन याच्ञामृते विना याच्ञां न जगृहे। नत्र च पथि धर्ममार्गे चरन् वर्तमानः यस्मात् प्रभुभिरपि न चाल्यः इति॥१७॥ ननु तर्हि याच्ञया पदत्रयमेव याचित्वा समस्तं लोकत्रयं गृह्णता सता बलेः किं कृतं तदाह नार्थ इति॥ यद्वैबुधाधिपत्यं विबुधाधिपत्यं इदानीं बलात्संप्राप्तं दीपमानं च अयं बलेः पुरुषार्थो न भवति। किंतु इदमेवात्र अपह इति पदच्छेदः॥ उरुक्रमस्य पादशौचं चरणक्षालनजलं आपः

ज्यायान्गुणैरवरजोप्यदितेः सुतानां लोकान्विचक्रम इमान्यदथाधियज्ञः॥ क्ष्मां वामनेन जगृहे त्रिपदच्छलेन याच्ञामृते पथि चरन्प्रभुभिर्न चाल्यः॥१७॥ नार्थो बलेरयमुरुक्रमपादशौचमापः शिखा धृतवतो विबुधाधिपत्यं यो वै प्रतिश्रुतमृते न चिकीर्षदन्यदात्मानमंगशिरसा हरयेभिमेने॥१८॥ तुभ्यं च नारद भृशं भगवान्विवृद्धभावेन साधुपरितुष्ट उवाच योगं॥१९॥ ज्ञानं च भागवतमात्मसतत्त्वदीपं यद्वासुदेवशरणा विदुरंजसैव॥१९॥ राम॰

आप्तवतो धृतवतः किं शिखायां मूर्ध्नि तद्धृतः किं तुच्छमेव तस्य विबुधाधिपत्यं। शाप्तमपि संगृहे नादद प्रतिश्रुतं विना अन्यत् न चिकीर्षत् कर्तुं नैच्छत्। यः तृतीयपादपूरणार्थं हरये आत्मानं देहमपि अभिमेने अंगीकृतवान्। एवं सर्वदेहं त्रैलोक्यं च दत्तवतो विबुधाधिपत्यमर्थो न भवतीत्यर्थः॥१८॥ हंसावतारमाह तुभ्यमिति भृशं विवृद्धेन भावेन भक्त्या परितुष्टः सन् भक्तियोगं साधु यथा भवति तथा उवाच॥ ज्ञानं चेति ज्ञानसाधनं किं तत् भागवतं नाम कथं भक्तेन तत्त्वमेव मननं॥ आत्मतत्त्वदीपकं विवृद्धभावेनेति विशेषणस्य फलमाह यदिति॥१९॥

कूर्मावतारमाह ॥ क्षीरोदधौ कच्छपवपुः मन्[illegible] गोत्रं गिरिं मेयनार्थं मंदरगिरिं पृष्ठे विधृतवानुक
दाश्रमृतलब्धये क्षीराब्धिमन्थनतामरतानि दूयाः क्लेशः श्रवमात्तुल्यो वायसमः स्पृष्टेः परिवर्तनाः प
तिभ्रमः स एव कषाणः कंडूगणं तत्र प्रदेशस्यां मा कंडूयस्य समः ॥ यद्वा अद्रिपरिवर्तन एव कंडूः
कषणं तेन श्रान्ति स्वपयातीति कषाणकंडूयस्य ॥४॥ श्रीनृसिंहावतारमाह ॥ त्रैविष्टपा देवाः तेषा
मुरुभयं हरतीति तथा समस्तावाय द्वात्रैविष्टपा देवाः हिरण्यकशिपो राज्यकाले तेषां भयजनको ॥

क्षीरोदधावमरदानवयूथपानामुन्मथ्नताममृतलब्धय आदिदेवः पृष्ठेन कच्छपवपुर्वि
दधार गोत्रं निद्राक्षणोऽद्रिपरिवर्तकषाणकंडूः ॥१३॥ त्रैविष्टपोरुभयहा स नृसिंहरूपं कृत्वा भ्र
मद्भ्रुकुटिदंष्ट्रकरालवक्त्रं ॥ दैत्येन्द्रमाशु गदयाभिपतन्तमारादूरौ निपात्य विददार नखैः स्फुरन्तं
॥१४॥ अन्तः सरस्युरुबलेन पदे गृहीतो ग्राहेण यूथपतिरम्बुजहस्त आर्तः ॥ आहेदमादिपुरुषाखिल
लोकनाथ तीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय ॥१५॥ श्रुत्वा हरिस्तमरणार्थिनमप्रमेयश्चक्रा
युधः पतगराजभुजाधिरूढः ॥ चक्रेण नक्रवदनं विनिपाट्य तस्माद्धस्ते प्रगृह्य भगवान्कृपयो

ह्रासाय यस्मिन् ॥ त्रैविष्टपोरुभयहा सं नृसिंहरूपं कृत्वा कथंभूतं भ्रमंत्यो भ्रुकुट्यो दंष्ट्रा च यस्मिन्
तत्करालं वक्त्रं यस्मिन् तं दैत्येंद्रमाशु तमारात् समीपे गदया उपलक्षितं अभिपतंतं नखैर्विददार
॥१४॥ गजेन्द्रमोक्षावतारमाह ॥ अंतरिति उरुबलेन ग्राहेण गृहीतो यूथपतिः तीर्थरूपं श्रवो यस्य सः तीर्थश्रवः
[illegible] तीर्थश्रवः श्रवणे मंगलं नामधेयं यस्य ॥१५॥ तदा वने श्रुत्वा अरणार्थिनं तं हस्ते प्रगृह्य सपाद [illegible]
हत्वा नक्रं [illegible] वदनं तीति [illegible] विदार्य तस्मात् तं हृतवान् ॥१६॥ कृपयोज्जहार [illegible] हृतवान् ॥

किंभूते हि तावता तस्य स्थूलस्थूलफलग्रहे न प्राप्ते सति महेंद्रवाह्ये तेन कुलस्य दंतैः विडंबिताः स्वयं वलित्राः पवलीकृताः तत्र
दिनपतिनैः ॥ कलाभिर्मानाः उगृहाः यापवं भक्ताः कक्षा आदेशाः लाजेषु तेषु वते पालयती ति तथा तस्य दावह्वैः नागपुरस्य
हीनत्वमूर्छः ॥ कोत्थाहली निमहारार्गणतु स्मो महास्वशुद्धिभिः शृंगौः सहमथ्य ॥ चीर्णे विनेष्यति केषं तेषु षाविस्फुर्जितैः
दुःकालेतो दैन्येन कलग्रस्तेन शासिता येसे समये उच्चारिते नंः कलाह्वयस्त्वहंकृते आसीदिति पाठे दैनेत्युच्चलितानां कलाभाजपेन यो ।
तुल्यो हासः संजातो गर्वैः लभयते प्रतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ श्रीकृष्णावतारमाह भूमेरिति त्रिभिः ॥ हे देव त्वदुत्तारसंभूताः
राजानः तेषां चक्रवर्तिनां विमर्दितायाः भारेण पीडितायाः ॥ कलया रामेण सह जातः सन् को सो जातः सितकृष्णकेश
यशः सुपर्ववत्सालात् ॥ सितकृष्णकेशत्वं श्रीवत्स भवनं तव यशः ॥ प्रतिमा महत्त्वं प्रविकाशितवात् ॥ यतस्तत्त्वं श्रीविष्णुः तालेऽ ।

नग भवतः

वत्स्यत्स्थूलस्थूलफलग्रहार्हे महेंद्रवाहदंतैर्विडंबितककुभ्यनुमतफलाख्ये ॥ सयोधुभिः सहविनेष्यति दाहरूतैर्वि
स्फूर्जितैर्धनघुष्टत्वतो विहस्य ॥ २५ ॥ भूमेः सतेतरवरूथविमर्दितायाः क्लेशं व्यपोहकलयासितकृष्ण
केशः ॥ जातः करिष्यति जनानुपलक्ष्यमार्गः कर्माणि चात्ममहिमोपचितानि ॥ २६ ॥ तम.

26

जातात्मात्मनः केशो सितकृष्णो महामुनि इतीयं नु भारते सवापिके शो हरिकृज्ञ तेषु कपे कम्पंवाधिक
सतो चापिकेशावाविशतायद् नाकुले स्थिया तो हिरणीदेवकीज ॥ तयो देको बलभद्रो वभूव यो मो श्वेतः ॥ तस्य
देवकृष्णः ॥ कृष्णो द्वितीयः ॥ केशवः स वभूव केशो यो सौ वर्णितः कृष्णकेशः ॥ इति तेन केशमात्रावतारमि
त्ययं किं नु भारावतारण्णर्यकार्यमिदं परपतत् ॥ मत्केशा वेवतरन्तु नश्शत्यो समर्थोऽपि ततो नाथेश्च रामकृ
ष्णयो वर्णसामान्येनार्थः केशाउत्तरणमिति गम्य ॥ तेषु नन्वयं तु वं च पूर्वापरविरोधः यते ॥ कृष्ण स्तु भगवान् स्वयमिति यो
नहि वाधा श्रु कथ्य भूतः ॥ श्रीपरमेश्वरतया जनैरनुपपत्त्या ॥ मायो वलात् हि इत्युक्तेः किंप्रमाणं प्रतिमानुष्यक ।

तैम्म न्वेनगावता रमाह यक्ष्ममिति म्तेन : नि न्नं प्रभावमेव वक्त्रं सुदर्शनं विभर्ति वक्त्रं वदप्रतिहतं प्रभावं विभ
र्तीत्यर्थः नदेवाह मन्त्रवर्णपालकः मन्त्रयाणां लोकानां गुह्यं उपस्थिते सम्यलोके पिकमनीषा सत्कीर्ति वि
स्तारयन् राजसदंड विधत्ते २ ॥ धनेन तथैव लावमाह लोके अवतीर्य धनं तारिः सम्भूतं महायोगिनां स्वा
नाम्ने बहुजः योगानहं ति स्वयमेव कीर्तिरिति कीर्तिमिति च्छायो क्ति : ॥ अयमनंतमयत्र सूत्रमायुधं स्मारः

वक्त्रं वदि त्वविहितेदमा सुखेने नो मनं तेभ्ये मन्त्रं वर्णायशो विभर्ति ॥ इहे पुरातन सुदमे अदथा
त्सकीर्ति सम्यग्विष्णुः उपस्थानी मध्य पुरवर्त्त्ये ॥ १९ ॥ धनेनाविष्णु भगवान्त्वयमेव कीर्तिना मानु
णां पुरुजो कमआश्रुहेति ॥ यज्ञेत्र भागमनमना पूर्ववायह्नुमायुस्व वेदमनशा स्यवतीर्य लो
के ॥ २० ॥ तेजेन्त्यायुविधिना प्रभृतमहात्मा असम्भृतजिनपथनवकीर्तिलिप्य ॥ उद्भवस्माव
वानिवृटकम्बगुवीयविस्मत्वकत्वउक्धायपरश्च येन ॥ २२ ॥ अस्य स्मभाद स्वम्वः कलया
कलेशाइत्याकवंश्य अवतीर्य पुत्रो निदेशा ॥ तिष्ठवतसदा पिनानुज आविवेशायस्मिन्विकृ
षदशाकय अयातिमाकृत ॥ २३ ॥ यस्मा अदाददप्रि नृपभयायावेषामागेसपयातिषु द्वाहावहि
ष्टोः इयेसदनभिन्नुत्पक्ष गोतोदहामानामप्रमानमकयाय ानेकवक्त्रः ॥ २४ ॥ नाम ॥ नाम

... अवमनेनुष्टे स्मे ॥ प्रतिब्ध हेयपनभाग त्याव दे येलभते अवापरु इमितिपाठे नाप्प्यमे वार्थः आ
पुनराविदेशा नु पूर्वा सिमववनेय ति ॥ २१ ॥ परशुरामावतारमाह जगतः लयायकविपिनाहेवेमग्र भुजं वधि
तेमुष्णेड ... शिनामहा सौम्यहृदयतीरथा ॥ अतः उज्जितः पयावेदमागे येनम्र तु व द्वनरका तिलि
एकीनि ॥ २५ ॥ ... ॥ शिंशः अस्याकेतस्मादी नामसा दुसम्भवः कलया भरता दिरूपयाहक ला
मानसंपन्नस्यान्या ... ... नाहा यानि हस्तमानासम लमणोभ्या महिनोदनमाविवेश ॥ यस्मिन्विरोधकृ

श्री
भाग्नि
टी.
२१

[illegible] सन्त्रिवत्रः गोचर[illegible] प्रभावतः प्रभवरो[illegible] प्रकाशिते [illegible] क्लिन्नपत्रको [illegible] तया मृत्युं प्रमोदयेत्तस्यां पतिः पर
[illegible] कि [illegible] कलाकमितः [illegible] निर्गालितरूपोपम्यमः ॥ ३१ ॥ निशिपात्रो निशाकरपुष्पनिः गोपीपरवला
[illegible] कलानिमग्नो निघ्नानि यास्मनुतन्त्रतस्यापत्रीतस्पृष्टिस्तस्यालापवित्रा [illegible] गोपीजनवीचिताः स्वा
यत्र कलानां गोपीनां हृदयेषु स्वरूपो हरिवनि ॥ ३४ ॥ येनमलेनाद्यः तेसर्वे हरिणाहि तस्मूते नं निलयं

गोपीमण्डले प्रतिहते तत्र विप्राय देवेति वर्षति [illegible] मनुककृपयारि [illegible] ॥ पतो [illegible] तिलं क्रमिवसमदिनानिमग्नवा
शीमद्दीक्रमनवकृकरु सलील ॥ ३५ ॥ कोऽत्र वैनिशानिशाकरवरश्मिगोपीनां सोत्सवः कलपदा [illegible] मूर्छि
तेन ॥ उद्दीपितम्मवृक्षजाप्रज्ञमुत्तमनाहतेंदहरिघाति रोधनदानगस्य ॥ ३५ ॥ येवप्रलंबत्वादुर्देवके
पूपरि हमतो यकं सपवनाकृतपोऽकाग्राग्र्यवशात्वकपिबल्वलदन्तवक्रसोमा [illegible] शांबरोद्देहरवृत्त
किमनुत्याः ॥ ३६ ॥ ये वा मृधे समतिपातलिनश्रानवापाः कांबोजमत्स्यकुरुकैकयसंजयाद्याः यसं
तदर्शनमलंबलपार्थभीमव्याजाह्वयेन हरिणानिलयं तदीय ॥ ३७ ॥ ताम० ॥ ताम०

अवतीर्णतद्दर्शनाद्यो यस्य वैकुंठस्य लेयास्यतीतद्वनतेपापपःवलोपनकः ॥ उद्दीरवतुर्दशाबकः ॥ इभः कुवलया
पीडकपिर्द्विदः ॥ कृतोनरकः ॥ २२ ॥ येवमृधेग्रामसाप ॥ समितोसंग्रामे पातलाप्रवृत्तं सितिपातलिनः
नत्रप्रलंबसाकपित्वल [illegible] प्रमृतोः बलभद्रेणनिहिताः ॥ कांबोजादयस्तुभीमार्जुनाद्वि [illegible] दिमिः शांबदः प्रद्युम्नेन
पवनेमुक्वंकेदेनतहरिणातत्रापहवलोभीमा पार्थइत्यादयास्याजाहृयाकपटनामानियस्तेनसमोत्तालस्तेन
दमितालालेरयासस्तीतिभावः ॥ एतत्सर्वमपिकर्मदिव्यमिवतत्वाव्यया नभाव्यमितिपूर्वेणैवसंबंधः ॥ ३७

इति
२१

२७

एतदेव प्रपंचयति विलोक्येत्यादिना बालेन कृष्णेन नायाजीवहृदयं गतिंगता ज्ञानुभांगकृता स्वतरगतेन मथंप्रा
मेनदिविसृष्टोः [illegible] सत्युच्चयोः कृतस्य स्वर्णपुष्करवेन संभावितव्यः ॥ २ ॥ विषतोय
पीतान् विषपतोयस्य पीतपानेये गोपालान् ॥ गोपाला स्वकृपा दृष्टिसुधावृष्ट्याजीवयतीति कृष्णनायाः
कीदृशस्ता कालियमुच्चाटयिष्यतीति कुटुयेतस्याहृदिन्यानिर्विषयत्वाय कृतिविषवीर्यं विलोलावच
लातिहूयस्य ॥ १ ॥ दिव्यमलौकिकं वेतिलोकोक्तिः ॥ प्ररूप्यति कृदृदिष्यति स्पृचिः ग्रीष्मः तस्यवृष्टि वने
मंके श्वयथः सतेरावास्मेहेतोः ॥ स्वविसितानिस्थितो सेनकालेयस्यनतु सवल्लः सरामः ॥ स्वनाथिगमडुमे

ये ते वने वनपसुविषतोयपीतान्याशु जीवयदनुग्रहदृष्टिवृष्ट्या तं कुरुयेति विषवीर्यविलो
लजिह्वमुच्चाटयिष्यन्वाविहरन् हृदिन्या २२ तेकेन जीवहृदयं [illegible] नायाः श्रेमासिक.
स्यचयदापाकरोपहृन्नुः यदि गतानां तरगतेन दिविसृष्टो वा दोऽन्मूलनं वितरयाजनयानभाव्य
तत्कर्म दिव्यमिव युत्रिंगानिः ज्ञायानदावाग्निनासुचिवनेपुनरेदमाने ॥ प्ररूप्यति व्रजमतीव
सितानकालेने त्रियिधाय सबलानथिगम्यवीर्यो ॥ २४ ॥ कृष्णो नयं वड [illegible] माना सुक
स्तस्यनत्नतरदमुष्यमाति ॥ यज्जन्मतो स्य वदने भुवनानि [illegible] मनः प्रतिवोधिता
सीत् ॥ २ ॥ वेदस्वमा [illegible] विलेषु पिहितान्मयसूनुनाच ॥ [illegible] कृततित्रि
येवीर्ययस्य [illegible] ॥ तत्रानिद्रानिः ज्ञायानमितिकालि [illegible] [illegible] नेत्रपिपायपि [illegible] हृतेकापि
लेतिमुक्त [illegible] नेत्रय ॥ २६ ॥ [illegible] [illegible] मानाय ज्ञानां ॥ स्व
[illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible]

पत्र

इदं मया संक्षेपेणोक्तं विस्तरेण त्वेकेन कोपि समर्थ इत्याह ॥ पृथिव्याः परमाणूनपि यो गणितवान् ॥ तादृशोपि को
विष्णोर्वीर्यगणनां कर्तुमर्हति कथंभूतस्य यो विष्णुः ॥ त्रिपृष्ठं सत्यलोकं चस्कंभ धृतवान् ॥ किमिति स्वरंहसा यस्मात्
त्रिविक्रमेणास्खलताप्रतिहतेन स्वेन स्वरंहसा स्वपादवेगेन त्रिसाम्यं त्रिगुणसाम्यं सदनमधिष्ठानं प्रधानं तस्मादारभ्योरुका
अधिकं कंपमानं कंपेन यानं यस्य तन्निवारणतः कारणोदकस्य भंगात् त्रिपृष्ठमिति वा छेदः सत्यलोकमभिव्याप्य यः स
र्वं धृतवानित्यर्थः ॥ तथा च मंत्रः विष्णोर्नुकं वीर्याणीति श्रुत्यर्थः विष्णोर्नु वीर्याणि कं प्रवोचं कः प्रवोचेदि
त्यर्थः ॥ यः पार्थिवानि रजांसि विममे सोपि यो विष्णुः ॥ [illegible] त्रिविक्रमं कुर्वन् उन्नं लोकं ॥

विष्णोर्नु वीर्यगणनां कतमोर्हतीह यः पार्थिवान्यपि कविर्विममे रजांसि ॥ चस्कंभ यः स्वरंहसा स्खलता ।
त्रिपृष्ठं यस्मात्त्रिसाम्यसदनादुरुकंपयानं ॥ ४० ॥ नांतं विदाम्यहममी मुनयोग्रजास्ते मायाबलस्य ।
पुरुषस्य कुतोपरे ये ॥ गायन्गुणान्दशशताननआदिदेवः शेषोधुनापि समवस्यति नास्य पारं ॥ ४१ ॥
येषां स एव भगवान्दययेदनंतः सर्वात्मनाश्रितपदो यदि निर्व्यलीकं ॥ ते दुस्तरामतितरंति च देवमायां नैषां
ममाहमिति धीः श्वसृगालभक्ष्ये ॥ ४२ ॥

स्वस्यैवाहं न शक्नोमि [illegible] सहस्रवदनः शेषः ॥ नांतमित्याह ॥ तत्र [illegible] मित्यर्थः
४१ ॥ एतत्स्य [illegible] यतो मायाबलं तस्मान्न विदामि [illegible]
न गायन्नप्यंतं न समवस्यति न प्राप्नोति ॥ ४१ ॥ यदि न कोपि वेत्ति तर्हि कथं [illegible] मिति द
यथेत्याह ॥ येषामिति ॥ [illegible] भवति तेऽतितरंति देवमायां [illegible]
तं निरंतरं [illegible] पाठः ॥ अतस्त एवं [illegible] ॥

न्नामावतारमाह॥ कालेनेति मीलिता संकुचिता धीर्येषां अल्पायुषां स्वनिगमः स्वकृतो वेदराशिः बत अहो दूरे पारो यस्य सति दुर्गमः अनुयुगं सत्यवत्यां आविर्भूतः सन् स एव हरिः विटपशः शाखाभेदेन ॥३६॥ बुद्धावतारमाह देवद्विषामिति निगमवर्त्मनि निष्ठितानां मयेन विहितास्थूलाभिः अदृश्यतूर्भिः पुरीभिः [illegible] विमोहः [illegible] मतिप्रलोभं [illegible] वेषं विधाय [illegible] बहु [illegible] ॥३७॥ कल्क्यवतारमाह यर्हीति यदा सतामप्यालयेषु गृहेषु वर्णिकः यावदि

कालेन मीलितधियामवमृश्य नॄणां स्तोकायुषां स्वनिगमो बत दूरपारः ॥ आविर्हितस्त्वनुयुगं स हि सत्यवत्यां वेदद्रुमं विटपशो विभजिष्यति स्म ॥३६॥ देवद्विषां निगमवर्त्मनि निष्ठितानां पूर्भिर्मयेन विहिताभिरदृश्यतूर्भिः ॥ लोकान्घ्नतां मतिविमोहमतिप्रलोभं वेषं विधाय बहु भाष्यत औपधर्म्यम् ॥ यर्ह्यालयेष्वपि सतां न हरेः कथाः स्युः पाषण्डिनो द्विजजना वृषला नृदेवाः ॥ स्वाहा स्वधा वषडिति स्म गिरो न यत्र शास्ता भविष्यति कलेर्भगवान्युगान्ते ॥३८॥ सर्गे तपोऽहमृषयो नव ये प्रजेशाः स्थानेऽथ धर्ममखमन्वमरावनीशाः ॥ अन्ते त्वधर्महरमन्युवशासुराद्या मायाविभूतय इमाः पु

नः [illegible] स्युः [illegible] राजानः । तदा कलिकृतोपेण कलेः शास्ता भविष्यति [illegible] भावि [illegible] ॥ [illegible] ॥३८॥ सृष्ट्यादिकार्यभेदेन मायागुणावतारविभूतीराह॥ सर्ग इति स्थाने स्थितौ मखो विष्णुः॥ अधर्म [illegible] मन्युः [illegible] अवनीशाः [illegible] अन्ते संहारे हेतवः [illegible] मायाविभूतयः ॥३९॥

ननु नयापि त्वाश्रासद्भेदः स्यात्तन्नत्रात्मतत्त्वं ग्रात्मनो ज्ञानस्वरूपमेव न ततो भिन्नं ॥ ननु चतत्त्वोपविषयं शुद्धं अहं जानामीति हि शब्दो-
पलब्धतेः ॥ कर्तृबोधरूपत्वेनत्राह शब्दो न यत्रेति आरोपितनिजमावेव शब्दस्य आपातोनतद्वीथस्तथा ॥ नन्वेवं तत्ता-
मनिद्गत्वमभेदज्ञानरूपत्वात् ॥ विषयोक्तस्य प्रतनानाकारकसाध्यक्रियाफलत्वात् यथमस्वरूपत्वतन्तात्मतत्त्वमाह
॥ यत्र बहुकारकसाध्यः क्रियार्थः ॥ उमायाप्यवि-
कार्यसंस्कार्यरूपं चतुर्विधं क्रियाफलं चनालिङ्गं ध्येयानां ग्रामाप्तिक्रियानिर्वृत्तिर्यामिभ्रमं दांशामिवनामात्रक्रिय
तेनान्यस्मादिकमितिभावः ननु तस्माध्यमावेपि मायामसान्पकरणेन विकार्यत्वमस्यादेवनेहीणामिवनाघपाकरणे

त्रि

शब्दो न यत्र पुरुकारकवान्क्रियार्थो मायापरैत्यभिमुखे च विलज्जमाना ॥४८॥ तद्वै पदं भगवतः परमस्य पुंसो ब्रह्मेति यद्विदुरजस्रसुखं विशोकं ॥ सध्र्यङ्नियम्य यतयो यमकर्तहेतिं जह्युः स्वराडिव निपानखनित्र-
मिन्द्रः ॥४९॥

तन्मायांशमाहमायाश्वभिमुखेस्थातुं विलज्जमानेव यस्मात्परैतिदूरतोपसरति ॥ ४८ ॥ तस्मादेवंभूते भगवति
नियमितमनसां कृतार्थानां न किमपि कृत्यमस्तीत्याह ॥ सध्र्यगिति सध्र्यङ् सम्यक्सम्यग्मनः ॥ यमप्रति नियम्य या-
स्मिन् ॥ स्थितिस्तत्त्व यतनेयतनशीलाः ॥ कर्तृभेदः तु निकामः अहंतां तत्रहेतिसाधनं ... ॥ अनुपयो-
गात् ... ॥ यथेन्द्रो ... नवास्ताः ॥ निपीयतेऽस्मिन्निति निपानं कूपः ॥ तस्य खनित्र-
॥ ... स्वराट् स्वयं ... स्वराट् ... जमानइंद्रोनखनित्रमहारितिय एकोऽसौ
नैव राजते इति स्वराट् नविट् ... ममेति ... मन्दकमकार्दशायां ... निपान ... इति तद्विस-

[illegible] येषां [illegible] त्वा [illegible] यावद्भजामस्तावदेव [illegible] इति [illegible] स्वयमिति सनकादीनंतर्भा व्य [illegible] महादेवः [illegible] मनुः स्वायंभुवः [illegible] पत्नी शतरूपा [illegible] पुत्राः कन्याः प्राचीनबर्हिषो [illegible] क्रमः ||४२|| शतधन्वः अनु [illegible] इति देव इति पाठः [illegible] ||४३|| [illegible] विभीषणस्य [illegible] ||४४|| [illegible] हनूमान् [illegible] पि विदंतीत्याह ते वा इति [illegible] क्रमाः पादन्यासः यस्य हरेः तत्परायणा [illegible] ते॥

वेदाहमंग परमस्य हि योगमायां युष्मद्भवश्च भगवानथ दैत्यवर्यः पत्नी मनोः स च मनुश्च तदात्मजाश्च प्राचीनबर्हिरृभुरंग उत ध्रुवश्च ||४३|| इक्ष्वाकुरैलमुचुकुंदविदेहगाधिरघ्वंबरीषसगरा गयनाहुषाद्याः ||मांधात्रलर्कशतधन्वनुरंतिदेवा देवव्रतो बलिरमूर्त्तरयो दिलीपः ||४४|| सौभर्युतंकशिबिदेवलपिप्पलादसारस्वतोद्धवपराशरभूरिषेणाः ||येन्ये विभीषणहनूमदुपेंद्रदत्तपार्थार्ष्टिषेणविदुरश्रुतदेववर्याः ||४५|| ते वै विदंत्यतितरंति च देवमायां स्त्रीशूद्रहूणशबरा अपि पापजीवाः ||यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिक्षास्तिर्यग्जना अपि किमु श्रुतधारणा ये ||४६|| शश्वत्प्रशांतमभयं प्रतिबोधमात्रं शुद्धं समं सदसतः परमात्मतत्त्वं ||४७||

रामस्य शीलं शिक्षा येषां ते तथा यदि भवंति तर्हि ते पि विदंतीत्यर्थः श्रुते भगवतो रूपधारणा मनो नियम येषां ते विदंतीति किमु [illegible] किं तद्भगवतः स्वरूपं [illegible] विधाय मायां [illegible] मायामाह [illegible] इति [illegible] विदुर्मे [illegible] तद्भगवतः स्वरूपं किं [illegible] ||तत्र [illegible] नित्यं [illegible] स्वरूपविशेषान्तरे [illegible] शाश्वत्सदा प्रशांतं [illegible] स्वरूपविशेषान्तरे हेतुः [illegible] अभयं [illegible] भयं भवतीति [illegible] यतः प्रतिबोधमात्रं

श्री भाग्वि ती हं

अष्टमे देहसंबंधमातिपत्रा ॥ राज्ञी वेधैर्वहुमारीदितं कृष्णसुराणां षीनुभवितिताम् ॥ त्वमेतद्विपुलीकर्विस्तरं
तदेव विपुलीकरणं पृच्छति ब्रह्मणेति त्रिभिः अगुणस्य गुणातीतस्यापि देवदर्शनस्य यस्मः ॥ निःसंगं मनः श्रीह
रौ निवेश्यति स्वयत्नो दर्शितः सोपि श्रद्धयाश्र एवतो [illegible] वर्णक इत्याह श्रणोत इति स्वप्रयत्नं विना भगवान् स्व
यमेव हृदि विशति ॥४॥ भावसरोरुहं हृदयकमलं प्रविष्टः तद्गतं हृदयगतं धुनोति सलिलस्येति दृष्टांतः स्वामि
सर्वमलं

३०

राजोवाच ब्रह्मणा चोदितो ब्रह्मन् ॥ गुणाख्यानेऽगुणस्य च ॥ यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शनः ॥१॥ एतद्वे
दितुमिच्छामि तत्त्वं तत्त्वविदां वर ॥ हरेरद्भुतवीर्यस्य कथा लोकसुमंगलाः ॥२॥ कथयस्व महाभाग यथा
हमखिलात्मनि ॥ कृष्णे निवेश्य निःसंगं मनस्त्यक्ष्ये कलेवरं ॥३॥ शृण्वतः श्रद्धया नित्यं गृणतश्च स्वचे
ष्टितं ॥ कालेन नातिदीर्घेण भगवान्विशते हृदि ॥४॥ प्रविष्टः कर्णरंध्रेण स्वानां भावसरोरुहं ॥ धुनोति
शमलं कृष्णः सलिलस्य यथा शरत् ॥५॥ धौतात्मा पुरुषः कृष्णपादमूलं न मुंचति ॥ मुक्तसर्वपरिक्लेशः
पांथः स्वशरणं यथा ॥६॥ राम

प्रहणोक्तिसो कुंभस्थे जले शोधिते तदेव केवलं शुद्ध्यति न तु नदी ॥ तडागादिगतं सर्वमलं क्रमशो तः शनैरेव हृ
देशगतं सर्वं [illegible] विलीमलं [illegible] कोपि श्रुतेन न पुनः स्वमातिव पर्वतपादावादिप्रायं [illegible] न हृदि [illegible] सर्वे पा
प्रधुनोति [illegible] श्रावणेन ॥ तस्मात् कस्यापि देवस्य [illegible] हृदि प्रविष्टमात्रस्तु श्रीहरिः सर्वपापानि निःशेषं हरतीय
[illegible] सलिलमलं [illegible] ॥५॥ [illegible] स्वं कृतार्थीभवति [illegible] हृदौतात्मा [illegible] पः मुक्तो स्वं शरणादि
गृहं ॥ [illegible] प्रवासापराधातः ॥ स्वशरणं [illegible] ॥६॥

एतेनावरजस्य तु लोकविशोकं [illegible] भगवतः स्वरूपं तस्य ज्ञानं [illegible] कृत्स्नं [illegible] किं द्विरुक्ती [illegible] ततः प्राक्
[illegible] मेकर्मव [illegible] स्याह सप्तदशेयस्या फलानां विभूः इति विद्रहेतः भावानांच [illegible] दीनां स्वभा
वैः [illegible] स्मिः [illegible] तिहितस्यमतः स्वभस्यकर्मणोप्यतः प्रवर्तकात्प्रसिद्धिः यद्दा भावानां महदादी
नां [illegible] विहितस्य सतः कार्यस्य प्रसिद्धिः सर्वव्यगोदीनां दानतोयर्थः ॥ ननु [illegible] तस्य
[illegible] स्वर्गादि फलं स्यात् ॥ तत्राह सात्मक धान्त्रतां भूतानां विनाशे वियोगे सति [illegible] विशीर्यमाणे [illegible] देहेत
[illegible] मेवयः ॥ देहेन सह न विशीर्यते प्लुतः ॥ अजत्वात् सह [illegible] तं नः तस्य पुरुषस्य जीवस्याश्रयस्य प्रवृ

त्तश्च यस्मात्कि विभुर्भगवान्मतोस्य भावस्वभावविहितस्य सतः प्रसिद्धिः ॥ देहे सर्वात्म विनाशे
न विशीर्यमाणे व्योमेव तत्र पुरुषो न विशीर्यते जः ॥४९॥ सोयं तेभिहितः तात भगवान् विश्वभावनः
समासेन हरेर्नान्यदन्यस्मात्सदसच्च यत् ॥५०॥ इदं भागवतं नाम यन्मे भगवतोदितम् ॥ संग्रहोयं विभू
तीनां त्वमेतद्विपुली कुरु ॥५१॥ यथा हरौ भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति ॥ सर्वात्मन्यखिलाधारे
इति संकल्प्य वर्णय ॥५२॥ मायां वर्णयतोमुष्य ईश्वरस्यानुमोदतः ॥ शृण्वतः श्रद्धया नित्यं मा
ययात्मा न मुह्यति ॥५३॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कंधे सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ राम

र्थः ॥४९॥ अध्यायद्वयस्यार्थमुपसंहरति सोयं तेसमासेन संक्षेपेणाभिहितः न मे वाहः सह सत्कार्यकारणं
[illegible] ॥ न भवति नन्वहं वेत्त्यदिति तत्कृत विकार प्रसंगः स्यात् न प्रमस्यात्कारणभूतो हरिः ॥ कार्या
न्यपि विलक्षणार्थः ॥५० ॥ अयं च विभूतीनां संग्रह उदितः ॥५१॥ यथा वर्णितेन नृणां भक्तिर्भविष्यतीत्य
र्थ संकल्प्य ॥ [illegible] न यावद् हरि लीला प्राधान्येन श्रीभागवतं वर्णयतो [illegible] भक्तिरस्ति स्यात्तन केवलं तत्त्वमि
त्यर्थः ॥५२॥ ननु लीलामायाश्रयात् कितद्वर्णनेतत्राह मायामिति ॥५३॥ इति द्वितीये सप्तमः ॥ ७ ॥ राम

इदानीं सत्तानान् बहून् यो सृष्ट्वा तिष्ठति यावानिमा दिनानि कल्पो महान् विकल्पो वांतरः भूतादिर्गुह्यो यस्मात् पस्यवाच कइति वा सतः स्थूलदेहाभिमानिनो मनुष्यपितृदेवतादेः आयुषः प्रमाणं अनुमानप्रकारः एषः ॥ २२ ॥ विशेषस्सृष्ट्वा इति कालस्य निष्ठानुगति प्रवृत्तिः कर्मगतयः कर्मप्राप्यास्थानानि याहशीः यादृशः ॥ २३ ॥ गुणानां सत्वादीनां परिणति कालस्य निष्ठ अनुगति प्रवृत्तिः कर्मगतयः ... यस्मिन् परिणामे कर्मणां पुण्यपापानां समवायः देवतादिरूपं आदिशब्देन मनुष्यादिरूपं ... तावगुणानां जीवानां मध्ये यस्मिन् परिणामे कर्मणां पुण्यपापानां समवायेन कथं केन कोधिकारी देवादिभावं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ भूतादीनां संभवः पतनं ... यः समुदायः केन कर्मसमुदायेन कथं केन कोधिकारी देवादिभावं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

यावान् कल्पो विकल्पो वा यथा कालोऽनुमीयते । भूतभव्यभवच्छब्द आयुर्मानं च यत्सतः ॥ २२ ॥ कालस्यानुगतिर्या तु लक्ष्यते ण्वीह्वन्त्यपि । यावत्यः कर्मगतयो यादृशीर्द्विजसत्तम ॥ २३ ॥ यस्मिन् कर्मसमवायो यथा येनोपगृह्यते । गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीप्सतां ॥ २४ ॥ भूपातालककुब्व्योमग्रहनक्षत्रभूभृतां । सरित्समुद्रद्वीपानां संभवश्चैतदोकसां ॥ २५ ॥ प्रमाणमण्डकोशस्य बाह्याभ्यन्तरभेदतः । महतां चानुचरितं वर्णाश्रमविनिश्चयः ॥ २६ ॥ अवतारानुचरितं यदाश्चर्यतमं हरेः । युगानि युगमानं च धर्मो यश्च युगे युगे ॥ २७ ॥ नृणां साधारणो धर्मः सविशेषश्च यादृशः । श्रेणीनां राजर्षीणां च धर्मः कृच्छ्रेषु जीवतां ॥ २८ ॥

[illegible] संभवः ॥ एतेनेति सर्वेश्चान्वयः वर्णानामाश्रमाणां च विनिश्चयः पतनं ... सविशेषः वर्णाश्रमनिबंधनः ... ॥ २६ ॥ युगे युगे प्रति युगं यो धर्मः यच्च हरेरवतारानुचरितम् ॥ २७ ॥ सविशेषः वर्णाश्रमनिबंधनः ... राजर्षीणां प्रजापालनाधिकारिणां ... धर्मः श्रेणीनां [illegible] कृच्छ्रेषु आपत्सु जीवतां ... मलक्षणो धर्मः ... नाम सर्वे ... ॥ २८ ॥

तदेवं ब्रह्मणो लब्धवरं ज्ञात्वा विष्णुरूपसंदिग्धो नारदः पृच्छति ॥ प्रधानमतः प्रधानवे भूतानि तत्त्वं पश्चात् सर्वस्य लोकि-
कस्यात्मनः प्रधानमिदं हारे ॥ भद्र इति यदेतत् किं पदकृत्ययानिर्मितं देवन बाचकमिदं ना भवतो यथार्थं ... तिष्ठतः
कथयितुं विशेषः यः ब्रह्मणोऽस्य सांप्रतं तत्स्य देवता स्तोत्रः ॥ तत्त्वस्य कोविशेषः ॥ इत्यादिशेषेन पृच्छति
आसीदिति सार्धं तल्लोकानां सृष्टा ॥ ... नानादेवलक्षणं तस्य रूपं यस्य तत्त्वमयस्य यदादादासीत् ॥ अपरवीष्टरा-
दयनाप्रतेः स्वयमितिमितेतयः ॥ अयं सामिकः पुरुषाया वान्यत्वा त्योकावयवश्रुतः ॥ नाचा ब्रोक्तः ॥ संस्था-
वान् ॥ अवयववान् ॥ इत्यचप्रोक्तः ॥ अनः कोविशेषः तदेति ॥ ७ ॥ अवयवपदविशेषो वाच्यः ॥ इत्याह ॥ अजो ब्रह्मा

यदृध्यानमनोबुद्धचन्ते दारं भोग्यधालमिः ॥ वरच्छया हे तनावाभवंता जानतेयथा ॥ ५ ॥ आसीमुड
दाशिया लोकसंस्थानलक्षणं ॥ यावानयदेपुरुषदूयतावयवैः पृथक् ॥ ७ ॥ तावानसाविति प्रोक्तः
संस्थावयववानिव ॥ अजः सृजति भूतानि भूतात्मा यदनुग्रहात् ॥ ४ ॥ दद्द ... शोयनततद्द्यनाभि
पद्मसंभवः ॥ सत्त्वादिगुणसाम्ये ... स्थितिप्रलयः ॥ १० ॥ भूतीत्वमाया मायेशः स्वतः
सर्वगुणाश्रयः ॥ पुरुषावयवैर्लोकाः सपालाः पूर्वकल्पिताः ॥ ११ ॥ लोकैरमुष्यावयवाः सपा-

भूतानां वर्णत्याधीनां ग्रात्यानि यंतासमस्त्रपाधिवात ॥ येन नारायणो नानुगही नानस्वरूपं दृष्टो
दृष्टवानपत्त्वंनस्याविद्वद्धतोघ्रा ... स्य स्याविलात्मनः ॥ सृजंपसृजंपसि रोहमीरुपदामिवोदितं
इत्यादिनोक्तमतूयते ग्रशुष्टं तस्य रूपं भविष्यति ॥ १२ ॥ प्रश्नान्तरमाह ॥ सर्वाधीति यद्वतेन रूपेणवातिष्ठते वि-
श्वस्य स्थितिमास्थायमस्मात् ॥ एवमादि प्रश्नानाम् नतोहे स्वदाहरमिति सर्वातेक्रियायाः संवेयः ॥ १० ॥ प्रश्ना-
न्तरमाह ॥ पुरुषस्यावयवैः ॥ पूर्वकल्पिताः ग्रस्यावयवैः लोकाः कल्पयंतीत्यादौ लोके ... ख्या वयवा
इति पाताल ... पादमूलमित्यादौ ... नवंतो वयमेवसंदेह विपर्ययार्थं पृष्ट ॥ ११ ॥ यत्र-

श्री॰
भा॰द्वि॰
टी॰
३०

नयप्रश्नेति नामवत्स्कं तिनम्नाकत्तीमंवीत्यर्थः ॥ अच्युतकीर्तिपीयूषं पिबतः २१ उपामंत्रितः पृष्टः सत्रासोपति
स्त्रानस्य ॥ २५ ॥ ब्रह्मकल्पे ब्रह्मकल्पे उपागते ब्रह्मणे भगवता प्रोक्तं ब्रह्मसंमितं वेदतुल्यं ब्राह्मकल्पे उपागते तदा तद्द्वारा निरूप्य तथापि इत्यर्थः ॥ २८ ॥ पांडूना
मृषभः श्रेष्ठः आनुपूर्व्येणेति प्रश्नक्रमानुल्लंघ्य स्रोत्रविचारितः अनुप्रश्नक्रमः ३ ॥ भावेप्रश्नमः ८ तत्र प्रश्नानां तत्तत्
स्थाने निरूपयिष्यन् प्रथमं जीवस्य भगवत्प्रसादः ॥ तत्र यत्पृष्टं यदधातुमतः कस्यचिन्न जीवस्य कथं देह
संबंध इति तत्रोत्तरमाह ॥ आत्ममायां ऋते मायामंतरेणात्मनः भवरूपस्यात्मनः ॥ अर्थेन देहादिना संबंधः स्व
नमेव यः स्वप्नद्रष्टुरिव अंजसा ॥ पिबतोऽच्युतपीयूषमन्यत्र कुपितात् द्विजात् ॥ २० ॥ स उपा
मंत्रितो राज्ञा कथायामिति सत्पतेः ॥ ब्रह्मरातो भृशं प्रीतो विष्णुरातेन संसदि ॥ २७ ॥ आह भागवतं नाम पुराणं ब्र
ह्मसंमितं ॥ ब्रह्मणे भगवत्प्रोक्तं ब्रह्मकल्प उपागते ॥ २८ ॥ यद्यत्परीक्षिदृषभः पांडूनामनुपृच्छति ॥ आनुपू
र्व्येण तत्सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कंधे अष्टमोऽध्यायः ८ शुकः ॥ आत्म
मायामृते राजन्परस्यानुभवात्मनः ॥ न घटेतार्थसंबंधः स्वप्नद्रष्टुरिवांजसा ॥ १ ॥ बहुरूप इवाभाति
मायया बहुरूपया ॥ रममाणो गुणेष्वस्या ममाहमिति मन्यते ॥ २ ॥ यर्हि वाव महिम्नि स्वे परस्मिन्का
लमाययोः ॥ रमेत गतसंमोहस्त्यक्त्वोदास्ते तदोभयम् ॥ ३ ॥ राम॰ ॥ राम राम॰
जस्मात्तत्त्वतो न घटेत अग्रहेतुः ॥ परस्येति स्वमहत्त्वयथा स्वप्नदेहसंबंधो न घटते तद्वत् ॥ संसारोपि माययैवेत्याह १
बहुरूपो बालयुवादिरूपो देवतादिरूपश्च आभाति गुणेषु देहादिषु अत एव भक्तियोगेन तन्निरासे सति सो स्वरू
पे इत्येतदाह यर्हीति ॥ ३ ॥ वाव शब्द एवार्थे स्वमहिम्नि यदा रमेत तदैव कालमाययोः ॥ कृतमभक्तत्वाः प
रस्मिन् तदा अहं ममेति अभिमानोदासीन्येन स्वरूपेणावतिष्ठते तदुक्तं ॥ ययासंमोहितो जीव आत्मानं त्रिगु
णात्मकं ॥ परोपि मनुते नर्थं तत्कृतं चाभिपद्यते ॥ अनर्थोपशमं साक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे ॥ लोकस्याजानतो वि

३९

द

श्रीधरीस्वामिकृत

तर

३२

सर्वेषां तत्त्वानां प्रकृत्यादीनां पति संख्यानं संख्या लक्षणं स्वरूपं हेतुं तेनं लक्षयेद्धेतुं तेन लक्षणमित्यर्थः ॥ पुरुषाराध
नस्य विधिः देवपूजाप्रकारः अष्टांगयोगस्य विधिः ॥१९॥ योगीश्वराणां मध्ये यानि अणिमादि [illegible] गतिः
लिंगशरीरस्य भंगः ॥ प्रलयो वेदाङ्गवेदादयः उपवेदाश्चायुर्वेदादयः धर्मो धर्मशास्त्राणि नेयानि इतिहासपुरा
णानि प्रागतिः ॥२१॥ संप्लवो वा तनु प्रलयः यद्वा सम्यक् प्लवनं संप्लवः ॥ विक्रमः स्थितिः प्रतिसंक्रमः महाप्र
लयः इष्टं वैदिकं कर्म पूर्तं स्मार्तं वापीकूपतडागादि देवतायतनानि च ॥ अत्र प्रश्नावतारः मूर्ते मित्यभि

तत्त्वानां परिसंख्यानं लक्षणं हेतुलक्षणं पुरुषाराधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्य च ॥१९॥ योगेश्व
रैश्वर्यगतिर्लिंगभंगस्तु योगिनां ॥ वेदोपवेदधर्माणामितिहासपुराणयोः ॥२०॥ संप्लवः सर्वभूता
नां विक्रमः प्रतिसंक्रमः ॥ इष्टापूर्तस्य काम्यानां त्रिवर्गस्य च यो विधिः ॥२१॥ यश्चानुशायिनां स
र्गः पाषण्डस्य च संभवः ॥ आत्मनो बंधमोक्षौ च व्यवस्थानं स्वरूपतः ॥२२॥ यथात्मतंत्रो भगवान् वि
क्रीडत्यात्ममायया ॥ विसृज्य वा यथा मायामुदास्ते साक्षिवद्विभुः ॥२३॥ सर्वमेतच्च भगवन्पृ
च्छते मेऽनुपूर्वशः ॥ तत्त्वतोऽर्हस्युदाहर्तुं प्रपन्नाय महामुने ॥२४॥ अत्र प्रमाणं हि भवान्परमेष्ठी यथा
त्मभूः ॥ परे चेहानुतिष्ठन्ति पूर्वेषां पूर्वजैः कृतम् ॥२५॥ राम· राम· राम·

धीमतेऽनुतिष्ठन्तु काम्यानामग्निहोत्रादीनां विधिश्च वितेषु प्रकारः ॥२२॥ अनुशायिनां लीलोपाधीनां
जीवानां आत्मनो जीवस्य व्यवस्थानं बंधमोक्षौ तानि विरूपस्वरूपतश्च व्यवस्थानं ॥२३॥ उदास्य प्रलये च [illegible]
[illegible] ॥२४॥ प्रमाणं सम्यक् तां तां ज्ञानसत्वनवस्तुनाऽद्य आसक्तमनाः सर्वदा यो सीतिप्रमाणं न्यायेन
[illegible] भवदीयत्वात् नाम तेषां नास्ति कान्तव [illegible] विदहन्याहृ परेचेति ॥२५॥ पूर्वेषां पूर्वजैः यत् कृतं
[illegible] ॥ २६

एवंनिशाम्यनद्वनमोवक्रदिहत्वयानन्नः [illegible]त्तिनः सन्दिष्टोविलोकप्रनः सधिस्पमाख्यायकेनविस्मत्पद्‌ त्रिपुरम्
यवनन्नायम्रोदितेतिपृषपन प [illegible]नाथनवा नित्ययं ॥ ७ ॥ ततश्चसम्य विलानांलोकानांतापनप्रकाशकेतम्
[illegible]नमान् ॥ निपतधन्यएवस्वत्रसार्थेस्यमोहदर्शनेपस्य जितः ॥ अनितश्चात्मामन्त्रयेनाविजितानि उभयोर्द्वि
यानि [illegible]ज्ञानकर्मान्य कानि [illegible]नमतानप ॥ चरतांस्त्रोतपीयानग्रतिशयेननपस्वी ॥ ७ ॥ तस्मिन्नपत्ते सत्त्लोक
वैकुण्ठाय्येपर [illegible]नयन्यपत: पूर्वमम्पदुन्कृषनास्तितमेवलोकमनुवर्त्तयति एवंभिः ॥ अथेनाः सन्तो

निशाम्यनहृन्तदिहत्वयादिष्टोविलोकयतत्रात्मदर्पश्यमानः ॥ लघिस्पमाख्यायविमधुपनद्विनेत
मम्रधादिहस्वाद्येमनः ॥ ७ ॥ दिव्यसम्राट्‌समोहदर्शनोजितानिलात्माविजितोभयेद्वियः ॥ अ
नप्यतस्मात्त्विललोकतापनेतपस्तपीयात्सयतांसमाहितः ॥ ८ नतस्मिन्तलोकेभगवान्‌स्मान्जिनः
संदर्शयामासपदं [illegible] अपेत सन्देहविमोहसाधुसत्वहृष्टवद्धिर्विबुधैरमिष्टु
तं ॥ ९ ॥ प्रवर्ततेयत्रहेजसत्त्वलोभोसनंतवमिश्रनवकाल [illegible] विक्रमः ॥ नयत्रमायाकितिताघोह्रदेन
स्नातयत्रस्वरासराविनाः ॥ १० रूपमावसाताः शतपत्रलोचनाः पिशंगवस्त्राः स्रजयः सुपेशसः ॥ सर्वेचत
र्बाहवउन्मिषन्मणिप्रवेकनिष्काभरणाः सुवर्चसः ॥ ११ ॥

शादयोयस्मात् ॥ स्वहृष्टवद्भिः स्वगुणपवद्धिः यदासस्वस्वदर्शनमस्तियेषांतान्यविद्धिदित्यर्थः ॥ ९ ॥ तस्मोमिश्र
सत्ववनप्रवर्ततेकिंतस्पुद्धमेवसत्वंकालविक्रमोनाशः ॥ अतोरागलोभादयोनसंतीति ॥ किं एवंकमवत्त्वमनुग्रताः पा
र्षदाः ॥ १० ॥ रूपमाश्यमवदातास्तपत्रनेत्राः पीतांबराः ॥ स्रजयः अतिकमनीयाः सुपेशसः अतिसुकुमाराः
उन्मिषंत इवप्रभावंतोमणिप्रवेकामस्तुनमायेषु तानिनिष्काणिआभरणानियेषांतेसुवर्चसः अतितेजस्विनः ॥ ११

श्री भक्ति टी ३३

३३

आत्मनो जीवस्य तत्त्वविशुद्ध्यर्थं तद्वचनमेव ... किं तत् । यत्तपआदिना भजनेन भगवान् प्रसन्नोऽभूत् किं कुर्वन्
ऋतं सत्यं चित्तघन स्वरूपं दर्शयन् दर्शनहेतुः ॥ अव्यलीकव्रतेन तपसा आदृतः सेवितः सन् यद्यपि भावः जीवस्या-
विद्यया मिथ्या स्वरूपे देहे संबंधः ॥ इत्थमात्मयोगमायया चित्तघनलीलाविग्रहाविर्भाव इति महाविशो-
षः ॥ अतस्तद्वचनान्मोक्षोपपत्तिरिति भगवद्वचनादेव तत्त्वज्ञानमिति प्रपंचयिष्यन् अलसो न तपः ॥ शान्ततत्
प्रसादादेव तद्दर्शनमित्याह सम्यक् इत्यादिना ॥४॥ परोगुरुः भक्तिरहस्योपदेष्टा स्वधिष्ण्यमा

आत्मतत्त्वविशुद्ध्यर्थं यदाह भगवानृतम् । ब्रह्मणे दर्शयन्रूपमव्यलीकव्रतादृतः ॥४॥ स चा-
दिदेवो जगतां परो गुरुः स्वधिष्ण्यमास्थाय सिसृक्षयैक्षत । तां नाध्यगच्छद्दृशमत्र सम्मतां प्रप-
ञ्चनिर्माणविधिर्यया भवेत् ॥५॥ स चिन्तयन्द्व्यक्षरमेकदाम्भस्युपाशृणोद्द्विर्गदितं वचो
विभुः । स्पर्शेषु यत्षोडशमेकविंशं निष्किञ्चनानां नृप यद्धनं विदुः ॥६॥ राम॰ ॥ राम॰

मूलं

स्थाय सृष्टि ... स्थानापि ज्ञानालक्षणार्थं जले निमग्नः ॥ परा स्वधिष्ण्ये स्थितेऽप्यर्थः ॥ एतत् ... सृष्ट्यु-
त्पत्तिकाले ... ॥ नाहं ... विविधं ... ममता ... विधिः प्रकारः ॥ स ... चिन्तय-
न् ॥ कदा ... उपाश्रृणोत् ॥ उपसमीपे ... नवान् ॥ ... दर्शयति ... भावना ...
... ॥ ... ॥ ... विद्धि ... ॥ ... नानोद्य
... ॥ ... इति ... ॥ ... तस्य ... स्या

गौ

श्री भा. द्वि. स्कं. ३४

हर्षभंगीः स्वभाविकैर्बेष्टयादिभिः इत्यर्थः योगिभुज्यभेवायतत्वैः आशाधारतोवित्यर्थः एवंभूतमपि हरेध्यामन् स्वस्व-
रूपवशमसाणा अनन्याश्रयेनस्वयं तौतत्पयं आह्लादः तेनपरिस्रु आसमाम नरमनः करांयस्य हृष्यतीनां मां निनातन स्वयं-
मः ईहमारुप्रसिसाश्रेनृ ॥१७॥ नेत्र सुमुत्रसा पारमहंस्येन पथाज्ञानमार्गेण ॥१८॥ तं प्रीतमाणं भगवान् ब्रह्मा प्रजासर्ग-
कर्तृत्वेन सृष्टावनाहितां सव्यंगां ईशता प्रजाविसर्गे पस्थितमिति तान् वयः ईषित्स्मितेन शोचिषी कीः प्रीभायस्याः त
याशिरा इति स्पृशन्ना ॥१९॥ चिरंभृतेन तपसा सुहृ सम्यक् ॥ तोषितः दुस्तोषः तोषयितुमशक्यः ॥२०॥ माइतमां

मर

९

प्रेक्ष्य भयोः स्वैर्विनयनेत्राकृतैः स्वयवधामनमसमाणां सीक्ष्णं ॥ तद्दर्शनाह्लादपरिस्रुतांतरो(ऽ)हृष्यत्तनुः प्रेमभरा-
स्नुलोचनः ॥१७॥ ननाम पादांबुजमस्य विश्वसृग्यत्पारमहंस्येन यथाभिगम्यते ॥१८॥ तं प्रीयमाणं समुपस्थितं त-
दा प्रजाविसर्गे निजशासनार्हणं ॥ बभाष ईषत्स्मितशोचिषा गिरा प्रियः प्रियं प्रीतमनाः करे स्पृशन् ॥१९॥
श्रीभगवानुवाच ॥ त्वयाहं तोषितः सम्यक् वेदगर्भ सिसृक्षया ॥ चिरं भृतेन तपसा दुस्तोषः कूटयोगिनाम् ॥
२०॥ वरं वरय भद्रं ते वरेशं माभिवाञ्छितं ॥ ब्रह्मन्श्रेयः परिश्रामः पुंसां मद्दर्शनावधिः ॥२१॥ मनीषितानु-
भावोयं मम लोकावलोकनं ॥ यदुपश्रुत्य रहसि चकर्थ परमं तपः ॥ २२

34

श्रेयसां फलानां परिश्रामः साधनप्रयासः मम दर्शनमवधिर्यस्य सतः यातो धिकं न पुनः फलं नास्तीत्यर्थः अतस्त्व-
मत्तः प्रार्थये वत्वया प्राप्तमित्याह ॥२१॥ मनीषितमिच्छा तदनुरूपमिदं दत्तमस्मिति यामसेकातत्स्यानुभावो यं कोसौ तमाह
मम लोकस्यावलोकनं यत् ॥ न चेदं ममैव तपोबलेन प्राप्तमिति स्यात् अमन्यस्व तत्प्रश्नेपि मत्कृतत्वादित्याह यदिति
तपत्वेति यदुपश्रुत्य परमं तपः चकर्थ कृतवानसि ॥ २२ ॥ राम ॥ राम ॥ राम

३४

प्रवालादिरत्नचौंचर्णोयेषां ते परिस्फुरंति कुंडलानि मौलयो मालाश्च येषां वाधरान् नृवर्णान्पुनरपि लो
कमनुवर्णयति भ्राजिष्णुभिर्दीप्यमानाभिः ॥ २२ ॥ प्रमदोत्तमाभिर्देवैः कांतपःनाभिः विद्योतमानैः स्फ
विद्युद्भिर्वर्तमानाः सविद्युत्तैः नाभिः आवलिभिः नवविद्युतइवस्त्रियः ॥ अथयं क्षपइवविमानानि नभो
इवलोकाः ॥ श्रीः संघत रूपिणी मूर्तिमान् एजो विभूतिभिर्नानाविभवैः ॥ २६ ॥ प्रवेलंग्रादोलनं संश्रिता

प्रवालवैदूर्यमणाल वर्चसः ॥ परिस्फुरत्कुंडलमौलिमालिनः ॥ भ्राजिष्णुभिर्यः परितोविराजते ल
सद्विमानावलिभिर्महात्मनाम् ॥ २२ ॥ विद्योतमानः प्रमदोत्तमाद्युभिः सविद्युदभ्रावलिभिर्यथा
नभः ॥ श्रीर्यत्र रूपिण्युरुगायपादयोः करोति मानं बहुधा विभूतिभिः ॥ २३ ॥ प्रेंखं श्रिता या कु
सुमाकरानुगैर्विगीयमाना प्रियकर्म गायती ॥ दृष्टान्तरा विलसा तस्यानिः श्रियः पतिं यः
श्रयतिं [illegible] ॥ २४ ॥ स्तनंदनं दप्रवलाद्दिंपणादिभिः स्वपार्षदं [illegible] परिसेवितं विभुम् ॥ भ
त्यप्रसादाभिमुखे दृगासवं प्रसन्नहासारुणलोचनाननम् ॥ २५ ॥ किरीटिनं कुंडलिनं चतुर्भुजं पी
तांबरं वक्षसि लक्षितं श्रिया ॥ अध्यर्हणीयासनमास्थितं परं वृतं चतुःषोडशपंचशक्तिभिः ॥ २६

कुसुमाकरो वसंतः ॥ तस्यानुगा भ्रमरास्तैर्विविधं गीयमाना स्वयं प्रियस्य हरेः कर्म गायंती भवति ॥ ४
[illegible] ॥ इष्टणांत हर्षकर [illegible] सहासं
[illegible] ॥ २५ ॥ [illegible] कौस्तुभः ॥ अ [illegible] यथा [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ महाभूतान्योः [illegible]
[illegible] ॥ २६ [illegible]

मनुः श्लोक्या ह

...वस्तुं वृष महोमविना सतकं विज्ञानं लेमम इति भो ईशानेन यालोकिकस्य मत्तुः सर्वे वाहं कर्ता कारसर्गादिना मम ...लेन समत्वानिनः समुन्नद्धमदो ... परिकर्मणि आत्मस्थितः अविक्लवः। आकल्पं यावत् जनं विभजामि ...लेन मया ... मानिनः॥ सूते इति मा नितो मे समुन्नद्धमदो ... भूत्॥ यद्वा महोमा समुन्न ... अजमानिनः भवेदित्यर्थः॥२९॥ ज्ञानं शास्त्रोक्तं विज्ञानमनुभवः। रहस्यं भक्तिः। सर्वोपयमपि वक्ष्यामीति निर्देशात्। तस्या अङ्गं साधनम्॥३०॥ यावान्स्वरूपतः यथाभावो यत्सत्ताकः यानि रूपाणि गुणाः कर्माणि च यस्य तद्रूपगुणकर्मकः॥ उपदिष्टानां ज्ञानादीनां यथार्थं स्फुरत्विति॥३१॥ अहमेवाग्रे सृष्टेः

यावत्सखा सख्युरिवेश ते कृतः प्रजाविसर्गे विभजामि भो जनम्॥ अविक्लवस्ते परिकर्मणि स्थितो मा मे समुन्नद्धमदोऽजमानिनः॥२९॥ श्रीभगवानुवाच॥ ज्ञानं परमगुह्यं मे यद्विज्ञानसमन्वितम्॥ सरहस्यं तदङ्गं च गृहाण गदितं मया॥३०॥ यावानहं यथाभावो यद्रूपगुणकर्मकः॥ तथैव तत्त्वविज्ञानमस्तु ते मदनुग्रहात्॥३१॥ अहमेवासमेवाग्रे नान्यद्यत्सदसत्परम्॥ पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम्॥३२

पूर्वमासं स्थितः नान्यत् किंचित् यत्सत् स्थूलं सूक्ष्मं यत्परं तयोः कारणं प्रधानं तदपि नासीत् अन्तर्मुखतया तत्र मय्येव लीनत्वात्॥ अहं तु तदा आसमेव केवलं न त्वासं दर्शनाद्यभावात्। पश्चात् सृष्ट्यनन्तरमपि॥ अहमेवास्मि यदेतद्विश्वं तदप्यहमस्मि प्रलये योऽवशिष्येत सोऽप्यहमेवानेन चानादित्वादिद्वितीयत्वात्परिपूर्णोऽहमित्युक्तं भवति यथा त्वमात्मयोगेनात्मनैव मायाया अधिष्ठाता दृश्यमानोऽपि यो गलितान समायां निरूपयति॥३२॥

मनुस्व नैष्पत्त... कोऽहं कथं ... मायामधि... कारी स्या... न्नेवाह ५

३५

तस्यपित्वां श्रुतिमयैवादिष्टमुपदिष्टं कस्तानत्रतदासन्नाशं भेलयिकर्मणाकार्यं विमोहितेमतिकिं चनपोनाम ममैवशान्तिरित्याह ॥ तपोमे हृदयं मनस्याशान्तिः ॥ आत्मा स्वरूपं यस्मात्तानप्यतपइतिश्रुतेः ॥ २३ ॥ सामि स हस्रामि ... विभर्मि पालयामि वीर्यं शान्तिः ॥ २४ ॥ अध्यात्मो विद्या नागुरायां ब्रह्माग्र वस्थितः ॥ यथाविवेदतथा प्यु ... नरेणान्वयः ॥ २५ ॥ नाथ्यमानस्य याचमानस्य उपनयमानस्य निवानाप ... ध्यप्रसंशयं प्रवस्तु नाथित याचितम् ॥ नाथूनाथू ... याञ्जोपतापैश्चर्याशीषु नाथितमेवाह ॥ पदंमहत्स्वं ब्रवीस्मृतंवन्तेरूपंपथ्यानां ॥

प्रत्यादिष्टं मयातत्रत्वयिकर्मविमोहिते ॥ तपो मे हृदयं साक्षादात्मा हं तपसो नव ॥ २३ ॥ सृजामि तपसैवेदं ग्रसामि तपसः पुनः ॥ बिभर्मि तपसा विश्वं वीर्यं मे दुश्चरं तपः ॥ २४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भगवन्सर्वभूतानामध्यक्षोवस्थितो गुहां ॥ वेद ह्यप्रतिरुद्धेन प्रज्ञानेन चिकीर्षितं ॥ २५ ॥ तथापि नाथमानस्य नाथ नाथय नाथितं ॥ परावरे यथा रूपे जानीयां ते त्वरूपिणः ॥ २६ ॥ यथात्ममायायोगेन नानाशक्त्युपबृंहितं ॥ विलुम्पन्विसृजन्गृह्णन्बिभ्रदात्मानमात्मना ॥ २७ ॥ क्रीडस्यमोघसंकल्प ऊर्णनाभिर्यथोर्णुते ॥ तथा तद्विषयां धेहि मनीषां मयि माधव ॥ २८ ॥ भगवच्छिक्षितमहं करवाणि ह्यतन्द्रितः ॥ नेहमानः प्रजासर्गं बध्येयं यदनुग्रहात् ॥ २९ ॥ ग्रम·

नीयाम ॥ २६ ॥ यथात्मेति क्रीडसि तथा तद्विषयां मनीषां मयि धेहीत्यन्वयः ॥ नानाशक्त्युपबृंहितं विश्वं विलुम्पन् संहरन् विसृजन् बिभ्रत् पालयन् आत्मना स्वयमेवात्मानं ब्रह्मादिरूपं गृह्णन् ॥ २७ ॥ क्रीडसि ऊर्णनाभिः लूता यथा ऊर्णुते आच्छादयति ... तद्विषयं ज्ञानं प्रार्थयते ॥ २८ ॥ भगवतानुशासितं अतन्द्रितः अनलसः सन् करवाणि ... नेहमानः ... यस्मात्त्वदनुग्रहात् ... कामादिभिर्बद्धो न भवेयमिति ॥ २९ ॥ ग्रम·

३७ संपादय

श्री भाग. द्वि. ९

तदनंतरं पूर्वोक्तप्रकारेण नारदः संवादः ॥ महत्प्रसूतत्वात्प्रजापतिरिति तिष्ठन्निति प्रजानां भद्रमन्विच्छन् विसृजन् सेन स्वार्थका म्यया स्वप्रयोजनेच्छया नियमान् यमांश्चातिष्ठत् शौचसंतोषादयो यमाः शौचं संतोषस्तपःस्वाध्यायो यमाः तानातिष्ठत् ॥ ४० रिक्थादानां पुत्राणां मध्ये प्रियतमः अनुव्रतः अनुगतः शुश्रूषमाणः शीलादिना परितोषयामास विष्णोर्मायां विवि दिषन् ॥ ४१ ॥ ... ॥ ४३ ॥ भागवतं भगवतः प्रोक्तं ... दशल क्षण ... विद्यते यस्मिंस्तत् ॥ तस्मै प्रदाय ... नारद इति

प्रजापतिर्धर्मपतिरेकदा नियमान्यमान् ॥ भद्रं प्रजानामन्विच्छन्नातिष्ठत्स्वार्थकाम्यया ॥ ४० ॥ तं नारदः प्रियतमो रिक्थादानामनुव्रतः ॥ शुश्रूषमाणः शीलेन प्रश्रयेण दमेन च ॥ ४१ ॥ मायां विविदिषन्विष्णोर्मायेशस्य महामुनिः ॥ महाभागवतो राजन्पितरं पर्यतोषयत् ॥ ४२ ॥ तुष्टं निशाम्य पितरं लोकानां प्रपितामहं ॥ देवर्षिः परिपप्रच्छ भगवान्यन्मानुपृच्छति ॥ ४३ ॥ तस्मा इदं भागवतं पुराणं दशलक्षणं ॥ प्रोक्तं भगवता प्राह प्रीतः पुत्राय भूतकृत् ॥ ४४ ॥ नारदः प्राह मुनये सरस्वत्यास्तटे नृप ध्यायते ब्रह्म परमं व्यासायामिततेजसे ॥ ४५ ॥ यदुताहं त्वया पृष्टो वैराजात्पुरुषादिदं ॥ यथासीत्तदुपाख्यास्ते प्रश्नानन्यांश्च कृत्स्नशः ॥ ४६ ॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ राम

४४ भागवतं व्यासेनैव तत्प्रश्नानामुत्तरं दास्यामीत्याह यदुतेति ॥ ४५ ॥ पुरुषावयवैर्लोकाः सपालाः पूर्वकल्पिताः ॥ इत्यादिना वैराजात्पुरुषादिदं विश्वं कथमासीदिति यदहं त्वया पृष्टः तद्यथावद्व्याख्यास्यामि ... इति ताः ॥ ४६ ॥ इति श्रीभावे नवमः ॥ ९ ॥ ततो भागवतं व्याख्यातुं दशमे स्फुटं ॥ राजप्रश्नोत्तरं वक्तुमारेभे बादरायणिः ॥ दशलक्षणपुराणं प्राह सूतो तानि दशलक्षणानि स्फुटं वर्णयति सूत्रेति ॥ १ ॥

३६

ऋतेऽर्थं इति। नाविना सत्यमर्थं यत्प्रतीयेत किमप्यनिरुक्तमात्मनः अधिष्ठाने प्रतीयेत सदपि च न प्रतीयेतेन तदात्मनः म
मम मायां विद्यात् यथा आभासो द्विचन्द्रादि विपर्ययः विना प्रतीतो हि दृष्टान्तः॥ यथा तम इति सत्ता प्रतीतो भूते
ष्वपि यथाभासस्य तन्मयस्य ... ति असतः प्रतीतो हि दृष्टान्तो द्विचन्द्रः वस्तुतस्तु मिथ्यासतो प्रतीतो हि दृष्टान्तः त
मो राहुर्यथा ग्रहणं मध्ये सदपि न प्रतीयते राहुरेव रूपाय यथेति यथा महाभूतानि भौतिकेषु उच्चावचेषु अनु
नु प्रविष्टानि तत्र उपलभ्यमानत्वात् अप्रविष्टानि च प्रागेव कारणतया तेषु विद्यमानत्वात् तथा तेषु भूतभौ
तिकेषु अहं न तेष्वहं भूतानां मम सत्तेत्यर्थः साधनमाह ॥३५॥ आत्मनस्तत्त्वजिज्ञासुना एतावदेव जिज्ञास्य
विचार्य तत्त्वं वा ॥ अन्वयः कार्येषु कारणत्वेनानुवृत्तिः ॥ कारणेऽवस्थायां वर्तन्मा ... व्यतिरेकः ॥ त

ऋतेऽर्थं यत्प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि ॥ तद्विद्यादात्मनो मायां यथाभासो यथा तमः ॥३४॥ यथा
महान्ति भूतानि भूतेषूच्चावचेष्वनु ॥ प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहम् ॥३५॥ एतावदेव जि
ज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनात्मनः ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां यत्स्यात्सर्वत्र सर्वदा ॥३६॥ एतन्मतं समातिष्ठ
परमेण समाधिना ॥ भवान् कल्पविकल्पेषु न विमुह्यति कर्हिचित् ॥३७॥ शुक उ० ॥ सम्प्रदिश्यैव
मजनो जनानां परमेष्ठिनं ॥ पश्यतस्तस्य तद्रूपमात्मनो न्यरुणद्धरिः ॥३८॥ अन्तर्हितेन्द्रिया
र्थाय हरये विहिताञ्जलिः ॥ सर्वभूतमयो विश्वं ससर्जेदं स पूर्ववत् ॥३९॥

थाजाग्रदादौ अवस्थासु ... तया अन्वयः व्यतिरेकश्च समाध्यादौ निजस्वरूपेण अवस्थानात् का
र्येभ्यो व्यतिरेकः जाग्रदाद्यवस्थानां कार्येषु सालित्वात् एवमन्वयव्यतिरेकाभ्यां यत्स्यात्सर्वत्र सर्वदा तदेवात्मे
ति ॥३६॥ ... श्रीभागवतं मद्रूपमात्मनिश्चलाभ्युपगमाधितिष्ठेदं मानाप्रज्ञा सर्वमिति तत्समादीक्वा।
ति ॥३७॥ ... मनुतिष्ठ समा... विना विवेका ... कल्पेषु विकल्पाः विविधाः सृष्टयस्तेषु विमोहक
... ॥३८॥ एवं ... दिश्य आदिश्य अजनो जनानां परमेष्ठिनं परमेष्ठिने अधिपतेर्स्थितं तद्रूपम्।

...अनोजीवस्वरूपे योगनिद्रामनुपश्यन्साक्षिभि [illegible] सह शक्तिभिर्लयः निरोधः अन्यथारूपमविद्ययाध्यस्तं कर्तृत्वादि हित्वा स्वरूपेण ब्रह्मतयाऽवस्थितिः मुक्तिः ॥६॥ आभासः सृष्टिः निरोधो लयश्च यतो भवति अध्यवसीयते प्रकाशते च स आश्रय इति अन्यत्र प्रसिद्ध आश्रयः ॥ अध्यात्मे आश्रयस्वरूपमपरोक्षानुभवेन स्पष्टं दर्शयितुमध्यात्मादिविभागमाह ॥७॥ योऽयमध्यात्मिकः पुरुषः चक्षुरादिकरणाभिमानी द्रष्टा जीवः स एवाधिदैविकः ॥ चक्षुराद्यधिष्ठाता सूर्यादिस्तत्रैकस्मिन्नेव उभयो द्विरूपो विच्छेदो यस्मात्स आधिभौतिकः ॥ चक्षुर्गोलकाद्युपलक्षितो दृश्यो देहः पुरुषः ॥ इति पुरुषस्य जीवस्योपाधिः सर्वा एव पुरुषाः त्रयं स्वरूपमध्यस्मादिश्यते ॥८॥ एकमेकतराभावे इत्येतेषामन्योन्यसापेक्षसिद्धित्वेन नात्मनं दर्शय...

निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः । मुक्तिर्हित्वान्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः ॥६॥ आभासश्च निरोधश्च यतोऽध्यवसीयते । स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्द्यते ॥७॥ योऽध्यात्मिकोऽयं पुरुषः सोऽसावेवाधिदैविकः । यस्तत्रोभयविच्छेदः स स्मृतो ह्याधिभौतिकः ॥८॥ एकमेकतराभावे यदा नोपलभामहे । त्रितयं तत्र यो वेद स आत्मा स्वाश्रयाश्रयः ॥९॥ नाम॰

...तित्याधिदैवं विना तत्प्रतीत्यनुमेयं करणं न सिध्यति । नापि द्रष्टा न वर्तते करणप्रवृत्त्यनुमेयत्वात् दृष्टा तात्सूर्यादिः न चैतेन विना करणं प्रवर्तते । न च तं विना द्रष्टा इत्येकतराभावे एकं नोपलभामहे तत्र तदा त्रितयं आलोचनात्मकेन प्रत्ययेन यो वेद साक्षी तया य पश्यति स परमात्मा आश्रयः । तेषामपि परस्परमाश्रयत्वमस्त्येवेति तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणं स्वाश्रयाश्रयः । स्वाश्रयः । स्वाश्रयः स्वेनैवाश्रयः इति तथाच भगवान् स्मृतिः स्वरूपमार्कण्डेय परस्परं सिध्यति यः स्वतः स आत्मा त्रया साक्षी परमाश्रयः ॥ स्वयानुभूत्याखिलं सिध्यति इति यतेनैव आभिवारित्वात् तेषां मायामयत्वम् तेऽनन्तपदस्तथा वयवे लोकाः सपालाः पूर्वकल्पिताः ॥ लोकैरस्यावयवाः सपालैरित्यनेनोक्तं विरोधोऽपि परिहृतः ॥९॥

लक्षणमाह सृष्टेति मत्राशरीरस्य विसर्गः पुरुषलीलाद् सर्गः ॥१॥ पुरुषात् ब्रह्मादीनां तन्निर्मितेर्विसर्गः ॥२
तेषामाधाराणां विस्थितिः स्थानं ॥३॥ स्थितानामभिवृद्धिः पोषणं ॥४॥ पुष्टानामाचार ऊतिः ॥५॥ तेष्वपि स
दाचारो मन्वन्तरं ॥६॥ तत्रापि विष्णुभक्तकथा ईशानुकथा ॥७॥ विष्णुभक्तानां प्रपंचा आवर्तितो यः ॥८
निःप्रपंचानां यत्स्वरूपलं मुक्तिः ॥९॥ मुक्तानामवलम्बनं तत्स्वरूपेण अवस्थानमाश्रयः ॥१०॥ मन्वन्तराणि ईशा
नुकथा मुक्तिहेतवः ॥ सर्गादयो दशार्था लक्ष्यन्ते पा[illegible] ॥ दशाख्यानेन तत्तत्त्वस्यैव तस्यैव वर्णनेन
नैव मध्ये भेदाः ॥ शास्त्रभेदः स्थानत्रयाह ॥१॥ दशमस्याश्रयस्य विशुद्ध्यर्थं तत्त्वज्ञानार्थेन चाञ्जसा
लक्षणानि स्वरूपेण कथ्यन्ते [illegible] ॥ ननु [illegible] नैव प्रतीयते अत आह श्रुतेन [illegible]

श्रयः ॥ अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः ॥ मन्वन्तरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रयः ॥१॥
दशमस्य विशुद्ध्यर्थं नवानामिह लक्षणं वर्णयन्ति महात्मानः श्रुतेनार्थेन चाञ्जसा ॥२॥ भूत
मात्रेन्द्रियधियां जन्म सर्ग उदाहृतः ॥ ब्रह्मणो गुणवैषम्याद्विसर्गः पौरुषः स्मृतः ॥३॥ स्थितिः
वैकुण्ठविजयः पोषणं तदनुग्रहः ॥ मन्वन्तराणि सद्धर्म ऊतयः कर्मवासनाः ॥४॥ अवतारानुचरितं
हरेश्चास्यानुवर्तिनां ॥ पुंसामीशकथाः प्रोक्ता नानाख्यानोपबृंहिताः ॥५॥ राम. राम.

त्वादि स्थानेषु [illegible] श्रेष्ठेन [illegible] यद्यस्मात्तन्नेदाख्याने सर्गादीनां प्रत्येकं लक्षणमाह २
भूतानि मात्राणि [illegible] इन्द्रियाणि [illegible] बुद्धिः [illegible] महदहंकाराद्गुणानां वैषम्यात् परि
णामरूपाल्लक्षणाः परमेश्वरात्कर्तुः भूतानां [illegible] स्वरूपतः जन्म सर्गः ब्रह्मणो विराजः तत्कृतः
पौरुषः स्थावरजङ्गमात्मको विसर्गः ॥३॥ वैकुण्ठस्य भगवतो विजयः [illegible] सृष्टानां तत्तन्मर्यादापालनेनोत्कर्षः
[illegible] ॥ स्थितिः स्थानं [illegible] पोषणं तदनुग्रहः [illegible] भक्तानां मन्वन्तराणि [illegible] धर्मः कर्मवासना
[illegible] ऊतयः [illegible] ॥ [illegible] इति [illegible] अवतारानुचरितं [illegible]

महत्त्वं दर्शयति प्राणानित्यादि प्राणंतं चेष्टां कुर्वंतमनुप्राणाः प्राणंति चेष्टां कुर्वंति अपानंतं चेष्टोपरतं तमनु अपानंति चेष्टोपरतिं भजंति राजानमनुभृत्या इव ॥१६॥ क्षेपमाणालयता निमित्तेन क्षुत्तृट् तद् विराड्जीवाभेदेनोपासनार्थमुक्ते आजायेतास्य ततो जक्षतः अन्नं पिबतश्चेच्छतः इत्यर्थः प्राक् मुखमास्यं निरभिद्यत विभक्तमभूत् ॥१७॥ तालु स्थानं जिह्वा इंद्रियं नाना रसो विषयः ॥ वरुणश्च देवता ज्ञातव्या एवं सर्वत्राधिष्ठानं इंद्रियं देवता विषय इत्येतच्चतुष्टयमनुक्रमेणू-न्नेयं विवक्षोर्वक्तुमिच्छोः ॥ वाक् स्थानं एवं वह्निर्देवता वागिंद्रियं व्याहृतिर्भाषणं तयोरिति इंद्रियदेवताधीनत्वं कर्मणो इत्या

अनुप्राणंति यं प्राणाः प्राणंतं सर्वजंतुषु अपानंतमपानंति नरदेवमिवानुगाः ॥१६॥ प्राणेनाक्षिपता क्षुत्तृडंतरा जायते विभोः पिपासतो जक्षतश्च प्राङ्मुखं निरभिद्यत ॥१७॥ मुखतस्तालु निर्भिन्नं जिह्वा तत्रो-पजायते ॥ ततो नानारसो जज्ञे जिह्वया योऽधिगम्यते ॥१८॥ विवक्षोर्मुखतो भूम्नो वह्निर्वाग्व्याहृतं तयोः ॥ जले वै तस्य सुचिरं निरोधः समजायत ॥१९॥ नासिके निरभिद्येतां दोधूयति नभस्वति ॥ तत्र वायुर्गंधवहो घ्राणो नसि जिघृक्षतः ॥२०॥ यदात्मनि निरालोकमात्मानं च दिदृक्षतः ॥ निर्भिन्ने अक्षिणी तस्य ज्योतिश्चक्षुर्गुणग्रहः ॥२१॥ बोध्यमानस्य ऋषिभिरात्मनस्तज्जिघृक्षतः ॥ कर्णौ च निरभिद्येतां दिशः श्रोत्रं गुणग्रहः ॥२२॥

यति नभस्वति प्राणवायौ दोधूयति दोधूयमाने प्रचलत्यं सत्यसति तत्र नासिकायां वायुर्देवता गंधं वहतीति तथा नेन गंधो विषयो दर्शितः ॥ घ्राण इंद्रियं जिघृक्षतः गंधं ग्रहीतुमिच्छतः ॥२०॥ निरालोके प्रकाशशून्यमासीदिति शेषः ॥ निर्भिन्ने तकमिति वदेकवद्भावः ॥ तदात्मानं देहं प्रकाशयन्तु वस्तु दिदृक्षतः अक्षिणी स्थानं ज्योतिः आदित्यो देवता चक्षुरिंद्रियं ततो गुणस्य रूपस्य ग्रहः ग्रहणमनेन रूपं विषयो दर्शितः ॥२१॥ ऋषिभिर्वेदैर्बोध्यमानस्य तत् आत्मनः ॥ प्रबोधं ग्रहीतुमिच्छतः ततो गुणग्रहः शब्दग्रहणम् ॥ २२

ऽन्नमेवाध्यात्मादिविभागं प्रपंचयन् ॥ यद्गताहं तया एको वैराजात्पुरुषादिदं यथासीत् तदुपाख्यातोऽहमिति प्रतिज्ञा
तेन तदुत्पत्तिप्रकारमाह पुरुष इति पुरुषो वैराजः अण्डं विनिर्भिद्य यदा एकस्मात् विनिर्गतः पृथक् केवल स्थितः
इत्यर्थः ॥ अयनं स्थानमन्विच्छन् विशुद्धान् यतः शुचिः स्वयमतः असृक्षीत् शुद्धा आपः ॥ गर्भोदक संज्ञा असृ
जत् सृष्टवान् तासु वासं नारायणो नाम निरुक्तं स्पष्टयति तासु चिरं वासं यस्मात् पुरुषो नरः तस्मा
त् तदुद्भवो यासान्ताः नाराः आपो यस्यायनं आसां नारायणः ॥ तदुक्तं आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः अयनं ॥

पुरुषोऽण्डं विनिर्भिद्य यदासौ स विनिर्गतः ॥ आत्मनोऽयनमन्विच्छन्नपोऽस्राक्षीच्छुचिः शुचीः ॥ १० ॥
तास्ववात्सीत् स्वसृष्टासु सहस्रं परिवत्सरान् ॥ तेन नारायणो नाम यदापः पुरुषोद्भवाः ॥ ११ ॥ द्रव्यं
कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च ॥ यदनुग्रहतः सन्ति न सन्ति यदुपेक्षया ॥ १२ ॥ एको नाना
त्वमन्विच्छन् योगतल्पात् समुत्थितः ॥ वीर्यं हिरण्मयं देवो मायया व्यसृजत् त्रिधा ॥ १३ ॥ अधिदैव
मथाध्यात्ममधिभूतमिति प्रभोः ॥ अथैकं पौरुषं वीर्यं त्रिधाभिद्यत तच्छृणु ॥ १४ ॥ अन्तः शरी
र आकाशात् पुरुषस्य विचेष्टितः ॥ ओजः सहो बलं जज्ञे ततः प्राणो महानसुः ॥ १५ ॥ वाम

नेतव्यताः पूर्वेण नारायणः स्पष्टं इति तस्य प्रभावमाह ॥ १० ॥ द्रव्यं पंच महाभूतानि उपादानं कर्मादीनि निमि
त्तानि जीवो भोक्ता यदनुग्रहात् सन्ति तदुपेक्षया न भवन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥ योगतल्पात् ... गर्भोदके ... दि
व्यमसृजत् ... ॥ १३ ॥ अधीनानि अन्तः शरीरे यस्य प्राणः तस्मात् क्रिया शक्तिमतः
विविधं चेष्टमानस्य ओजः इन्द्रियशक्तिः सहो मनःशक्तिः बलं देहशक्तिः ततः सूत्रात्मकात्
... महान् मुख्यः असुः प्राणः सर्वेषाम् ॥ १५ ॥ ... राय ॥

श्री
भाग
द्वितीय
३९
ति

तुष्टिरिति जीवेषु षष्टिः उपमेवतरीति दर्शयन् शिश्नादीनां दर्शयति प्रजा आनन्दामृतार्थिनः ॥ आनन्दः स्वर्गादिः तदर्थिनः शि-
श्नाभिद्यत तस्य स्त्रैत्युपस्थ इन्द्रिय प्रजापति आसीदिति शेषः तदुभयाश्रय कामानां स्त्रीसंभोगानां सम्बन्धि सुखं ॥ २६ ॥ धातुमलं
भुक्तान्नादीनां आहाराणां असारांशमुत्स्रष्टुमिच्छोः ॥ गुदपायुमित्रोत्सर्गाः अधिष्ठानेन्द्रियदेवताविषयाः ॥ २७ ॥ पुर्या देहात् पुरो देहा-
न्तराणि आसिसृप्सोः सर्वतो गन्तुमिच्छोः निरभिद्यत तेन नाभिः अपानतः अपगमकृतः ॥ मृत्युः प्राणानां नाभ्यादीनि अधिष्ठाना-
दीनि नाभ्यादीन्यपानमृत्युपानयोः ॥ बन्धविच्छेदो सलोमस्तु विप्रसिद्धं ॥ २८ ॥ अन्नपानानामादित्सोः संग्रहीतुमिच्छोः कुक्षि

निरभिद्यत शिश्नो वै प्रजानंदामृतार्थिनः ॥ उपस्थ आसीत् कामानां प्रियं तदुभयाश्रयं ॥ २६ ॥ उत्सिसृक्षोर्धातु-
मलं निरभिद्यत वै गुदम् ॥ ततः पायुस्ततो मित्र उत्सर्ग उभयाश्रयः ॥ २७ ॥ आसिसृप्सोः पुरः पुर्या नाभिद्वारमपानतः
तत्रापानस्ततो मृत्युः पृथक्त्वमुभयाश्रयम् ॥ २८ ॥ आदित्सोरन्नपानानामासन् कुक्ष्यन्त्रनाडयः ॥ नद्यः समुद्राः
श्च तयोस्तुष्टिः पुष्टिः तदाश्रये ॥ २९ ॥ निदिध्यासोरात्ममायां हृदयं निरभिद्यत ॥ ततो मनस्ततः चंद्रः संकल्पः का-
म एव च ॥ ३० ॥ राम

कुक्ष्यन्त्राणि च नाड्यश्चासन् ॥ तत्र कुक्षिरधिष्ठानं अन्त्राण्यन्नसंग्रहे करणमिन्द्रियस्थानीयं नाड्यस्तु पानसंग्रहे तयोर्नाड्यन्त्र-
योः ॥ क्रमेणान्नपानसमुद्रास्तु देवते तन्नाड्यन्त्रयोः तुष्टिः पुष्टिश्च रसपरिणाममतः ॥ स्तो तु तदाश्रये तदुभयनिमित्तं तत्र सं-
ग्रहे कोऽसौ तत्र समुद्रनद्यश्च यः नियन्तृदेवयो येय संग्रहे कोः ॥ कुक्षिनाडीनदीप्रभृतयः इति विवेकः ॥ २९ ॥ निदिध्यासोरात्ममायां
चिन्तयितुमिच्छोः कामाभिलाषः हृदयं मनः ॥ चंद्रसंकल्पाः अधिष्ठानादयः ॥ तदेव मध्ये देवादिभेदं विभज्य ज्ञात
देशभूतानां धात्वादीनां स्वरूपमाह त्वगिति द्वाभ्याम् ॥ ३१ राम

सूपक्त
ध्यान
३८

तुतैव काठिन्ये च मृदुत्वे वु गुरुत्वे च [illegible] सत्वे च शीतलत्वे चेत्यर्थः यद्यप्यत्र त्वगिन्द्रियविषयत्वं तथा
पि तस्य जिह्वत्वाभावात् कोमलपि स्पर्शो ग्रत्युक्तेति पाठे यथादेशः क्वाद्यः वस्तुतस्तु नपतापमानं जिह्वत्वतः त्व कु
ग्रात्वगिन्द्रियापरिहाणं समं ज्ञानमित्यर्थः ॥ नस्यागोमालि इन्द्रियं महीरुहस्य देवताज्ञानाः वस्तुनि हस्ते नालि ते
लघुत्वगुरुत्वयोर्ज्ञानानन्तयोरपि त्वगिन्द्रियं तमिति पोवालिका ॥ तत्र त्वचिस्पृत वेहि स्त्वनातोहतः ग्राहमपि
तः ॥ कर्तारिति ग्राकर्षभूतः त्वचाल ओषयाः स्पर्शायन प्रयमर्थः ॥ त्वगिन्द्रियमेव [illegible] हि कं इति सहितं
स्पर्शं गृह्णाति ॥ नहेवनक शब्देनास्यतेन त्ववातो देवतालपावनलीये वसति तच्च मस्या विनिर्मितो विष्णु

वस्तूनां लघुकाठिन्यमृदुगौरवलशीतता । जिह्वत्वतः त्वगिन्द्रियभिन्नानस्या गोप महीरुह ॥ २३ ॥ नन्वचेत
वेहिवायुः त्वचालयग्राहतः ॥ २४ ॥ हस्तो हरतु लस्यनानाकर्मचिकीर्षया ॥ तयोस्तु वत
वातिन्द्रयादानगुभयाश्रय ॥ २५ ॥ गतिं जिगीषतः पादौ हरहानेभिका स्मृका ॥ पद्भ्यां यत्नः स
येहत्यकर्मभिः श्रियते नृभिः ॥ २५ ॥ राम·

[illegible] मौषधीः श्रेशेनलोमभिः ॥ कं इत्येरसो प्रतिपद्यते इति निर्भिन्नाः स्पर्शमार्गाणि लोकपालो निलोवि
शान ॥ प्राणेनाघ्रेन संयुक्ता येनासोप्रतिपद्यते इति तत्र वर्माणीतिवर्मोपलक्षिता त्वगित्यर्थः ॥ प्राणेनाघ्रेने
तिप्राणाजाघ्राणेन त्वगिन्द्रियेणेत्यर्थः वहुत्वमस्य लोमक पत्रा श्रोनिर्दिष्टः ॥ त्वग्रि रभियत्नवचो लामाणि
लोमभ्यः औषधिवनस्पतय इति ॥ २६ ॥ विवर्णं पुनर्वैवर्त्तितं ॥ २७ ॥ हस्तहस्ते निर्भिन्नौ व लमिन्द्रियं इन्द्रो देवता
तदुभयाश्रयमादानं कर्म ॥ २८ ॥ अभिकामं कीर्मर्मीषु विहिता इत्यर्थः पद्भ्यां सहपत्तो विष्णुर्वेवस्यतं दपि
शान् नृपेति हिरनः ॥ कर्मभिरिति गमनाख्यकर्मशक्तिर्गत्यर्द्रियमक्त्वे हयत्र क्रियते इति गतिप्रा [illegible] य यद्दियं
गं विषयः स्मृतं ॥ २९ ॥

श्री॰ भा॰ टि॰ स्कं॰ २॰

गहेनेत्यर्थः आत्मन्येवं नग्रंथेन स भगवान् ब्रह्मरूपधृक् वाच्यवाचकतया वाचकतया नामानि वाच्यतया रूपाणि क्रि-
याः ... मायया सकर्मा ... आपातः सन् ब्रह्मलक्षणश्चाकर्मकः ॥ तत्प्रपंचयति प्रजापतीनिति सार्धैस्त्रि-
भिः ॥३७॥ द्विश्रीमंताऽनाधानेत्युपलक्षणं ततः प्रजा यत्याहीति नानाविधान्याख्यानिरूपाणि तत्तत्कर्माणि च दर्शयानि पृथक्
तत्तद्देवान्तरभेदेन ॥३८॥ गिरीनित्यस्यानन्तरं नृपेति संबोधनं ॥ किन्नरादयः कूष्माण्डादयः खगादयश्चेति ॥४०॥ द्विविधाः
स्थावरजंगमरूपेण चतुर्विधाः जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जरूपे जलस्थलनभांसि ओको निवासो येषां तान् धत्ते इति पूर्वेणा-

सवाच्यवाचकतया भगवान्ब्रह्मरूपधृक् ॥ नामरूपक्रिया धत्ते सकर्माकर्मकः परः ॥३६॥ प्रजापतीन्मनून्देवान्
ऋषीन्पितृगणान्पृथक् ॥ सिद्धचारणगन्धर्वान्विद्याध्रासुरगुह्यकान् ॥३७॥ किन्नराप्सरसो नागान्सर्पान्
किंपुरुषोरगान् ॥ मातृरक्षःपिशाचांश्च प्रेतभूतविनायकान् ॥३८॥ कूष्माण्डोन्मादवेतालान्यातुधानान्ग्र-
हानपि ॥ खगान्मृगान्पशून्वृक्षान्गिरीन्नृप सरीसृपान् ॥३९॥ द्विविधाश्चतुर्विधा येऽन्ये जलस्थलनभौकसः
कुशलाकुशला मिश्राः कर्मणां गतयस्त्विमाः ॥४०॥ सत्वं रजस्तम इति तिस्रः सुरनृनारकाः ॥ तत्राप्येकैक-
शो राजन्भिद्यन्ते गतयस्त्रिधा ॥४१॥ यदैकैकतरोऽन्याभ्यां स्वभाव उपहन्यते ॥४२॥ राम॰ राम॰

वान्वयः यत्तु राज्ञा पृष्टं यावत्यः कर्मगतयो याद्दशीः द्विजसत्तमेति तस्यापि प्रसंगादत्रैवोत्तरमाह कुशलानीचाः
मिश्रा इति पापं शास्त्रं मिश्रा मध्यमः कर्मणा उत्तमाधम मिश्राणां गतयः फलानि ॥४०॥ सत्वादिभेदेन कर्मगतिवैचित्र्यं
प्रपंचयति सत्वमिति सत्वादयः ॥ तिस्रो गतयः सुरादिरूपा कर्मणां फलरूपाः ॥४१॥ अन्याभ्यां उत्ता-
भ्यां स्वभावो उत्कट उपहन्यते अत्र ... ब्रह्मरूपेणास्य सत्वगुणाविष्णुरूपेण पालकत्वमाह ॥४३॥ राम॰

40

त्वकृस्थूलेन भिन्नदुर्परिस्थितं समस्तं लगादयो ... ताः तं हैकवद्भावेन निर्दिशः । समये त्वानवले भूम्यप्तेजो मः
याः तेषां बहुपञ्चभौतिकत्वेपि वायवाकाशयोः ॥ याहा वा दिरूपाणां संबंधकत्वाभावादेवमुक्ते ॥ १४ ॥ गुणान्स्त्वका
निर्गुणो बुद्ध्यादिषु आत्मा येषां विषयाभिमुखेन स्वभावानीमर्थः गुणाः शब्दादयः ॥ तामसाहंकारात्ततः
प्रकर्षेण भवतीति तथा कारकल्पितत्वान्मनस्स्वभावाः तव सन्ततः तथेत्यर्थः अत्रेदेतः यतो मन एव सर्वे ।
विकाराणामात्मा स्वरूपं स्थूलत्वात् विधार्थविज्ञानरूपिणी न तु परमार्थग्राहिणीति वैराग्यार्थमुक्तमत्रैव
नैवबद्धबुद्धिमनसोः ॥ स्वरूपं मत्ते उपसंहरति ॥ १३ ॥ प्रकृत्यासह अस्त्यभिः ॥ स्थूलत्वक्रमात्सूक्ष्ममपि लिंग

त्वकवमं पामस्थितमेष मत्त स्थिरात्मानवः ॥ भूम्यप्तेजो मया सम प्राणोऽयमो भुवायुभिः ॥ १४ ॥ गु
णानित्यानीदृयात्मिकतारिप्रभवा गुणाः ॥ मनः सर्वविकारात्मा बुद्धिर्विज्ञानरूपिणी ॥ १५ ॥ प
तद्भगवतो रूपं स्थूलं ते व्याहृतं मया ॥ मद्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतम् ॥ १६ ॥ अतः परं
सूक्ष्मतममव्यक्तं निर्विशेषणम् ॥ अनादिमध्यनिधनं नित्यं वाङ्मनसः परं ॥ १७ ॥ अमुनी भगवद्रूपे मया ते
अनुवर्णिते ॥ उभे अपि न गृह्णन्ति मायासृष्टे विपश्चितः ॥ १८ ॥ राम ॥ राम ॥ राम

पात्रीरमाह ॥ १४ ॥ अतः परमस्य स्थूलस्य कारणभूतं सूक्ष्ममतीन्द्रियं ॥ यतः अव्यक्तम् नत व्यक्तः यतो निर्विशेष
णानन्तः ततः अनादिमध्यनिधनं उत्पत्तिस्थितिलयशून्यमतो नित्यं सदैकरूपं अपदयादि सूक्ष्मविमर्थः ॥ अत एव
वाङ्मनसातीतं ह्येवं तस्मात्परं भूयात् नात्र भगवन्मायारोपितरूपद्वयमपवदतिः अमुनी इति ॥ १४ ॥ न गृह्णा
ति नो मीमांसन्ति स्थूलसूक्ष्मे तेन मायारोपितेन्द्रियरूपगुणकर्मकत्वात्तत्र भगवतात्मज्ञैर्गृह्यते तत्स्वरूपं च चिन्तयन्ति
चिद्रूपात्मानं मीमांसन्ति इति ॥ ॥ १८ ॥ राम ॥ राम

इत्युपसंहरति। अथेति। ब्रह्मणः सम्बन्धी कल्पो महाकल्पः विकल्पोऽवान्तरः। उदाहृतः उदाहृतेन संक्षेपेण उक्तः क प्रश्नः॥ यत्र महाकल्पे प्राकृता महदादिसर्गाः अवान्तरकल्पे च वैकृताः स्थावरादिसर्गाः इत्ययं विधिः प्रकारः अत्रैव महाकल्पादिभिः॥४८॥ वक्ष्यमाणं विस्तारं प्रतिजानीते परीति। परिमाणं स्थूलसूक्ष्मचक्रकालस्य लक्षणं इत्यनेन च

साधारणः १

अथ तस्यान्तरः कल्पः सविकल्प उदाहृतः॥ विधिः साधारणो यत्र सर्गाः प्राकृतवैकृताः॥४८॥ परिमाणं च कालस्य कल्पलक्षणविग्रहं॥ यथा पुरस्ताद्व्याख्यास्ये पाद्मं कल्पमथो शृणु॥४९॥ शौनकः। यदाह भगवान्सूत क्षत्ता भागवतोत्तमः॥ चचार तीर्थानि भुवः त्यक्त्वा बन्धून्सुदुस्त्यजान्॥५०॥ कुतः कौषारवेस्तस्य संवादोऽध्यात्मसंश्रितः॥ यद्वा स भगवांस्तस्मै पृष्टः तत्त्वमुवाच ह॥५१॥ राम॥ राम॥

पइति तद्विग्रहमवान्तरकल्पमन्वन्तरादिरूपं विभागं च यथावद्विस्तारेण पुरस्तात्तृतीयस्कन्धे व्याख्यास्यामि तत्र च पाद्मं कल्पमथो इति कालेन व्याख्यायमानं शृणु॥ यदर्थं सृष्ट्यादिनिरूपणं तदेव स्मारयति श्रोतकामः कथां तं पृच्छति॥५५॥ यदाहेति भुवः संबंधीनि तीर्थानि यद्वा भुवः क्षेत्राणि चेति। कौषारवेर्मैत्रेयस्य तत्र संवादः तस्याध्यात्मसंश्रितः॥ संवादः॥ ॥५०॥ ॥राम॥ राम॥

42

सत्वरूपभगवान्हि तिर्यगाद्यवतारैर्विश्वस्यापायस्मात्पालयन् ॥ धर्मरूपेण प्रसाति भोगैः संवर्धयति रुद्ररूपेण सं
हरतीत्याह ॥ ७४ ॥ ततस्तस्मादात्मनः ॥ सकाशाद्यदिदं सृष्टं जगत् ॥ सन्नियच्छति संहरति काले ॥ ॥ [illegible]
॥ ७५ ॥ इत्थंभावेन सृष्ट्यादिरूपेण तस्मात्[illegible] ॥ सम्भूतः
सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेत्यादिश्रुत्याकथितः ॥ सूक्ष्मस्तु परं केवलं तत्त्वरूपेण [illegible] नार्हन्तीति ७६

सत्ववेदं जगद्देवो भगवान्धर्मरूपधृक् ॥ प्रसाति सर्वं यथा विश्वं तिर्यङ्नरसुरादिभिः ॥ ७४ ॥
ततः कालाग्निरुद्रात्मा यत्सृष्टमिदमात्मनः ॥ सन्नियच्छति कालेन घनानीकमिवानि
लः ॥ ७५ ॥ इत्थंभावेन कथितो भगवान्भगवत्तमः ॥ नेत्थंभावेन हि परं द्रष्टुमर्हन्ति सूरयः ॥
७६ ॥ नास्य कर्माणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते ॥ कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं माययारोपितं हि तत् ॥

तर्हि किं मतः ॥ अस्य विश्वस्य जन्मादौ कर्माणि परस्येश्वरस्य इत्थंभावः ॥ कर्तृत्वेन [illegible]
[illegible] नानुविधीयते किं तर्हि अनुविधीयते किमर्थं कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं हि यतो मायया तद्
आरोपितं प्रकाशितम् ॥ तथा च श्रुतिः ॥ निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् ॥ इत्याद्याभिः ॥ प्र
[illegible] ॥ इत्यर्थः ॥ ७७ ॥ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰

श्री भाग्वि- टी॰ ५२

गुणागतवान् ॥ तत्र यन्निमित्तं ब्रूहि ॥ ५४ ॥ राजाहह इति यमर्थः ॥ यद्यपि हरूमदमेव राजा परिपृच्छकेहरूवान्स्
केचिद्विदुरमैत्रेयसंवादं श्रुत्वा पूर्वं राज्ञा कृताः प्रश्नाः ॥ तदनुसारेण प्रश्नमेव पृष्टवान् ॥ तदेवाह तत्रभिधा
स्यन्तीत्यवधूतमतेति ॥ ५६ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां द्वितीयस्कंधे [illegible] दशोऽध्यायः ॥ १० ॥ समाप्तोयं द्वि
स्कं

सूद्दिनः तदिदं सौम्य विदुरस्य विचेष्टितं ॥ बंधुत्यागनिमित्तं च तथैवागतवा
न्पुनः ॥ ५४ ॥ सूत उवाच ॥ राज्ञा परीक्षिता पृष्टो यदवोचन्महामुनिः ॥ तद्वोऽभिधा
स्यमानमनुव्रजध्वं [illegible] नसा तत ॥ ५६ ॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कंधे
दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ समाप्तोयं द्वितीयस्कंधः ॥ २ ॥ रामायनमः ॥ राम ॥

द्वितं ब्रह्मनारदयोः प्रोक्तं तदेवं देवं रस्मीस्थं
तीयस्कंधं प्राप्तं ॥ श्रीमद्भागवतं येन स्वयं [illegible] प्रवर्तितो नारदः येप्रोक्तं तरामगोविंदगुरुं श्रीस्वर्थं ॥ य
त्त्वमर्पितं द्वि[illegible] दैतिग्न गाद्येयमतः नमेवयत्तक्लिपदप्रस्ववलितं ममद्वितीयस्कंधसंबंधिपदभावा
र्थदीपिकानीश्रीमन्नामियसद्गुरीता स्तनदीपिका ॥ इत्यनाः सिद्धयामनः तस्मात्ममसाहसं मयाहि ॥

सप्तभुवनानां स्थितिं गाघवतो विष्णुरूपायं यमालयम् ॥ धर्मरूपेण पुष्णाति भोगैः संवर्धयति रुद्ररूपेण सं
हरतीत्याह ॥ ७७ ॥ ततस्तस्यात्मनः ॥ सकाशाद्यदिदं स्वहेतत ॥ सनिपक्षति संहरति का नेनलयपवाद
नेदृशमस्य शुद्धिमाह ॥ ७८ ॥ इत्यंभाविना समूलत्वादि रूपेणातस्माद्धा एतस्मादात्मन आकाशः ॥ संभूतः
सोकामयत बहुस्यां प्रजायेयेत्यादिश्रुत्याकल्पितः ॥ सूर्यस्तु पाके चलत्पवनरूपेणावद्धर्मं नेहेति ७९

5 सर्ववेदं जगद्भर्ता भगवान्धर्मरूपधृक् ॥ पुष्णाति सर्वं यच्च विश्वं तिर्यग्रसवादिभिः ॥ ८० ॥
ततः कालाग्निरुद्रात्मा यत्सृष्टमिदमात्मनः ॥ सनियच्छति कालेन घनानीकमिवानि
लः ॥ ८१ ॥ इत्यंभावेन कथितो भगवान्भगवत्तमः ॥ नेत्यंभावेन हि परं द्रष्टुमर्हन्ति सूरयः ॥
८२ ॥ नास्य कर्मणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते ॥ कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं माययारोपितं हितत्

तत्किमतः ॥ अस्य विश्वस्य जन्मादौ कर्माणि परस्येश्वरस्य इत्यंभावः ॥ कर्तृत्वेन स्थिराणि तानि पिता
६ न्वये एव न प्रतिपाद्यन्ते किं तच्च नुधीयते अनुवर्त्यते किमर्थं कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं हि यतो मायया नृदा
रोपितं प्रकाशितम् ॥ तथा च श्रुतिः ॥ निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् ॥ इन्द्रो मायाभिः ॥ पु
रुरूप ईयते ॥ इत्याद्या ॥ ८३ ॥ ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥

श्री भाग्वत टी. ५२

पुनरागतवान् । तत्र तन्निमित्तं ब्रूहि ॥५०॥ राज्ञा पृष्ट इति यमर्थः ॥ यद्यत्पृष्टः कथ्यस्व इमे वा राजापि शुकं पृष्टवान् कथं विदुर मैत्रेय संवादं पुरः ... यथा ये पूर्वं राज्ञा कृताः प्रश्नाः ॥ तदनुसारेणैव प्रवाचत । तद्वोऽभिधास्य इति शृणुतेति ॥५१॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां द्वितीयस्कंधे [illegible] दशमोऽध्यायः ॥१०॥ समाप्तोऽयं द्वि

वृद्धिनः तदिदं सौम्य विदुरस्य विवक्षितं । बंधुत्यागनिमित्तं च यथैवागतवान् पुनः ॥५०॥ सूत उवाच ॥ राज्ञा परीक्षिता पृष्टो यदवोचन्महामुनिः ॥ तद्वोऽभिधास्ये शृणुत राज्ञः [illegible] प्रश्नानुसारतः ॥५१॥ इति श्रीभागवते द्वितीयस्कंधे [illegible] दशमोऽध्यायः ॥१०॥ समाप्तोऽयं द्वितीयस्कंधः ॥ श्रीरामायनमः ॥ राम ॥

42

द्वितं ... [illegible]

तीयस्कंधे शिवं श्रीमद्भागवतं येन स्वयं [illegible] भगवतो नारदः येप्रोक्तं तं रामं गोविंदं गुरुं श्रीधरं । य त्रुत्रयविंशतितः [illegible] रीन्नतिज्ञगातुयसंतः तमेव वन्दे कृति यत्प्रसवलितं मम द्वितीयस्कंधे संबंधिपद भावार्थदीपिकां श्री श्रीनामिय सद्वियेतास्थल नदीपिका ॥ इतना ॥ [illegible] यासंतः तस्मात्तं मम सहसमयाहि ।

भा० सं० द्वि० १३५२

43